

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**NEOKLASİK REALİST KURAM ÇERÇEVESİNDE RUSYA
VE İRAN'IN HAZAR DENİZİ ANLAŞMASINA YÖNELİK
DEĞİŞEN POLİTİKALARININ ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve EROL

KOCAELİ 2020

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**NEOKLASİK REALİST KURAM ÇERÇEVESİNDE RUSYA
VE İRAN'IN HAZAR ANLAŞMASINA YÖNELİK DEĞİŞEN
POLİTİKALARININ ANALİZİ**

YÜKSEK LİANS TEZİ

Merve EROL

Dr. Öğr.Üyesi Fatma Anıl ÖZTOP

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 27.05.2020 / 12

KOCAELİ 2020

ÖNSÖZ

Yüksek lisans ders dönemimde ve bu yüksek lisans tezinin hazırlanma sürecinin her aşamasında bana her türlü desteği sağlayan, verdiği tavsiye ve yaptığı yönlendirmeleri ile akademik bakış açımın gelişmesini sağlayan değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatma Anıl Öztop'a sonsuz teşekkür, minnet ve saygılarımı sunuyorum.

Eğitim hayatım boyunca ve özellikle bu tezin hazırlanma aşamasında maddi ve manevi en büyük desteği gördüğüm, sabır ve sükunetle başarılı olacağıma inanan, yanımda olan canım annem Beratiye Erol ve canım babam Azmi Erol'a çok teşekkür ediyorum.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde lisans döneminden arkadaşım olan, yüksek lisans yılları ve özellikle tez döneminde motive edici tavrı ve yapıcı önerileriyle desteğini esirgemeyen Aylin Mercan'a da teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca bu tezi hazırlarken ihtiyaç duyduğum her anda yardımını esirgemeyen Rıfat Öncel'e de teşekkür ederim.

Merve Erol

30.12.2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
SİMGE VE KISALTMALAR.....	VII
ŞEKİL,TABLO,GRAFİK,RESİM VB.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TEORİK ARKA PLAN.....	5
1.1 REALİST TEORİ GELENEĞİ.....	5
1.1.1.Klasik Realizm	7
1.1.2.Yapısal Realizm.....	9
1.2.NEOKLASİK REALİZM.....	12
1.2.1.Neoklasik Realizmde Dış Politika Davranışları.....	15
1.2.2.Neoklasik Realizm ve Uluslararası Sistem.....	17
1.2.3. Ara Değişkenler.....	21
1.2.3.1.Lider Algısı.....	23
1.2.3.2. Stratejik Kültür.....	26
1.2.3.3.Devlet-Toplum İlişkisi.....	27
1.2.3.4. İç Kurumlar.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

2.HAZAR DENİZİ'NİN YASAL STATÜSÜ HAKKINDA KIYI DEVLETLER ARASINDA UZLAŞMAZLIK.....	32
2.1.HAZAR'IN STRATEJİK ÖNEMİ.....	32
2.2. HUKUKİ STATÜ TARTIŞMASI.....	34
2.1.2. Hazar'ın Hukuki Statüsü konusunda Uzlaşmazlığın Tarihsel Arkaplan.....	34
2.1.3.Hazar'ın Hukuki Statüsü Konusunda Mevcut Konseptler.....	37

2.1.3.1. Hazar'ın Kapalı Deniz Olarak Değerlendirilmesi.....	38
2.1.3.2. Hazar'ın Göl Olarak Değerlendirilmesi.....	40
2.3.HAZAR DENİZİNE KIYIDAŞ OLAN ÜLKELERİN HUKUKİ STATÜ SORUNUNA YAKLAŞIMLARI.....	42
2.3.1. Rusya	42
2.3.2. İran.....	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.NEOKLASİK REALİST KURAM VE HAZAR ANLAŞMASI.....	47
3.1.HAZAR ANLAŞMASININ TEMEL HÜKÜMLERİ.....	47
3.1.1.Anlaşmaya Giden Süreç ve Anlaşmayı Mümkün Kılan Faktörler.....	51
3.1.1.2.Tavizler ve Kazanımlar.....	52
3.1.2. Sistem Üzerinde Güç Kaymaları, Yeni Güç Merkezleri	56
3.1.3. Çin'in Yükselişi.....	58
3.1.4. ABD Yaptırımları ve Rusya-İran İlişkileri.....	61
3.1.5. Hazar Denizi Bölgesinde Bölge Dışı Aktör Varlığı.....	65
3.2.RUSYA VE İRAN'IN HAZAR DENİZİ POLİTİKALARINI ŞEKİLLENDİREN FAKTÖRLER.....	67
3.2.1.Rusya: Yerel Dinamiklerin Etkisi.....	68
3.2.1.1.Stratejik Kültür	69
3.2.1.2.Lider Algısı.....	75
3.2.2.İran: Yerel Dinamiklerin Etkisi.....	82
3.2.2.1.Stratejik Kültür.....	83
3.2.2.2.Lider Algısı.....	90
3.2.2.3.Devrim Muhafızları Ordusu.....	92
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA.....	99

ÖZET

Bir dış politika davranışının analizinde, en belirleyici unsur olarak sistemik baskılar (dış faktörler) öne çıkarken, söz konusu baskıların birim seviyesinde algılanma aşamasını etkileyen devlet içi unsurların (iç faktörler) da etkili olduğu kabul edilmektedir. Bu açıdan dış politika analizine yeni ve bütüncül bir yaklaşım getiren neoklasik realizm ise uluslararası sistemin baskılarının yerel dinamiklerin süzgecinden geçerek dış politik çıktılarının oluşturulduğunu öne sürmektedir. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı, neoklasik realizmin dış politikada meydana gelen ani değişiklikleri açıklama konusundaki uygulanabilirliğini analiz etmektir. Bu anlamda mevcut çalışma, alternatif bir bakış açısı sağlaması noktasında literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu amaçla, çalışmanın çıkış noktasını oluşturan unsur Rusya ve İran'ın Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne yönelik sürdürdükleri tutumlarında meydana gelen değişiklik ve stratejik hamlelerinin analizidir.

Mevcut teorik çerçeveden yola çıkarak, çalışmanın varsayımlarından ilki Rusya ve İran'ın Hazar Anlaşması'nı imzalama kararı almalarını etkileyen birincil unsurun uluslararası sistemin baskıları olduğu şeklindedir. Çalışmanın bir diğer varsayımı ise Hazar'a yönelik dış politika değişikliğinin her iki ülke liderlerinin de uluslararası sisteme dair değişen görüş ve politikalarının yansıması olduğudur. Dolayısıyla, mevcut çalışma, sistemik baskıların net bir şekilde gözlemlendiği Rusya ve İran dış politika davranışları üzerinde stratejik kültür, lider/ dini lider ve karar alıcıları etkileme gücüne sahip iç kurumların etkisinin olduğunu ileri sürmektedir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, sistemde mevcut olan mücadele ortamının iki ülkeyi Hazar'da daha stratejik davranmaya yönlendirdiği söylenebilir. Bu doğrultuda, ilgili dış politika davranışı yapısal bir döngünün sonucudur. Ayrıca söz konusu dış politik çıktılarının, ülke liderlerinin sisteme dair değişen görüş ve algılamalarının bir yansıması olduğu da ulaşılan bir diğer sonuçtur.

Anahtar Kelimeler: Neoklasik Realizm, Dış Politika Analizi, Rus Dış Politikası, İran Dış Politikası, Hazar Denizi Anlaşması

ABSTRACT

While systemic pressures (*external factors*) stand out as the most effective factor in an analysis of a foreign policy behavior, it is accepted that there are internal factors at the unit level affecting the perception of these pressures. In this respect, neoclassical realism, which brings a new and holistic approach to foreign policy analysis, suggests that foreign political outputs are created by filtering the pressures of the international system through local dynamics. Therefore, the aim of this study is to analyze the applicability of neoclassical realism to explain sudden changes in foreign policy. In this sense, the present study aims to contribute to the literature by providing an alternative. For this purpose, the starting point of the study is the analysis of the strategic moves and changes in the attitudes of Russia and Iran towards the legal status of the Caspian Sea.

Based on this theoretical framework, the first of the assumptions of this study is that the pressure of the international system is the primary factor affecting the decisions of Russia and Iran led them to sign the Caspian Agreement. The second assumption of the study is that this behavioral change towards the Caspian can be considered as a reflection of the changing views and policies of leaders in both countries. Therefore, the present study suggests that strategic culture, leader / religious leader and dominant institutions are have also effects on related foreign policy behaviors of Russia and Iran, where systemic pressures are clearly observed. According to the results of the study, it can be said that the struggle within the international system leads the two countries to act more strategically in the Caspian Sea. Accordingly, it can be said that the relevant foreign policy behavior is the consequence of a structural cycle. Furthermore, the study argues that these foreign political outcomes are reflections of the changing views and perceptions of the leaders of the country.

Key Words: Neoclassical Realism, Foreign Policy Analysis, Russian Foreign Policy, Iranian Foreign Policy, Caspian Sea Convention

SİMGELER VE KISALTMALAR

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
BM : Birleşmiş Milletler
BMDHS : Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
DMO : Devrim Muhafızları Ordusu
NKR : Neoklasik Realizm
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ŞEKİL, TABLO, GRAFİK, RESLİM VB. LİSTESİ

ŞEKİL 1. Dış Politika Analizinde Neoklasik Realizmin Kurduğu Nedensellik İlişkisi.....	19
ŞEKİL 1.2. Neoklasik Realist Dış Politika Analizi.....	22

GİRİŞ

Realist teori geleneğinin eleştirisi olarak literatürde yerini alan neoklasik realizm, öncüllerinin kara kutu olarak nitelendirdiği devlet içi faktörleri, dış politika analizine dâhil etmektedir. Bu anlamda, analiz unsurları bakımından öncüllerinden farklılaştığı öne sürülen teori, devlet davranışlarının oluşumunda, sistemin devlet üzerindeki etkilerinin, karar vericilerin algısı, devlet- toplum ilişkileri ve iç siyasal baskılar gibi devlet ve devlet içi faktörler aracılığıyla dış politika davranışlarına dönüştürüldüğünü öne sürmektedir. Diğer bir ifadeyle, neoklasik realizm, devletlerin dış politika davranışlarını açıklamada, sistemik faktörler ile ara değişkenleri- stratejik kültür, lider algısı, iç kurumlar ve devlet- toplum ilişkisi- birlikte incelemektedir. Buradan hareketle, çalışmanın temel yaklaşımı, bir dış politika davranışının analizinde, en belirleyici unsur olarak sistemik baskılar (dış faktörler) öne çıkarken, söz konusu baskıların birim seviyesinde algılanma aşamasını etkileyen devlet içi unsurların (iç faktörler) da dış politika çıktılarında etkili olduğu yönündedir. Dolayısıyla mevcut çalışma, devletlerin dış politika davranışları incelenirken, iç ve dış faktörlerin birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu kuramsal çerçeveden yola çıkarak, çalışmanın amacı, Neoklasik Realizmin dış politikada meydana gelen değişiklikleri açıklama konusundaki uygulanabilirliğini analiz etmektir. Bu yönde bir analizin yapılabilmesi için mevcut çalışmada, örnek olay olarak Rusya ve İran'ın, Hazar Denizi Bölgesi'ne yönelik dış politika davranışları ele alınmıştır. Dolayısıyla, çalışmanın odak noktası, Rusya ve İran'ın Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne yönelik sürdürmüş oldukları dış politika davranışlarında meydana gelen değişiklik ile stratejik hamlelerinin, neoklasik realist kuram çerçevesinde analizidir.

Bu çalışmanın yapılmasındaki ana neden ise, Rusya ve İran'ın, Hazar Denizi Bölgesi'ne yönelik politikalarını, özelde Hazar Anlaşması'nı ele alan çalışmalar arasında, iç ve dış faktörleri birlikte işleyen dış politika analizlerinin literatürde az sayıda olmasından ileri gelmektedir. Diğer taraftan, Hazar Denizi'nin statüsü konusunda Türkiye'de yapılan çalışmaların, genellikle müzakere aşamalarına odaklandığı ve tarafların dış politikalarındaki yeri açısından Hazar Denizi'nin önemini vurgulayan araştırmaların az sayıda olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, söz konusu eksiklikleri giderme amacıyla kapsamlı bir inceleme yapması açısından da, literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca, neoklasik realist kuramın test

edildiği örnek olay çalışmalarının da, Türkiye’de az sayıda olması, mevcut çalışmanın yapılmasında bir diğer unsuru oluşturması bakımından önemlidir.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda, Rusya ve İran’ın, diğer kıyıdaşlar ile birlikte Hazar Denizi’nde uzlaşmaya varma kararını nasıl ve hangi koşullar altında aldığı, bu çalışmanın ana araştırma sorunsalını oluşturması bakımından önemlidir. Bununla birlikte, mevcut çalışmanın alt araştırma soruları ise şu şekilde sıralanmaktadır:

- İran ve Rusya’nın Hazar Denizi’nin statüsüne ilişkin argümanlarındaki sert tutumunun yumuşaması ve kıyıdaş devletler arası bir anlaşmanın imzalanmasını kabul etmelerinde sistemik etkenler ne derece etkilidir?
- Sistem üzerinde yaşanan değişiklikler, iç aktörler nezdinde nasıl algılanmakta ve politikaya dönüştürülmektedir?
- Politika yapım sürecini etkileyen baskın bir ideoloji, genel fikir birliği ya da stratejik kültür mevcut mudur?
- Karar alıcıların, sistemik uyarıcıları tehdit/fırsat olarak algılama aşamasında etkili olan iç unsurlar var mıdır? Eğer varsa, en etkili unsurlar hangileridir?

Bu araştırma soruları çerçevesinde ilk olarak, sistemde herhangi bir değişikliğin olup olmadığına ve eğer varsa bu değişikliklerin söz konusu ülkeler tarafından nasıl algılandığına odaklanılması gerekmektedir. Buna göre, iki değişkenli bir dış politika analizi yapan bu çalışmanın bağımlı değişkenini, İran ve Rusya’nın Hazar Anlaşması’nı imzalama kararları oluşturmaktadır. İki ülkenin ilgili dış politika davranışlarını etkileyen birincil unsur olan bağımsız değişken ise, uluslararası sistemin uyarıcılarıdır. Bu değişkenlerden hareketle, bu çalışmanın temel varsayımları şu şekildedir:

H.1. Rusya ve İran’ın sürdürdükleri iddialarından vazgeçerek, Hazar Anlaşması’nı imzalama kararı almalarını etkileyen birincil unsur, uluslararası sistemin baskılarıdır. Buna göre, sistemde mevcut olan mücadele ortamı, iki ülkeyi, Hazar’da daha stratejik davranmaya yönlendirmiştir.

H.2. Sistemsel baskıların dış politika çıktısına dönüştürülmesi aşamasında, ülke liderleri uluslararası sistemin yapısını ve devlet-içi özellikleri birlikte değerlendirerek şekillendirmektedir. Diğer bir ifadeyle, Hazar Denizi’ne yönelik

yaşanan söz konusu politika değişikliği, her iki ülke liderinin uluslararası sisteme dair değişen görüş ve politikalarının bir yansımasıdır.

Çalışmada, neoklasik realist teorinin genel kabul görmüş ara değişkenleri arasında yer alan devlet-toplum ilişkileri, Rusya ve İran'ın Hazar Anlaşması'nı imzalama kararını etkileyen bir faktör olarak analize dahil edilmemiştir. Bunun nedeni, Rusya ve İran dış politika davranışlarının belirlenmesinde baskın çıkar grubu ya da gruplarının tespit edilememiş olmasıdır. Bununla birlikte, Hazar'da uzun süredir devam eden uzlaşmazlığın, taraflar arasında çözülmesi adına önemli bir gelişme olan Anlaşma'nın henüz çok yakın geçmişte sağlanmış olması, kaynak taraması yapılırken, çeşitli kaynaklara ulaşma noktasında eksiklik teşkil etmiştir. Bu anlamda, mevcut ve ulaşılabilen kaynaklar, niteliksel olarak incelenmiş ve yaygınlık kazanmış makale, kitap ve çalışmalardan faydalanılmıştır. İnternet kaynakları konusunda da hassaslık gösterilerek, önemli ve tarafsız veri sağlayan siteler tercih edilmiştir.

Bu genel çerçeve doğrultusunda, çalışmanın birinci bölümünde, realist teori geleneği üzerine bir kaynak taramasına yer verilmiş ve ardından araştırmanın temelini teşkil eden neoklasik realizme odaklanılmıştır. İkinci bölümde ise, Hazar Denizi Bölgesi'nin önemine ve Hazar'da süregelen hukuki statü konusundaki uyuşmazlığın tarihsel arka planına kısaca yer verilmiştir. Bununla birlikte, Hazar Denizi Bölgesi'nin Rusya ve İran dış politikalarındaki önemi ve ilgili ülkelerin bölgeye yönelik stratejik planları da, bu bölümde ele alınmıştır. Böylece Rusya ve İran'ın, bu zamana kadar çözümsüzlük yanlısı tutumlarındaki ısrarcılığın nedenleri ortaya çıkarılmıştır.

Neoklasik realist teorinin uygulama alanı olarak Rusya ve İran dış politika davranışlarının analiz edildiği üçüncü bölümde ise, öncelikli olarak Hazar Anlaşması'nın temel hükümleri ve önemi ele alınmıştır. Anlaşma, yalnızca bir paylaşım anlaşması olmaktan öte, tarafların bölge güvenliği ve egemenliğini ilgilendiren sonuçları ile önemli bir gelişme niteliği taşımaktadır. Buradan hareketle anlaşmaya giden süreç ve bu süreci etkileyen faktörler incelenmiştir. Ayrıca, ilgili dış politika stratejilerinin nasıl belirlendiğinin gösterilmesi ve kapsamlı bir analiz yapılabilmesi adına sistem ve birim düzeyindeki bileşenler ayrı ayrı ele alınmıştır. Diğer taraftan, Rusya ve İran'ın dış politika davranışlarını etkileyen yerel dinamikler de, iki ülke için farklı olacak şekilde irdelenmiş, değişkenlerin desteklenmesi adına

liderlerin söylemleri analiz edilmiştir. Elde edilen bulguların, sonuç kısmında tartışılmasıyla mevcut çalışma sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TEORİK ARKA PLAN

1.1. REALIST TEORİ GELENEĞİ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir disiplin olarak ortaya çıkan Uluslararası İlişkiler'de 'teori' nin nasıl tanımlandığını anlamak, çalışmalarda daha tutarlı yaklaşım sağlaması açısından önemlidir. Esas itibariyle, disiplin içerisinde bir araştırmanın yapılmasını basitleştirici bir araç olarak nitelendirilen teori için literatürde farklı tanımlar yer almaktadır. James Dougherty ve Robert Pfaltzgraff 'ın tanımına göre, teori, "olguların anlaşılabilir bir düzen içinde ilişkili olduklarını göstermeye yönelik sistematik düşünme"dir (Aktaran:Yalvaç, 2015:35). Uluslararası İlişkiler'de teorik yaklaşımların kullanılma amaçlarından biri, devletler arasındaki ilişki ve davranış kalıplarını anlamak ve açıklamaktır. Kenneth Waltz(1979), yasalar ve teoriler arasında kurduğu ilişkilerindirme ile bir tanım yapmıştır. Buna göre teoriler, belirli bir davranış ya da olguya ilişkin yasalar kümesinden oluşmaktadır. Waltz'a göre teoriler, "uluslararası ilişkilerde tekrar eden davranış kalıplarını ve politika yasalarını" ifade etmektedir(Waltz,1979:1-4). Diğer bir ifadeyle, uluslararası politikada teorik yaklaşımların amacı olarak devletler arası davranış kalıplarının, geçmişteki olayları açıklayabilecek ve gelecekteki olayları anlamaya yönelik öngörü sağlayabilecek genel prensipler sunma olduğu öne sürülmüştür. 1991 yılında M. Hollis ve S. Smith ise Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde teorilerin, genellikle aktörlerin eylemlerindeki nedenleri açıklamaya çalıştığını vurgulamışlardır. Buna göre teoriler, "aktörlerin davranışları hakkında varsayımlar yapılmasını ve gösterdikleri nedenle ilgili olarak içinde bulunulan ortamın ne ölçüde farkında olduğu hakkında varsayımlar" sağlamaktadır (Hollis,vd.1991:62-63). Bu bilgilerden yola çıkarak teorilerin, inceledikleri olaylar ve olayları anlamaya yönelik kullanılan yöntem ve dinamikler konusunda farklılaştığını söylemek mümkündür.

Uluslararası İlişkiler disiplininin gelişme sürecinde, farklı teorik yaklaşımlar ve tartışmalar olmuştur. Bu tartışmalar, Uluslararası İlişkiler'in yapı ve tarihçesini belirlemiş olup, farklı şekillerde bugün de devam etmekte, yenileri eklenmektedir (Yalvaç,2015:44). Edward H. Carr'ın *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An*

Introduction to the Study of International Relations adlı eseri ve arkasından Hans J. Morgenthau'nun *Politics Among Nations: Struggle for Power and Peace* başlıklı eseri, İdealist teoriye ve argümanlarına tepki göstermiş, Realist ekolün ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Realizmin ilkelerini yazan Morgenthau ise, uluslararası siyasetin bir güç mücadelesi olduğunu öne sürmüş, İdealist düşünceler yerine Realist argümanların dikkate alınması gerektiğini iddia etmiştir (Morgenthau,1948:13-15).

Uluslararası İlişkiler literatürünün kavramsal olarak gelişiminde Realist kuramın önemli bir konuma sahip olduğu, teoriler arasında hakim bir geleneği oluşturduğu kabul edilmektedir. İnsanoğlunun bir politik yapılanma altında olmak üzere, dünya siyasetinde karşılaştığı veya karşılaşma ihtimalinin olduğu her konuya dair sorular soran Realist kuram, belirtilen dünya siyasetinin temel aktörünü egemen devlet olarak kabul etmektedir. 1930'larda, özellikle Almanya'da Nasyonal Sosyalist hareketin iktidara gelmesi ve genel olarak otoriter akımların yaygınlaşmasıyla birlikte İdealizm daha çok sorgulanmış ve böylece Realist kuram, disiplin içerisinde yer edinmeye başlamıştır(Sönmezoğlu, vd.2011:40). Düşünsel kökleri Thucydides (M.Ö. 460-395)'e kadar dayanan Realist akımın merkez noktasını, uluslararası ilişkilerin tabiatının mücadele ve rekabet olduğu varsayımı oluşturmaktadır.

Devletin davranışlarını ve uluslararası ilişkileri belirleyen etkenleri araştıran Realist kuram içerisinde, analiz seviyesi noktasında birbirinden ayrılan üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. Buna göre, uluslararası ilişkileri anlama ve açıklama adına Klasik Realizm, en önemli etken olarak insan yapısını öne çıkarırken; Yapısal Realizm sistemin yapısını; Neoklasik Realizm ise, devletin yapısını öne çıkarmaktadır. Realist teori içerisindeki klasik, yapısal realizm gibi yaklaşımların, devletler arasındaki güç ve çıkar çatışmalarına odaklanarak, uluslararası ilişkileri anlamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu ortak noktanın yanında, her bir teorik yaklaşım, çatışma ve savaş değerlendirenken, farklı değişkenlere başvurmuştur. Buna göre, Klasik Realist kuram, insan doğasına; Yapısal Realizm, doğrudan uluslararası sistemin kendisine ya da uluslararası ortamın doğasına(anarşi) odaklanmıştır. Realist teori geleneğinin üçüncü temel akımı olarak ortaya çıktığı kabul edilen Neoklasik Realizm ise, devletlerin dış politika davranışlarını açıklarken, hem ulusal hem de uluslararası seviyede değişkenlerin bir sentezi üzerinden tanımlama yapmaktadır.

Yaklaşımlar arası farklılıkların yanında, bir bütün olarak Realist kuramın temel varsayımları ele alındığında, beş önemli husus ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, söz konusu yaklaşımların her biri, uluslararası sistemin tabiatının mücadele ve rekabet ile oluştuğunu kabul etmektedir. İkinci olarak, mevcut yaklaşımlar, sistem üzerinde statükocu hiçbir gücün olmadığını savunmaktadır (Mearsheimer,2001:2). Üçüncüsü, uluslararası sistemin yapısını, anarşik olarak tanımlamakta ve bu sayede devletler üzerinde bağlayıcılığı olan herhangi bir karar alıcının veya otoritenin bulunmadığına dikkat çekmektedirler. Dördüncü olarak, uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul edilen devletlerin, sistem üzerinde öncelikli amacının, söz konusu anarşik ortamda hayatta kalma olduğu öne sürülmektedir (Mearsheimer, 2001:31). Son olarak, teori içerisinde kabul gören olgulardan bir diğeri de, devletlerin hayatta kalma amaçlarına ulaşmak için kullandıkları başlıca aracın, ‘güç’ olduğudur.

1.1.1.Klasik Realizm

Klasik Realizm, devletlerin dış politikalarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini incelerken, uluslararası ilişkileri belirleyen en önemli etkenin, insan doğası, niyetleri, kararları ve davranışları olduğu kabulü ile hareket etmektedir. Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde “yeni bir bilim olarak” ortaya çıkışı, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Edward H.Carr ile olduğu bilinse de, klasik realizmin kökeni çok daha eski dönemlere dayanmaktadır. Devlet davranışlarını açıklamada insan doğasını referans alan kuram, esasen merkezi egemen iktidarın bulunmadığı uluslararası siyaset ortamında rekabetin olduğunu öne sürmektedir. İnsan doğasında varolan güçlü olma, yönetme ve egemen olma gibi dürtüleri, devletler arası ilişkilere yansıtan teori, devletlerin de, hırslı insanlar gibi, kaos ortamında varlıklarını sürdürmek için sürekli mücadele içerisinde olduklarını ileri sürmektedir. Bu noktada, kuramın gelişimindeki öncülerden Thomas Hobbes’un meşhur eseri *Leviathan*’a başvurmak dikkat çekicidir. Eserin, insanlar arasında düzen tesis edici bir iktidarın olmadığı, herkesin herkese karşı olduğu ve ‘doğa durumu’ adını verdiği bir toplumsal vaziyeti anlattığı bilinmektedir. Hobbes’a göre, bu anarşi durumundan düzene geçiş, insanların tüm gücünü Leviathan adını verdiği bir merkezi iktidara devretmesi ile mümkündür. (Aktaran:Gözen,2015:169). Burada, realist teori geleneğindeki anarşi olgusunu, hem

iç hem de dış politikaya dair teorik yaklaşımın merkezine ilk getirenin, Hobbes olduğunun da altını çizmek gerekmektedir.

Klasik Realist kuram içerisinde uluslararası sistemin doğası tanımlanırken, bir üst gücün olmadığı, devletlerin, ulusal çıkarları doğrultusunda hareket ettiği bir anarşi ortamından yola çıkılmaktadır. Bu anlamda, Klasik Realistler, uluslararası ilişkileri, devletler arasındaki güç ve çıkar mücadelesi olarak görmektedir. İnsan doğasının yapısından yola çıkılarak ele alınan devlet analizinde, güç peşinde koşma ve ulusal çıkar faktörleri öne çıkarılmaktadır. Buradan hareketle Klasik Realistler, devlet davranışlarının ‘gerçekçi’ bir şekilde anlaşılması için, devletlerin, uluslararası ilişkilerde takındıkları tutumların nasıl açıklanabileceği sorusuna odaklanmaktadırlar.

Klasik Realizm temsilcilerinden Morgenthau da, Siyasi Realizmin temellerini, insan doğası üzerinden açıklamaktadır. Morgenthau’ya göre, “siyaset, genelde toplum gibi, kökenleri insan tabiatında olan nesnel kanunlar tarafından yönetilmektedir” (Aktaran:Ersoy,2015:171). Siyasette başlıca hareket noktası olarak ulusal çıkar kavramına vurgu yapan Morgenthau, uluslararası ilişkileri şekillendiren temel yöntemin, güç mücadelesi olduğunu öne sürmüştür. Realist kuram içerisinde kendisinden önceki araştırmacıların ‘güç’ olgusunu bir amaç olarak görmesine karşın Morgenthau, ulusal çıkarların sağlanması için gücü bir araç olarak tanımlamış ve güç unsurları ile politika uygulama kapasitesi arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Morgenthau’un Klasik Realist kurama bir diğer katkısı ise, güç bileşenlerinin, yalnızca maddi unsurlardan değil, aynı zamanda liderliğe ilişkin veya psikolojik vb. soyut unsurlardan da oluştuğunu ve gücün, karşı tarafın konumuna, kuvvetine ve materyal kapasitesine göre değişken olduğunu ortaya koymuştur (Aktaran:Demir,vd.2013:73). Buradan hareketle, Klasik Realizmde gücün, yalnızca materyal kapasiteden ibaret olmadığı, amaç hiyerarşisinin en üstünde yer alan hayatta kalma amacına ulaşma adına, karşı tarafın düşünce ve davranışları üzerinde kontrol sağlama kapasitesi olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. Ancak, burada klasik realizmin, devletlerin askeri kapasitelerini ikinci plana attığı anlaşılmamalıdır. Nitekim Morgenthau’ya göre, devletler, caydırıcılık yaratabilmek ve diğeri üzerinde kontrol sağlayabilmek adına askeri güç mücadelesine girmektedirler (Morgenthau,1948:88-90).

Klasik Realizmin kabullerinden biri olarak, devletlerin, birbirlerinin niyetlerinden hiçbir zaman emin olamayacağı konusu, güvenlik sağlama ve sürdürme

amacıyla askeri kapasiteleri sürekli olarak arttırma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, realist akım içerisinde var olan ‘güvenlik ikilemi’ kavramını ortaya çıkarmaktadır. Bir aktörün, güvenlik tedbiri olarak attığı adımların, diğer bir aktör tarafından güvenlik tehdidi olarak algılanması durumunu ifade eden güvenlik ikilemi kavramı, uluslararası sistemin anarşik yapısını ve güç mücadelesinin süreceğinin destekleyicisi niteliğindedir. Realist kuram içerisinde, süregiden güç siyasetinin başlıca dinamiklerinden biri de, dengeleme kavramıdır. Buna göre dengeleme, güvenlik ikileminin oluştuğu ortamda, tehditkar şekilde güçlenen aktör karşısında mevcut durumunun değişmesinden yana olan tarafların, ittifaklar şeklinde bir araya gelmesiyle oluşan durumu ifade etmektedir. Uluslararası ilişkilerde yaşanan bu çaba ve karşı çabaların oluşturduğu durum, güç dengesi olarak ifade edilmektedir (Aktaran: Ersoy,2015:165). Klasik Realistler, devletlerin, çıkarlarını maksimize etme amaçları doğrultusunda rasyonel davranışlar sergileyeceklerini öne sürerken, devletler arası ilişkilerin de, hiyerarşik bir yapı içerisinde gerçekleşeceğini ifade etmektedirler. Söz konusu güç dengesinin gerçekleşmesinin ise, devletler ve devlet adamları tarafından gerçekleşeceğini, söz konusu dengenin bozulmasında, devlet adamlarının kararlarının etkili olduğunu savunmaktadırlar. Buna karşın, Waltz’un Yapısal Realizmde güç dengesi, anarşik sistemin kendiliğinden, birimlerin iç özelliklerinden ve lider kararlarından bağımsız şekilde ortaya çıkmaktadır(Waltz,1979:102-128). Waltz’un öncülük ettiği Yapısal Realizm, analiz düzeyi açısından Klasik Realizmden ayrılarak, bir sistem teorisi olarak ortaya çıkmış, iki kutuplu sistemi, büyük güçlerin oluşturduğu yapıyı açıklamaya odaklanmıştır.

1.1.2.Yapısal Realizm

Uluslararası ilişkileri belirleyen en önemli etkenin uluslararası sistemin yapısı olduğunu kabul eden Yapısal Realizm, devletlerin dış politikalarını ve birbirleri ile olan ilişkileri, uluslararası sistemin kendisi ile açıklamanın yeterli olduğunu iddia etmektedir. Bu çerçevede, söz konusu sistemin temel biriminin devlet olduğunu ve devletlerin de, yapıları (sistemi) oluşturduğunu kabul etmektedir. Kuram içerisinde en kapsamlı analizi geliştiren Kennet N. Waltz’un Yapısal Realist yaklaşımı, yalnızca uluslararası siyasal yapıyla ilgilenmektedir. Buna göre, devletler, sistemin esaslarına

uygun olacak şekilde dış politika davranışları geliştirmekte, bunu yaparken de yalnızca sistemik değişkenlerden etkilenmektedir(Waltz,1979:74). Diğer bir ifadeyle, Waltz, dış politika davranışlarının, dışsal etkenlerle şekillendiğini ve yönlendirildiğini öne sürmektedir. Dolayısıyla, dış politika davranışları üzerinde analiz yaparken, birimlerin niteliklerinden, davranışlarından ve etkileşimlerinden bağımsız tanımlama yapılması gerektiği üzerinde durmaktadır.

Birim düzeyindeki değişkenler ise, bağımsız tanımlama, siyasal liderler, ekonomik-sosyal kurumlar ve ideolojik tutumlar ile devletler arası ekonomik, askeri, siyasi ve kültürel etkileşimlerden soyutlanmaktadır(Ereker,2013:51). Ayrıca, yapı üzerinde devletlerin ilişkileri, bunların dostluk-düşmanlık duyguları, diplomatik alışverişleri, kurdukları ittifaklar ve bunlar arasındaki temaslar hakkında da soru sorulmamaktadır. Yalnızca bunlar arasında hüküm süren düzene ve o düzen içerisindeki görece güç yeteneklerinin dağılımına bakarak açıklama yapılmaktadır(Waltz,1979:125). Yapısal Realizmin ifade ettiği bu yetenekler, birimlerin özellikleri olarak algılanabilir, ancak burada kastedilen asıl olgu, 'yeteneklerin dağılımı'dır. Kuram içerisinde bununla ilgili olarak öne sürülen varsayıma göre, aynı ya da benzer yapılar içerisinde yer alan birimler birbirinin benzeridir. Bir, 'kendine yardım' sistemi içerisinde birimler, birbirinin benzeri güdülerle hareket etmektedir. Devletler arasındaki farklılık, yalnızca söz konusu yetenek dağılımı ile açıklanabilmektedir(Waltz,1979:132). Yetenekler, birim düzeyindeyken, yeteneklerin dağılımı, sistem düzeyinde söz konusu olmakta ve Neorealizm, birim davranışlarını, yalnızca sistem üzerinden açıklamaktadır. Dış politika davranışlarını ortaya koyan aktörler, devletler olmakla birlikte, devletlerin sistemik yapıya etki edebilmesi, onu değiştirip dönüştürebilmesi söz konusu değildir. Burada, Klasik Realizmle benzer olarak, sistemin yapısının anarşik olduğu varsayımı öne çıkmaktadır. Sistemin yapısı ve onu etkileyen birimlerini kuramın iki temel ögesi olarak kabul eden Waltz'a göre, uluslararası politik sistemler, kendi çıkarlarını ön planda tutan birimlerin ortak eylemlerinden oluşmaktadır. Bu çerçevede, uluslararası sistemin anarşik yapısı devam ettiği müddetçe, devletlerin, benzer birimler olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla, uluslararası politik yapının tanımlanmasında başka bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmamalıdır(Waltz,1979:118). Sistem üzerindeki devletler arasında kabiliyet dağılımı üzerinde duran Waltz'a göre, aktörlerin güç potansiyelleri, aralarındaki kabiliyet dağılımına bakılarak tespit edilebilir. Söz konusu kabiliyet dağılımında

meydana gelen herhangi bir değişim, sistemik değişikliklere sebep olmaktadır (Waltz,1979:98). Dolayısıyla, Waltz'un Yapısal Realist yaklaşımına göre, uluslararası sistem üzerindeki herhangi bir değişiklik, devletlerarası yeteneklerin dağılımında meydana gelecek bir değişiklik ile mümkün olmaktadır. Zira, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile meydana gelen sistemsel değişiklik, mevcut argümanı destekler nitelikte bir sonuç taşımaktadır.

Sistem üzerindeki her aktörün, aynı derecede güce sahip olamayacağını belirten Waltz, bazı büyük güçlerin bağımsız olduğunu, diğer devletlerin ise onlara bağımlı olduğunu savunmaktadır. Bu noktada, Yapısal Realizmin, Soğuk Savaş sürecini açıklayan yaklaşımını incelemek gerekmektedir. İki kutuplu sistemlerin, tarihte örneği görülen en ideal sistemler olduğunu savunan Waltz, Soğuk Savaş dönemini, barış ve istikrar dönemi olarak görmektedir. Söz konusu sistemlerde, iki kutbun birbirine yakın güç ve kabiliyetlere sahip bulunması ve karşı taraftan gelebilecek tehditlerin, verilecek tepkilerin kolay hesaplanabilir olması, iki kutuplu sistemi ideal bir güç dengesi olarak ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, Waltz'un savunduğu iki kutuplu sistemin güç dengesi, kutuplar arasında caydırıcılığa sebep olmaktadır. Örneğin, her iki kutbun da nükleer silahlara sahip olması ve aralarındaki teknolojik rekabet, esasen yalnızca güvenlik sağlama ve caydırıcılık unsuru olarak kullanılma amacıyla var olmuştur(Sönmezoğlu,2011:23). Waltz'u takip eden Mearsheimer da, iki kutuplu sistemin daha barışçıl ve istikrarlı olduğu iddiası yönünde gerekçeler öne sürmüştür. Ona göre, tarihsel olarak şiddetin hakim olduğu Avrupa'da, Soğuk Savaş süresince barışçıl bir ortam sağlanmış olması, söz konusu iki kutupluluk ile mümkün hale gelmiş ve bu sayede büyük güçler arası çatışmaların sayısı oldukça düşük düzeyde kalmıştır (Mearsheimer,1990). Mearsheimer da Waltz'un argümanı ile benzer şekilde, sistemde büyük güçlerin sayısının az olmasının etkili bir caydırmayı mümkün kılacağını öne sürmüştür.

Neorealizmin, uluslararası sistem üzerinde değişiklikleri açıklarken birimlerin iç özelliklerini- lider imajları, iç kurumlar, rejim sistemleri ve gelenekler gibi- görmezden gelmesi, yalnızca sistem odaklı yaklaşımının yetersizliğini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Yapısal Realist kurama yönelik eleştiriler de, bu doğrultuda cereyan etmiştir. Söz konusu yetersizliği giderme ihtiyacı ile disiplin içerisinde kuramsal bir arayış başlamıştır. Dış politika analizinin dahil edilmesinin gerekliliğini

öne süren yazarlar, birim-altı düzeydeki değişkenlerin uluslararası ilişkileri açıklama noktasındaki önemini ön plana çıkartacak olan Neoklasik Realist kuramı geliştirmişlerdir.

1970’li yıllar itibariyle, uluslararası ilişkileri belirleyen ve devletlerin dış politika davranışlarını açıklayan etkenlerin araştırıldığı ortamda, söz konusu güç dengesinin değişmesi üzerine, tartışmalar ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş’ın sonunu getiren, birim-altı düzeydeki faktörlerin etkisi, disiplin içerisinde mevcut ve hakim kuram olan Yapısal Realizmin uluslararası ilişkileri açıklama noktasındaki yetersizliğini ortaya çıkarmıştır. Yapısal Realizmin savunduğu iki kutuplu sistemin barış ve istikrar sağladığına yönelik varsayımı sarsılmış, ortaya çıkan tek kutuplu dünya düzenini açıklamak adına, kuramsal çeşitlilik ortaya çıkmıştır.

1.2. NEOKLASİK REALİZM

Yapısal Realizmin sorgulanmaya başlanması dolayısıyla uluslararası ilişkileri açıklayacak bir kuram ihtiyacı doğmuştur. Bu durum, iki kutuplu sistemi açıklama noktasında hakim olan Yapısal Realizmin varsayımlarına, dış politika analizinin dahiliyetini gerekli kılmıştır. Buna göre araştırmacılar, dış politika davranışları analiz edilirken, birim seviyedeki faktörlerin, sistemin uyarıcıları ile etkileşim sürecini içeren daha kapsamlı ve açıklayıcı bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini iddia etmişlerdir(Kiraz,2018:419). Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile birlikte, Yapısal Realizme yönelik ortaya çıkan eleştirel yaklaşımlardan biri de Neoklasik Realizm olmuştur. Neoklasik Realistler, yapısal kuramların devletlerin davranışlarında meydana gelen değişiklikleri açıklama konusunda yetersiz olduğunu iddia etmektedirler.

Kavram olarak, Neoklasik Realizm, ilk kez 1998 yılında Gideon Rose tarafından “*Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*” adlı makalede kullanılmıştır (Rose,1998). En genel anlamda, “Devlet” in, dış politika davranışları konusundaki müdahaleci rolünü inceleyerek, benzer sistemik yapılar dahilinde olan devletlerin neden farklı dış politika davranışları sergilediklerini inceleyen Neoklasik Realizm, bir dış politika analizi yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir (Lobell,Ripsman ve

Taliaferro,2009:4). Temel varsayımına göre, devletlerin dış politika davranışları, sistemik faktörlerin yanısıra devlet-içi düzeydeki değişkenler ile de belirlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, Neoklasik Realist teori, sistemin etkileri karşısında devletlerin davranışlarını açıklarken, uluslararası sistem ile devletlerin iç dinamikleri arasında bir etkileşim mekanizmasına odaklanmaktadır(Taliaferro,2009:18-21). Gideon Rose tarafından yapılan kısa tanımdan yola çıkılarak Neoklasik Realizm, bir devletin dış politikasını belirleyen en önemli kriterin, o devletin uluslararası sistem içindeki konumu ve göreceli güç kapasitesi olduğunu kabul etmektedir. Bu nedenle Realist ailedendir. Bu görüş, Yapısal Realizmin temel varsayımıdır. Bununla birlikte kuram, bu tür güç unsurlarının dış politika üzerindeki etkisinin dolaylı ve karmaşık olduğunu, çünkü sistemin baskılarının birim seviyedeki ara değişkenler aracılığıyla dış politikaya dönüştürülmesinin gerekliliğini savunmaktadır. Sistemsel açıklamaların, dış politika davranışlarını açıklama konusunda tek başına yeterli olmayacağını, öne sürmektedir. Rose kuramın bu nedenle “neoklasik” olduğunu iddia eder (Rose,1998:146). Buna göre, devletlerin dış politikalarının açıklanabilmesi için hem sistemik hem de devletlerin sahip olduğu iç özelliklerin birlikte değerlendirilmesinin gerekliliğini savunulmaktadır. Devletlerin niyet ve davranışlarının anlaşılmasında sistemik dinamiklerin tek başına yeterli olmayacağını öne süren Neoklasik Realistler, devlet ve devlet adamlarının kontrol ve algılamalarını da içeren birleştirici bir yaklaşım öne sürmektedirler(Taliaferro, Ripsman ve Lobell,2016:27).

Gerek Realist teori geleneğinde, gerekse de Uluslararası İlişkiler disiplinde çeşitli tartışmalara konu olan Neoklasik Realizm, başlarda yalnızca Yapısal Realizmin bazı sınırlılıklarını tespit ederek açıklamayı amaçlayan, sınırlı ve tamamlayıcı bir dış politika yaklaşımı olarak ele alınmıştır (Rose,1998; Rathburn,2008). Soğuk Savaş’ın bitişini öngörme konusunda yetersiz kalan Yapısal Realizm, uluslararası ilişkileri etkileyen faktörler konusunda öne sürdüğü varsayımlar yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Devletlerin egemen siyasi varlıklar olarak benzerlik teşkil etmelerine rağmen, uluslararası sistem üzerinde farklı davranışlar sergilediklerini ifade eden Waltz, söz konusu farklılığı, büyük devletlerin güç kapasiteleri arasındaki farklılığa bağlamaktadır. Kapasite dağılımını esas alan Waltz’a göre güç, devletlerin sahip olduğu bir özellik iken, gücün dağılımı, sistemin bir özelliğini ifade etmektedir (Waltz,1979:80). Dolayısıyla, bu yaklaşıma göre, uluslararası sistem üzerindeki herhangi bir değişim büyük güçlerin yükseliş ya da çöküşüne bağlı olarak ve bu süreci

takip eden güç dengesindeki değişimler sonucunda meydana gelmektedir (Kolasi,2013:162). Ne var ki Neoklasik Realizm, Yapısal Realizmi, devletlerin sistem üzerindeki davranışlarına etki eden bu kapasiteleri belirleyen etmenlerin neler olduğu konusunda yeterli cevap veremediğini yönünde eleştirmektedir. Bununla birlikte, sistemin devlet politikaları üzerindeki etkilerini bütünüyle reddetmemektedir. Sistem üzerinde güç ve güvenlik odaklı görüşü kabul eden yaklaşım, politikanın devletler arasında göreceli güç ve güvenlik gerekçeleriyle ortaya çıkan bir mücadele olduğunu kabul etmektedir (Lobell,Ripsman ve Taliaferro,2009:4). Sistem baskıları, devletleri güvenliklerini artırma konusunda itici etkiye sahip olup, dış güvenlik politikaları belirlenirken, devlet ve devlet adamları gibi değişkenlerin süzgecinden geçmektedir. Bu anlamıyla Neoklasik Realist teori, devletlerin dış politika yapım ve uygulama aşamalarını inceleyen bir dış politika teorisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Yapısal Realizm, devletlerin niyet ve davranışlarının, saldırı-savunma dengesi, anarşi, göreceli gücün dağılımı gibi devlet ve devlet adamlarının kontrolü dışında işleyen sistemik açıklamalarla anlaşılabilirliğini savunur. Neoklasik Realistler ise bu argümanı reddetmektedir(Ertoy,2019:11). Politika tercihlerinin, doğrudan sistemik yapının sonucu olduğu varsayımına karşı çıkararak, devlet ve devlet- içi unsurların, devlet davranışlarını açıklamada etkili unsurlar olduklarını öne sürmektedirler (Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:31). Bu noktada, Neoklasik Realist kuramın, tümüyle Yapısal Realizmi reddetme ya da tümüyle Klasik Realizme yönelme olarak algılanmaması gerekmektedir. Nitekim kuram, klasik ve yapısalcı yaklaşımların her ikisinden de etkilenmektedir(Lobell, Ripsman ve Taliaferro,2009:19). Neoklasik Realizm de, Realist ilkeler arasında yer alan, devletler arası güç mücadelesi ve ilişkilerde anarşinin hakim olduğu düşüncelerini kabul etmektedir. Kuramın öncüllerinden ayrıldığı nokta ise, anarşik yapının devlet davranışları konusunda belirleyiciliği ile ilgilidir. Yapısal Realizmde anarşi, devlet davranışlarının belirleyici unsuru olarak ele alınmaktadır. Diğer taraftan Neoklasik Realizmde ise devletlerin niyet ve davranışlarında meydana gelen değişimleri açıklama konusunda tek başına anarşi, açıklayıcı değildir(Ertoy, 2019:12). Rose'un ifade ettiği gibi, anarşik düzenin devlet davranışları üzerindeki etkisi, lider algıları gibi ara değişkenler doğrultusunda şekillenmektedir (Rose, 1998:153).Diğer bir ifadeyle, Neoklasik Realizm için, devlet davranışlarının analizinde, güç dağılımı ve anarşi gibi sistemsel değişkenlerin etkisi olduğu kadar, devletlerin iç politikaları ya da devlet adamlarının algılamaları gibi

birim ve birim-altı düzeyde unsurların da etkisi bulunmaktadır (Akgül-Açıkmeşe, 2011:53-54). Bu anlamda Neoklasik Realist kuramın temeli, yapısal realizmin dışsal determinist yaklaşımını geliştirmek için realist teoriye “devleti geri getirmek” olarak ifade edilebilir(Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:31). Bu noktada Neoklasik Realistler için devlet, uluslararası sistem ile dış politika davranışları arasındaki temel ara değişken niteliği taşımaktadır (Lobell,Ripsman ve Taliaferro,2009: 44). Burada ara değişken olarak devletten söz ediliyor olsa da asıl kast edilmek istenen, devlet düzeyindeki unsurların sistem ile dış politika davranışları arasındaki etkisidir. Diğer bir ifadeyle teori, devlet davranışlarının açıklanabilmesi konusunda birim seviyedeki unsurları da ele almakta, hatta spesifik sonuçlara ulaşılabilmesi açısından realist kurama yabancı bazı kavramları- stratejik kültür, lider algısı gibi- analize dahil etmektedir(Ertoý,2019:12). Bu anlamda Neoklasik Realizm, devletlerin uluslararası sistemdeki görece güç kapasiteleri ile iç politik sınırlılıklarını birleştiren bir teori niteliği taşımaktadır. Bunu yaparken, sistemik baskıların, karar vericilerin algıları ya da devletin iç siyasi yapısı gibi birim seviyesindeki ara değişkenlerin, aracılık niteliğini vurgulamaktadır.

1.2.1. Neoklasik Realizmde Dış Politika Davranışları

Uluslararası sistemin temel birimi olarak kabul edilen devletlerin dış politika davranışlarını açıklama iddiasında olan Neoklasik Realizm, Realist kuram içerisinde ortaya çıkışından itibaren dış politikayı, açıklanması beklenen konu yani bağımlı değişken olarak kabul etmiştir. Bağımlı değişken olarak, devletlerin dış politikalarını, sistemsel etkiler, siyasi çevre ve birbirleri ile olan ilişkileri üzerinden inceleyen kuram, söz konusu sistem etkilerinin ara değişkenler vasıtasıyla anlamlı veriler haline geldiğini öne sürmektedir (Lobell, Ripsman ve Taliaferro, 2009:19-21). Diğer bir ifadeyle, Neoklasik Realizm, sistemin dış politika üzerindeki etkilerini, ara değişkenler üzerinden incelemektedir (Ertoý,2019:11). Bu anlamda teori, sistemik uyarıcıları yerel düzeydeki ara değişkenler vasıtasıyla dış politika çıktıklarına dönüştüren daha genel bir dış politika analizi üzerinde durmuştur. Neoklasik Realistler, bunu yaparken, Yapısal Realistler gibi, bir taraftan sistemin devlet davranışları üzerindeki etkisini kabul ederken, diğer taraftan da Klasik Realist teoride olduğu gibi birim/devlet düzeyindeki değişkenleri dikkate almaktadırlar. Burada

temel amaç, aynı devletin, farklı zamanlarda, neden benzer dış politika davranışları sergilediğini ya da farklı devletlerin, benzer dış etkilere karşı neden farklı tepkiler verdiğini açıklayabilmektir (Lobell, Ripsman ve Taliaferro,2009:21). Bu noktada teori, günümüz çok kutuplu dünya sisteminde devletlerin daha bağımsız hareket ettiğini, benzer sistemik etkilere tabi olsalar da artık farklı dış politika davranışı sergilediklerini öne sürmektedir.

Devletlerin dış politikalarını belirleyen öncelikli değişkenin uluslararası çevre olduğunu ileri süren Neoklasik Realistler, sistemin uyarılarının yanlış algılanması, karar alma sürecinde rasyonel olmayan şekilde davranılması, belirlenen kararlar için toplumdan yeterli destek sağlanamaması ya da sistemin her zaman net sinyaller vermemesi gibi unsurlar nedeniyle, devletlerin her zaman dış ortama uygun hareket edemeyeceğini savunmaktadırlar (Taliaferro, Ripsman ve Lobell, 2016:32). Örneğin, Wohlforth(1993), Neorealist kuramın güç kapasiteleri dağılımını açıklarken, birimlerin öznel niteliklerinden yaptığı soyutlamanın sınırlılıklarından bahsetmektedir. Özellikle sistemik etkilerin netliği ve birimler tarafından algılanması üzerinde durduğu gözlenmektedir. Buna göre, liderler, sistemin etkilerini her zaman gerçekçi şekilde algılayamayabilir. Bu noktada, Soğuk Savaş'ın sona ermesine götüren sürecin önemli bir etkeni olarak yorumlanan son Sovyet lideri Gorbaçev'un liderliği ve Marksist-Leninist ideoloji geleneğini terk etmesi(1986), lider etkisine iyi bir örnek olarak verilmektedir(Garthoff,1998:65). Anlaşılacağı üzere, Neoklasik Realistler, sistem üzerindeki tehdit/fırsatlar karşısında devletlerin, belirlediği ulusal güvenlik politikalarının, liderlerin kişiliği ve doğru algılama kapasitesi doğrultusunda şekillendiğini iddia etmektedirler. Daha detaylı ifade edilecek olursa, Neoklasik Realistler, normal şartlar altında devletlerin birçok politika alternatifi arasından seçim yaparak davranışlarını şekillendirdiğini ifade etmektedirler. Söz konusu davranışların, liderlerin dünya görüşleri, devletin stratejik kültürü, yerel koalisyonların niteliği ve çeşitli uygulama kurumları ya da uygulama konusundaki iç politik kısıtlamalar gibi değişkenler vasıtasıyla gerçekleşeceğini öne sürmektedirler (Taliaferro, Ripsman ve Lobell,2016:29).

Toparlamak gerekirse, aynı sistem üzerinde bir devletin zaman içerisinde farklı dış politika davranışları sergileme nedenini açıklama amacı gütmektedir. Bunu yaparken, realist teori geleneğine “devlet” düzeyindeki unsurları dahil ederek,

kapsamlı bir analiz gerçekleştirmektedir. Buna göre devletlerin, dış politika davranışları açıklanırken, algı, karar verme süreci ve politikaların her bir ülkede uygulanma biçiminin de çalışmalara dahil edilmesi gerektiğini öne sürmektedir (Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:31-32).

1.2.2. Neoklasik Realizm ve Uluslararası Sistem

Neoklasik Realist yaklaşımın temelinde yer alan varsayıma göre, her bir devletin dış çevreye yönelik davranışı, öncelikli olarak söz konusu devletin gücü, özellikle materyal güç kapasitesi ve uluslararası sistemdeki konumu ile şekillenmektedir(Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:56). Devletlerin dış politika davranışlarını etkileyen birinci unsur, uluslararası sistemin uyarıcıları (tehdit ve fırsatlar) olarak ifade edilmektedir. Neorealist yaklaşıma benzer şekilde, göreceli güç dağılımının dış politika davranışları üzerindeki etkilerine vurgu yapan Neoklasik Realist araştırmacılar,sistemik unsurları bağımsız değişken olarak kabul etmektedir(Lobell,2009:28).

Dış politika analizinde kapsamlı bir yaklaşım arayışında olan Neoklasik Realist yaklaşıma göre, Waltz'un sistem yaklaşımı bazı noktalarda yetersiz kalmaktadır. Bununla birlikte, Yapısal Realizmin tanımladığı sistem yaklaşımının iki temel varsayımı kabul edilmektedir. İlk olarak sistemin yapısı, devletlere birtakım sınırlılıklar getirirse de birimlerin davranışları konusunda yegane belirleyici unsur değildir. İkincisine göre sistem, anarşik bir düzenin birimleri arasında belirsizlik yaratmaktadır(Waltz,1979). Anarşik uluslararası düzenin belirsiz ve potansiyel tehditkar durumu, Neorealizmde olduğu gibi merkezi bir önem taşımaktadır. Ancak, teori, anarşik ortamın devletler üzerindeki etkisi konusunda farklılaşmaktadır. Waltz'un Yapısal Realizmine göre, devletler, üst bir otoritenin olmadığı ortamda güvenlik arayışında bulunmaktadır. Bu varsayımın aksine, Neoklasik Realistler, devletlerin güvenlik ihtiyacından ziyade, kendi dış çevrelerinde kontrol ve şekillendirme sağlamaya amaçladıklarını iddia etmektedirler. Devletler, uluslararası anarşinin belirsizlikleriyle bu şekilde mücadele etmeye çalışmaktadırlar. Bu noktada, göreceli güç kavramının, devletlerin çıkarlarını ve politik çıktılarını nasıl belirlediklerine dair parametreler sunan bir unsur olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Neorealizmde

olduğu gibi, belirsizlik ve potansiyel tehditleri, anarşik sistemin merkezinde tutan Neoklasik Realizm, söz konusu tehditlerin netliğine ve birim düzeyinde algılanmasına odaklanmaktadır(Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:46). Diğer bir ifadeyle, mevcut güç dağılımı değil, güç dağılımının karar alıcılar tarafından nasıl algılandığı önemlidir. Dolayısıyla, Neoklasik Realizm, bağımsız değişken olarak sistemik unsurları, yani görelî güç dağılımını kabul etse de Neorealizmden farklı olarak, dış politika davranışlarının belirlenmesinde tek değişken olarak görmemektedir(Kiraz,2018:37). Nitekim, aynı sistem içerisinde yer alan devletlerin farklı dış politika davranışları sergilemelerinin ya da aynı devletin farklı zamanlarda farklı politikalar izlemesinin nedenini araştıran kuram, her devletin öznel niteliklerinin ve iç unsurlarının hesaba katılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu açıdan klasik realizmin ötesinde bir anlayış olma özelliği taşımaktadır.

Devletlerin, söz konusu dışsal ortamda, daha fazla etki ve kontrol ihtiyacında olduğunu belirten Rose'a göre, dış politika, bu amaç doğrultusunda şekillenmektedir. Buna göre, devletler, görelî gücü artırdıkça dışarıda daha fazla etki ve kontrol sağlamayı amaçlamaktadırlar. Rose, bu noktada, görelî güç kapasitesi ile etki alanını genişletme ihtiyacı arasında doğrusal bir ilişki kurarak, görelî güç kapasitesinin azalması durumunda da, devletlerin hırs ve yayılmacı davranışlarını geri çektiklerini ifade etmektedir(Rose,1998:152). Rose, devletlerin dış politika davranışlarının ana hatlarının ve yönünün belirlenmesinde, önceliği sistemik uyarıcılara vermekte ise de, bu uyarıcıların, birim düzeydeki değişkenlerce etkilenmesi, sonucu dış politika çıktılarına dömuştüğünü ifade etmektedir. **şekil 1**'de de görüldüğü üzere, Rose'un bu yaklaşımı, neoklasik realizmin sunduğu nedensellik ilişkisini somut olarak yansıtmaktadır.

Şekil 1. Dış Politika Analizinde Neoklasik Realizmin Kurduğu Nedensellik İlişkisi

Kaynak: Meibauer,2019

Neoklasik Realist kuram içerisinde, uluslararası sistemin kavramsallaştırılması, iki değişken ile birlikte Waltz'un sistem yaklaşımından ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, uluslararası sistemin devletlere sunduğu işaret ve bilgilerin netliğidir (*clarity*). Araştırmacılar, sistemik değişkenler arasındaki anahtar önem niteliğini, netlik unsuruna yüklemekte ve böylece teorinin, Yapısal Realizmin sistem anlayışından ayrıldığını ifade etmektedirler (Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2009:282-287). Sistemsel uyarıların netlik derecesinin tespit edilebilmesi için üç göstergeye bakma gerekliliğini öne süren araştırmacılar, bu göstergeleri, şu şekilde ifade etmektedirler:

- Sistemin etkilerinin netliği konusunda fikir sahibi olmak için tehdit ve fırsatların farkedilebilir olma derecesi,
- Sistemin tehdit ve fırsatlarının zamanlaması üzerine bilgi sağlayıp sağlamadığı ve
- Alternatif politika seçeneklerinin kendini gösterip göstermediğidir.

Bu üç unsurda netlik sağlandığında, sistemin, dış politika karar verme sürecinde doğrudan belirleyiciliğinin artacağını savunmaktadırlar. Diğer ikinci bir sistemik unsura dikkat çeken Neoklasik Realist yazarlar, devletin stratejik ortamının (*strategic environment*) doğasına dikkat çekmektedir. Devletlerin karşı karşıya kaldığı tehdit veya fırsatların aciliyetine ve büyüklüğüne dikkat çeken bu unsur, bunların yüksek

olması durumunda devletlerin stratejik ortamının sınırlayıcı(*restrictive*) hale geldiğini; düşük olması durumunda ise, müsamahakar (*permissive*) bir stratejik ortama dahil olduğunu ifade etmektedir. Bu unsurlardan hareketle, uluslararası sistemin genelde düşük netliği durumunda, devletlerin de müsamahakar stratejik ortamlara sahip olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre, Yapısal Realizmin uluslararası sistem hakkındaki yaklaşımına eklenen bu unsurlar, dış politikayı etkileme konusunda birim veya birim- altı değişkenlere daha fazla imkan sağlamaktadır (Taliaferro,Ripsman ve Lobell, 2016:286).

Neoklasik Realistler, Yapısal Realistler gibi, uluslararası sistemin temel biriminin devletler olduğunu kabul etmekte, ancak yine de diğer aktörlerin varlığını reddetmemektedirler. Bu doğrultuda, temel birimin devlet olduğu bir sistemde, birimlerin dışsal çevredeki davranışları, uluslararası sistemin kendisi üzerindeki değişkenlerin, birim seviyedeki ara değişkenler süzgecinden geçerek dış politika çıktılarına dönüştüklerini iddia edilmektedir. Bu noktada, devletlerin dış politika davranışlarının anlaşılabilmesi için, sistemik unsurlar ve devlet içi dinamiklerin sentezlenmesinin gerekliliği ortaya çıkarılmaktadır. Ayrıca söz konusu unsurların ayrı ayrı incelenmesinin gerektiği de belirtilmektedir.

Rose'un ifade ettiği ve yukarıda bahsedildiği üzere Neoklasik Realizm, uluslararası sistemin temel birimi olan devletlerin özniteliklerini dış politika analizine dahil etmesi açısından, Yapısal Realizmden farklılaşmaktadır. Buna göre, devletlerin, sistemin baskılarına nasıl cevaplar vereceğinin anlaşılabilmesi, ulusal stratejilerinin ve uluslararası politikalarının temelini incelenmesi açısından mücadeleci değişkenler önem kazanmaktadır(Rose,1998:152). Özellikle Waltz'un uluslararası sistem teorisinin, iç politik yapıları tamamen görmezden gelmesi üzerine, Neoklasik Realist teorisyenler, Soğuk Savaş sonrası düzen içerisinde, devletlerin davranışlarını açıklama konusunda etkin değişkenlerin artırılması kanaatinde olmuşlardır.

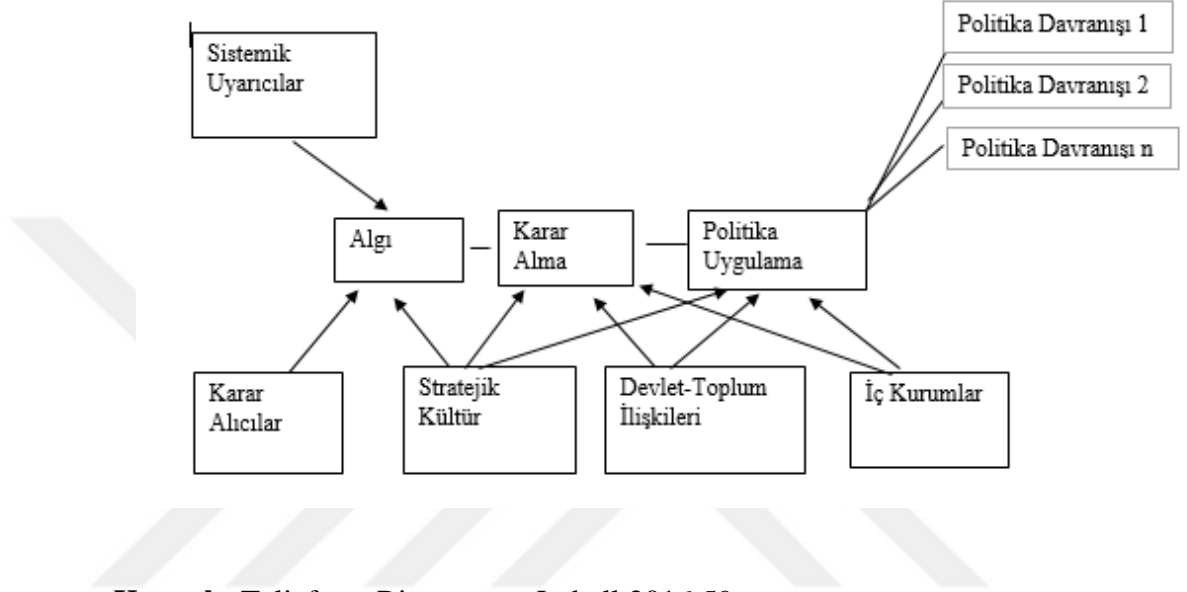
1.2.3. Ara Değişkenler

Uluslararası İlişkiler literatüründe araştırma yapılırken, çalışmalar, genellikle bağımlı ve bağımsız değişkenler üzerinden yapılmaktadır. Neoklasik Realist kuram ise, açıklamalarına, ara değişkenleri de ekleyerek, üç değişkenli bir analiz sunmaktadır. Bu açıdan, sistemin dış politika davranışını nasıl etkilediğine bakılırken, ara değişkenler üzerinden inceleme yapılmaktadır(Ertoy,2018:30). Ara değişkenlerin neler olduğu konusunda, Neoklasik Realist araştırmacılar arasında genel bir kabul olmamakla birlikte, karar alıcıların sistemsal algıları ve yerel faktörler gibi unsurlar, dış politika analizinde sıklıkla başvurulan etkenlerdir (Rose,1998:152). Bu çalışmada ise Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in genel kabul görmüş sınıflandırmasından yararlanılacaktır. Buna göre, Neoklasik Realist teori içerisinde ele alınan ara değişkenler arasında; devlet ile toplum arasındaki ilişkiler, siyasi liderlerin ulusal ve uluslararası ortamdaki fırsat/tehditleri algılama ve değerlendirmeleri, stratejik kültür ve iç kurumların düzenlenişi sayılmaktadır (Ripsman, Lobell ve Taliaferro,2016:58). Yazarlar, Neoklasik Realist teoriye yönelik, yalnızca belirli durumlarda ortaya çıkarılan dış politika davranışlarını ve stratejileri açıklayan *ad hoc* bir yaklaşım olduğu eleştirilerini kabul etmemektedirler. Söz konusu ara değişkenler, iç politik süreç içerisinde algı, karar verme ve politika uygulama aşamalarını etkilemeleri açısından önem taşımaktadır. Yazarlar, mevcut ara değişkenlerin, özellikle sınırlayıcı bir dış çevreye sahip olan devletlerin, dış politika yapım sürecinde gözardı edilemeyecek etkisi olduğunu savunmaktadırlar. Buradan da anlaşılacağı üzere, ara değişkenler, devletlerin iç politik süreçlerinde sistemin etkilerini algılama, politika yapımı ve politika uygulaması aşamalarında etkileri ile açıklanmaktadır.

Devletlerin dış politikalarında yaşanan ani değişiklikleri açıklama amacı taşıyan Neoklasik Realizm, **Şekil 1.2.**'de görüldüğü gibi, sistemin ilgili politikalar üzerindeki etkilerini ara değişkenler üzerinden incelemektedir. Ayrıca, bu değişkenlerden hangisi veya hangilerinin söz konusu değişikliğe etkisi olduğunu da araştırmaktadır. Ara değişkenler ve dış politika çıktıları arasında karşılıklı etkileşimi vurgulayan bir mekanizma oluşturan Taliaferro,Ripsman ve Lobell'e göre, stratejik kültür ve lider profilleri, algılama aşamasını etkilemekteyken; politik kararların verilmesi ve

uygulanması aşamaları, hem stratejik kültür, hem devlet-toplum ilişkileri ve iç kurumların etkisi altında kalmaktadır.

Şekil 1.2. Neoklasik Realist Dış Politika Analizi

Kaynak: Taliaferro, Ripsman ve Lobell, 2016:59

Neoklasik realist yaklaşıma göre, uluslararası sistem üzerindeki anarşik düzen ve güç dağılımı, devletlerin güvenlik ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Buna göre, uluslararası sistemde devletler için en önemli değer, “güvenlik olgu” sudur. Bununla birlikte, siyasi liderlerin, söz konusu sistem içerisinde kendi devletlerinin güvenliğini sağlarken, yalnızca dış politikada değil, iç politikada da güvenliğini sağlamaya odaklı oldukları kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, ulusal güvenlik politikalarının, iç siyasi koşullardan etkilendiğini savunmaktadırlar. Bu doğrultuda, uluslararası zorunlulukların, devlet yapısı aracılığıyla filtrelenerek, üst düzey yetkililerin muhtemel tehditleri nasıl değerlendirdiğinin, bu tehditlere cevaben uygulanabilir stratejilerin nasıl belirlendiğinin ve nihayetinde bu stratejileri sürdürmek için gerekli toplumsal kaynakları çıkartıp nasıl harekete geçirildiğinin incelenmesi üzerinde durmaktadırlar. Taliaferro, Ripsman ve Lobell’in ABD örneği üzerinden yaptıkları açıklamaya göre; tek başına sistem üzerinde var olan güç dengesi kaymaları gibi dış tehditler, George W. Bush yönetiminin 11 Eylül saldırısı sonrası belirlediği büyük

stratejiyi açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bush Doktrini, 2003'te Irak'ın işgali ve yönetimin İslami motifleri kullanan radikal dini teröre karşı açtığı savaşı içeren söz konusu askeri güç odaklı politikalar, hem sistemin etkileri hem de yerel seviyedeki faktörlerden etkilenmiştir. Ulusal güvenlik konusunda yürütme organının baskın olması, yönetimde Yeni Muhafazakarların etkinliği ve Wilsonian (liberal) fikirlerinin baskın olması gibi unsurlar, ABD dış politikasındaki bu saldırgan yaklaşımı açıklama noktasında başvurulacak temel faktörler arasında yer almaktadır. Yazarlar, sistemik ve birim düzeyindeki değişkenler arası ilişkinin yalnızca ABD için geçerli olmadığını da belirtmişlerdir. Buna göre, birim düzeyindeki değişkenler, her türlü devletin - büyük güçlerin yanı sıra daha küçük devletlerin - sistemik zorunluluklara cevap verme yeteneğini kısıtlayıcı veya kolaylaştırıcı etkiye sahiptir(Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2009:4).

Sistemin uyarıcılarının, birim düzeyinde algılanma biçimini vurgulayan bu aşamada, siyasi liderlerin ve karar alıcıların algılamaları, sahip olunan stratejik kültür gibi unsurlar, ara değişkenlerin özünü oluşturmaktadır. Bu anlamda, sistemik unsurların, ara değişkenler süzgecinden geçirilerek yapılacak bir analizi, söz konusu dış politika çıktısının daha tutarlı şekilde kavranmasını sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Vurgulanması gereken diğer bir nokta ise, dış politika davranışını etkileyen ara değişkenlerin birbirinden bağımsız olmadığıdır. Buna göre, yerleşik bir stratejik kültür, liderin algılamasını etkileyebilir ve şekillendirebilir. Aynı şekilde devlet-toplum ilişkisi de benzer etkiyi yaratabilir. Lider ise, devletin stratejik kültüründe ya da iç kurumların etkileme kapasitesi üzerinde etkili olabilmektedir.

1.2.3.1.Lider Algısı

Neoklasik Realizm ile devlet davranışları incelenirken, öncelikle dış politikanın kim ya da kimler tarafından yürütüldüğü belirlenmeye çalışılmaktadır. Söz konusu yaklaşımın, karar alıcıların algılamasına atfettiği önem, benzer durumla karşı karşıya kalan devletlerin verdiği tepkilerin farklılaşmasını açıklama ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Ripsman,Lobell ve Taliaferro,2016:123). Buna göre, sistemin etkilerini dış politika çıktılarına dönüştürme aşamasında en etkin faktör, karar

alıcılarının algılama ve değerlendirmeleridir. Bunun nedeni, karar alıcıların, diğer devletler ve dış çevre hakkında en fazla bilgiye ve yetkiye sahip olmaları, her türlü değerlendirme sürecinin içinde bulunmaları ve her türlü kararı alma noktasında nihai unsur olmalarından kaynaklanmaktadır(Kiraz,2018:28). Neoklasik Realizme göre, lider veya siyasi elitler tarafından yapılan dış politika tercihleri, sahip olunan kaynaklar ya da görelî güç ile değil, lider ya da elitlerin bu gücü nasıl algıladıkları ile anlaşılabilir (Rose,1998:146-147). Dış politika yürütücüleri (*foreign policy executives*) en genel anlamda, devlet başkanı, başbakan, kabine üyeleri, bakanlar, savunma ve dış politikadan sorumlu danışmanlar olarak ifade edilebilir. Taliaferro'ya göre; özellikle lider profilinin kritik önemi, dış politika yapım sürecinde sistemin etkilerinin algılanmasında en etkin unsur olmasından ileri gelmektedir(Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:62).

Neoklasik Realizm, liderlere ve genel olarak karar alıcılara, dış politika analizinin temel aktörü olarak yaklaşmaktadır. Nitekim, dış politika yapımından sorumlu olan bu aktörler, uzun dönemli stratejik planlama, bölgesel ya da küresel güç dengeleri arasındaki değişiklik ve gelişmeleri tanımlayabilme gibi hususlarda kritik öneme sahiptirler. Bu anlamda, ulusal güvenliği sağlama ve arttırma noktasında sahip olunan bu sorumluluk, kuramın önerdiği mekanizma içerisinde, sistemin etkilerinin algılanarak, dış politika yapımı ve uygulaması aşamalarında karar alıcılara en önemli ara değişken niteliği vermektedir. Uluslararası sistem üzerindeki görelî güç dağılımından kaynaklanan sinyalleri değerlendiren karar alıcılar, dış politika yapım aşamasında, bu değerlendirmeler doğrultusunda çıktılar oluşturmaktadırlar.

Wohlforth'un Soğuk Savaş döneminde, iki süper gücün liderlerinin sahip olunan güç ve rakip devletin yetenekleri konusundaki algılamaları doğrultusunda farklı dış politika davranışları sergilediklerini ifade etmesi, bu anlamda örnek teşkil etmektedir. Güç konusunda elit kesimin algılamasının önemine vurgu yapan Wohlforth, bunun Sovyet-Amerikan rekabetindeki etkisini açıklama noktasında, etkili bir faktör olduğunu öne sürmektedir. Bu açıdan yazar, Sovyet liderlerinin, yalnızca askeri yeteneklerini vurgularken; Amerikalı meslektaşlarının, hem ekonomik hem de kurumsal kaynak gibi diğer faktörleri de vurguladığını ortaya koymaktadır (Wohlforth,1993:427).

Anlaşılacağı üzere, dış politikanın yürütücüleri olarak, sistemin sınırlılıklarının, söz konusu aktörler nezdinde nasıl algılandığı oldukça önemlidir. Özellikle liderlerin

sistemsel sinyalleri algılamaları ve dış politikayı yönlendirmeleri sürecinde etkili olan kişisel özellikler ve psikolojik etkenler de, üzerinde durulması gereken bir diğer husustur. Nitekim, belirli kriz anlarında ya da kısa zamanda belirlenmesi gereken dış politika kararları üzerinde sınırlayıcı bir etkiye sahip olan söz konusu unsur, lider-karar alıcıların kişilik özellikler gibi faktörlerden etkilenmektedir (Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:62). Dış çevreden gelen tüm bilgiler, liderlerin, dış uyaranlara ilişkin algılarını kişiselleştiren bu bilişsel filtrelerden geçmektedir. Dolayısıyla karar alıcıların siyasi görüşleri, ideolojileri, dünyayı nasıl yorumladıkları ve diğer öznel özellikleri, dış politikanın belirlenmesinde oldukça önemlidir. Bu anlamda devletler, lider imajlarının içeriğine bağlı olarak, uluslararası tehdit ve fırsatlara farklı tepkiler vermektedir. Neoklasik Realist araştırmacılar tarafından burada bahsedilen husus, devlet yönetiminde yer alan karar vericilerin inançları ve kişilikleri ile de ilgilidir. Buna göre, devletlerarası güç dağılımı varsayımından hareketle, liderlerin güç algılamalarının anlaşılması, oldukça önemli bir konudur. Jeffrey Taliaferro'a göre, herhangi bir lider, devletin görece güç veya prestij kaybını kabul etme yanlısı değildir. Bunun yerine, liderler, başarısız olunan dış politika sorunu üzerine daha fazla çalışmakta ve yatırım yapmaktadırlar (Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:32).

Neoklasik Realist yazarların üzerinde durduğu bir diğer husus da, liderlerin karakteristik özellikleridir. Taliaferro, Ripsman ve Lobell'e göre araştırmalar, bazı bireylerin risk almaya yatkın olduklarını gösterirken; bazılarının risk almaktan kaçındıklarını ortaya koymaktadır. Otto von Bismarck, Kaiser Wilhelm II, Adolf Hitler ve Saddam Hüseyin gibi liderlerin, devletlerinin yaptığı stratejik tercihlerin belirlenmesinde kritik öneme sahip oldukları önermesine vurgu yapan araştırmacılar, dış politika analizinde liderin kişisel özelliklerinin araştırılmasına önem vermektedirler(Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:63).

Sonuç olarak Neoklasik Realist yaklaşım açısından karar alıcılar, devletlerarasındaki güç dağılımı, bir devletin sahip olduğu imkan ve kabiliyetleri nasıl algıladığı ve bu algıları, nasıl dış politika çıktılarına dönüştürdüğü açısından en önemli ara değişken olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu öneme karşın, lider, dış politikanın oluşturulması aşamasında tek başına belirleyici olmamakla birlikte, farklı ara değişkenlerin de etkisinde kalmaktadır. Dolayısıyla, devletlerin iç yapılarını oluşturan ve dış politikayı şekillendiren diğer müdahil değişkenleri incelemek gerekmektedir.

1.2.3.2.Stratejik Kültür

Uluslararası sistemin anarşik yapısı ve sistem üzerindeki görelî güç dağılımı, devletlerin dış politikalarını belirleyen temel faktörler olarak kabul edilmektedir. Ancak, devletlerin benzer dış çevre karşısında farklı davranışlar sergilemesinin nedenlerini araştıran Neoklasik Realist yaklaşıma göre, ulusal politikaların da dış politika analizine dâhil edilmesi önemlidir. Bu noktada, devletlerin dışsal uyarıcıları veya güç dağılımı üzerindeki yapısal değişiklikleri algılama ve bunlara adapte olma süreçlerini etkileyen diğeri bir faktör de ülkelerin sahip oldukları stratejik kültürleridir. Stratejik kültür, bir devlet içerisinde etkin olan ideoloji ile yaygın, geleneksel inanç ve normlar çerçevesinde etkilere sahiptir. Burada ifade edilmek istenen olgu, ülke içerisindeki tüm aktörler arası ortak beklentiler ve siyasi liderlerin, seçkinlerin, hatta halkın genelinin anlayışını belirleyen bir etkidir. Sosyalleşme ve kurumsallaşma yoluyla, toplum ve kurumsal aktörler arası beklentilerin yerleşmesi, stratejik tercihler yapılırken, karar alıcıları sınırlayıcı bir etkiye sahiptir. Stratejik kültürün önemine vurgu yapan bu yaklaşım, bir takım dış güvenlik politikaları üzerinde ahlaki kısıtlamalar olabileceğini öne sürmektedir. Örneğin, askeri gücün kullanılmasındaki ahlaki kısıtlama, kitle imha silahlarının kullanılmaması ya da insani müdahale gibi konularda toplumsal ve kurumsal normların etkisinin olduğu yönünde bir yaklaşım benimsemektedir (Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:69).

Stratejik kültür, seçkinlerin sistemik değişikliklere uyum sağlama kabiliyetleri üzerinde ciddi kısıtlamalar getirebilmektedir. Örneğin, milliyetçi bir ideolojinin baskın olduğu bir ülkede stratejik kültür, devletin ulusal güvenlik politikasının oluşumunda, teşvik edici etkiye sahip olabildiği gibi, sınırlayıcı etkiye de sahip olabilmektedir. Bu anlamda, dış politika yapıcılarının hareket kabiliyetini, diğeri bir ifadeyle özerkliğini belirleyen bu değişken, karar alıcıların, söz konusu baskın ideoloji ve inanç sistemi gibi faktörlerden ne derece etkilendiğini incelemektedir. Bu noktada, baskın ideolojiler hususu dikkat çekmektedir. Ülke içerisinde var olan hâkim ideoloji, devletin, uluslararası meselelere karşı davranışlarını belirleme ile güç kullanımı ve milliyetçiliğin derecesi noktasında belirleyici olmaktadır. Burada, Lenin tarafından başlatılan ve Stalin liderliğinde güçlenen Sovyet ideolojisinin Batı'yı tehdit olarak görmesi ve iş birliğini zorlaştırması, örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir

(Wohlforth,1993:32-58). Sovyetler Birliği'nin dağılmasının, söz konusu ideolojinin terk edilmesi sonucunda ortaya çıktığı konusunda genel bir kabulün olması bu anlamda daha anlaşılır bir durumdur.

Milliyetçiliğin yüksek olduğu bir ülkede, dış politika kararları doğrultusunda kaynak sağlamanın daha kolay olabileceğini ifade eden yazarlar, bu anlamda Randall Schweller'e atıf yapmaktadırlar (Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:69). Schweller'a göre, II. Dünya Savaşı'nın topyekûn savaş ortamında Faşist ideoloji, özellikle Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkelerde seferberliği ve kaynak sağlamayı kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan, yapısal değişiklikler karşısında uygulanacak dış politikanın şeklini belirleme noktasında da fikirlere vurgu yapan Nicholas Kitchen'a atıfta bulunmaktadır. Buna göre fikirler, liderler, dış politika yapıcıları ve bir devletin daha geniş kültürel tercihlerini içeren birçok yolla, dış politika yapımına müdahil olabilmektedir (Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:70). Buradan anlaşılacağı üzere, stratejik kültür, bir devletin saldırgan politikalar uygulamak için uygun şartlara sahip olduğunda, karar vericileri dizginleyebildiği gibi, savunmacı politikaların daha uygun olduğu zamanlarda saldırgan politika izlemesine sebep olabilmektedir (Ertoy,2018:32).

1.2.3.3.Devlet-Toplum İlişkileri

Devletlerin herhangi bir davranışı şekillendirilirken, ilgili davranış üzerinde kurumların mı yoksa liderin mi baskın olacağı konusu, stratejik kültürden etkilendiği kadar, toplumun yapısı ve devlet ile olan ilişkisinden de etkilenmektedir. Sistemik etkilerin birim düzeyde algılanmasına odaklanan Neoklasik Realizmin ara değişken olarak kabul ettiği faktörlerden biri de devlet ile toplum arasındaki ilişkidir. Burada devlet-toplum ilişkileri ile kastedilen, devletin merkezi kurumları ile çeşitli etnik, ekonomik veya toplumsal gruplar arasındaki etkileşimin karakteridir. Devlet ile toplum arasındaki uyum ile ilgili olarak birçok farklı nokta üzerinde durulmaktadır. Bunlar arasında, toplum içerisindeki hangi baskın grubun ya da çıkar grubunun karar alıcılar üzerinde etkisinin olduğu, bu etkilerin derecesi, ülke içindeki siyasi-sosyal uyumun seviyesi ile dış politika ve ulusal güvenlik amaçları konusunda halkın desteği gibi hususlar yer almaktadır (Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:71).

Söz konusu değişkenin, dış politika davranışı üzerindeki etkileme kapasitesi hakkında, literatürde farklı düşünceler olduğu görülmektedir. Örneğin Ripsman, toplumun kendisinin dış politika konusunda belirleyici bir unsur olduğunu öne sürmektedir. Buna göre karar alıcılar, dış politika idaresinde en yetkili aktör olmakla birlikte, istedikleri politikayı uygulama konusunda yeterli idari kapasiteye sahip olamayabilmektedirler. Ripsman'ın vurgulamak istediği husus, dış politika yürütücülerinin eylem yeteneğinin toplumdan ne kadar özerk olduğu ile ilgilidir (Ripsman,2009:180). Dış politika kararları doğrultusunda, toplumun ikna edilmesi ve sahip olunan kaynakların yönlendirilmesinde, belirleyicilik seviyesi, devletin siyasi koşulları ile ilgili olmaktadır. Örneğin, demokratik toplumlarda, toplumun rızası, önemli bir husus teşkil etmekte iken; otoriter devlet sistemine sahip ülkelerde ise, toplumun belirleyicilik seviyesi azalmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken husus, toplum içerisinde baskın olan çıkar gruplarıdır. Söz konusu gruplar, dış politika yöneticilerini etkileme kapasitesine sahip olabilmektedir. Özellikle, yukarıda da değinildiği gibi, yöneticilerin toplum tarafından seçildiği ülkelerde, yeniden seçilme kaygısı, önemli bir dinamik teşkil etmektedir. Bu görüşe göre, dış politika kararlarından etkilenme ve alınan kararları etkileyebilme kapasitesi açısından toplum faktörü, dış politika sürecinin belirleyici unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır (Kiraz,2018:32). Nitekim savaş kararı, askeri güç kullanımı ya da insani müdahale gibi konular, sonuçları açısından toplumun her kesimini etkileyebilmektedir.

Diğer taraftan Ripsman, ulusal güvenliğin önemi ve yüksek maliyeti nedeniyle toplumsal beklentilerin, karar alıcılar tarafından fazla dikkate alınmadığını öne sürmektedir. Buna göre, dış politika yapıcıları, toplumdan daha fazla bilgiye sahiptir ve sistemik etkilerin algılanması konusunda en etkin aktör niteliğindedir (Ripsman,2009:180). Ayrıca uygulanacak olan politikaların sonuçlarının, iç politikadaki tüm grupları etkileyecek boyutta olduğunu öne süren yazar, her grubun eşit derecede etkileneceğini ve herhangi birinin öne çıkarılamayacağını belirtmek istemiştir.

Dolayısıyla, bir devletin işleyişinde toplum ve devlet arasındaki ilişkilerin doğrudan etkisi noktasında tartışmalar olsa da Neoklasik Realizm, baskın grupların dolaylı bir etkileme kapasitesinin olduğunu öne sürmektedir. Bir devletin dış politika yapıcıları ile baskın çıkar grupları arasındaki ilişkilerin seviyesi iyi durumdaysa, bu durum, devlete karşı olan toplumsal saygı ve güvenin yüksek olduğunu

göstermektedir. Diğer yandan, kritik öneme sahip çıkar grupları ya da genel olarak halk, sahip olunan kaynaklar üzerinde söz hakkına sahipse ve bunları devlete hizmetten mahrum bırakıyorsa, devlet, ciddi vergi tahsisi ya da propaganda gibi yöntemlere girişerek, söz konusu kaynaklardan faydalanmaya çalışacaktır (Taliaferro, vd.2016:71).

Bu doğrultuda, devlet ile toplum ilişkilerinin doğası, söz konusu devletin stratejik davranışlarını belirlemede etkili faktör niteliğindedir. Devletlerin, sistemin uyarıcılarını yanlış algılaması sonucu meydana gelecek yanlış dengeleme-*underbalancing*- ihtimalini gündeme getirmektedir. Schweller'e göre, devlet ile toplum faktörleri, özellikle elit ve toplumsal düzeylerdeki fikir birliği veya uyumsuzluk derecesi, uygun olmayan dengeleme davranışının ortaya çıkmasına neden olabilir (Schweller,2010:52). Örneğin; dış politika yapıcılarının, dış tehditlerin kapsamı ve bunlara verilecek uygun stratejik karşılıklar konusundaki anlaşması, elitler arasındaki fikir birliğinden etkilenmektedir(Taliaferro, vd.,2016:74). Bu bakımdan, dış politikada eylemde bulunma serbestisini ele alırken, elitler arasındaki ayrışmalar ve bu ayrışmanın iktidar mücadelesi üzerindeki etkisi de ele alınmalıdır (Schweller, 2004:159-201). Elit kesim içerisindeki uyumun yanında, devlet içerisinde varolan gruplar arasındaki koalisyonların dinamiklerini de incelemek gerekmektedir. Buna göre, belirli sosyo-ekonomik gruplar, ekonomik sektörler ya da çıkar grupları, lobiler, devletlerin bu aktörlerden bağımsız olarak politika geliştirmeleri ya da uygulamalarını olanaksız hale getirmektedir(Taliaferro, vd.,2016:72). Bu çerçeveden bakıldığında, devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin doğası, o devletin stratejik davranışları üzerinde belirgin etkiye sahip olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, sosyal uyumun seviyesi, politik ve sosyal entegrasyonun derecesini de ifade etmektedir.

1.2.3.4 İç Kurumlar

Dış politika oluşturulurken, devletlerin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan faktörleri de dikkate almak gerektiğini iddia eden Neoklasik Realist yaklaşım açısından bir diğer ara değişken, iç kurumlardır. Söz konusu iç kurumlar ile kastedilen, devlet içindeki anayasal hükümler çerçevesinde oluşturulan yasal kurumlar, organizasyonel rutin ile prosedürler ve bürokratik gözetimdir (Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:76). İç kurumlar genel anlamda, politika oluşumunda hangi aktörlerin,

hangi aşamalarda etkili olabileceği ve politika girişimlerinde hangilerinin veto hakkı kullanabileceği gibi hususları içermektedir. Örneğin, askeri bürokrasinin güçlü olduğu, darbe yapabilme potansiyeline sahip ülkeler, dış politikada da bu tarz yönelimlere göre hareket edebilmektedir (Kiraz,2018:33). Dolayısıyla, devletlerin sahip oldukları kurumsal yapılar, sistemik uyarılar karşısındaki politik davranışların belirlenmesinde etkili olmaktadır. Bu durum yine, Neoklasik Realist kuramın cevap aradığı, benzer sistemik etkiler altında, devletlerin neden farklı davranışlar sergilediği sorusuna cevap olarak kurumsal farklılaşmayı öne çıkarmaktadır.

Devletlerin yönetim biçimleri, benzer sistemik etkilere tabi devletlerin farklı dış politika stratejileri belirlemelerini açıklayıcı niteliktedir. Örneğin demokratik ülkelerde, kontrol ve dengeleme (*checks and balances*), güçler ayrılığı ilkesi ve halk desteğinin önemi gibi unsurlar, demokratik bir liderin, dış politika kararlarında sınırlayıcı etkiye sahip olabilmektedir. Demorokratik yönetim şekilleri içerisinde en önemli kurumsal kurallar, yürütmenin özerkliği ile ilgilidir. Yürütmenin özerkliği ile kastedilen, dış politikanın yürütülmesinden sorumlu idarecilerin topluma hesap verebilme ya da yasamayla karşı karşıya kaldığında politikalarını yürütebilme yeteneği olarak ifade edilmektedir (Ripsman,2002:43). Başkanlık, parlamenter ya da karışık sistem olması farketmeksizin, her bir sistemde yürütmenin, bürokrasi ve yasama ile olan ilişkisinin önemi vurgulanmaktadır(Taliaferro,Ripsman ve Lobell,2016:74). Araştırmacılara göre, demokrasilerde, dış politikayı etkileyen önemli kurumsal değişkenler, yürütmenin güç kabiliyetini, yasama-yürütme ilişkilerini, parti sistemlerini, iktidarın kalitesini ve idari yeterliliğini içermektedir. Bu unsurlar, bir anlamda siyasi liderlerin, ulus gücünü arttırıp arttırmadığını kontrol edebilecek nitelikte ele alınmaktadır. Çeşitli kurumlar, ekonomiyi yönlendirme kapasitesine sahip olan iş dünyası ve politika kararlarını tartışmaya açma kabiliyeti olan medya gibi unsurlar, dış politika analizinin içerisinde yer almaktadırlar(Ripsman,2009:180).

Ripsman, iç faktörlerin çoğunun, dış güvenlik politikaları üzerinde belirli etkileri olduğunu öne sürmektedir. Buna göre, yerel kurumların her birinin etkisi, farklı olabilmektedir. Örneğin, yasama organı içerisinde üyeler, yalnızca ulusal güvenlik politikaları değil, devlet işlerinin tüm yönleriyle ilgilenmektedir. Birçok büyük şirket, sanayi sektörü, işçi sendikaları ve diğer ekonomik çıkar grupları, savunma harcamaları ya da belirli silah satınalmaları gibi hususlarda etkili olabilmektedir. Kilit öneme sahip iç kurumlar arasında olan askeri bürokrasi, yukarıda da örnek verildiği gibi, sosyal

olarak güç ve önceliklerini arttırmak amacıyla, dış güvenlik politikaları üzerinde etkin olabilmektedir (Ripsman,2009:181). Diğer yandan, ülke içi resmi kurumların yanında, daha az resmi olan prosedürler, siyasi uygulama geleneği gibi faktörler de, dış politika yapımı aşamasında etkili olmaktadır.

Sonuç itibariyle, Neoklasik Realist perspektiften bakıldığında, bir devletin dış politikası analiz edilirken, kendi iç politikası ve yerel kurumlar/aktörler gibi unsurlar da, dikkate alınmak durumundadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.HAZAR DENİZİ'NİN YASAL STATÜSÜ HAKKINDA KIYI DEVLETLER ARASINDA UZLAŞMAZLIK

2.1.HAZAR DENİZİ'NİN STRATEJİK ÖNEMİ

Yeryüzünün en geniş toprakları ile çevrilmiş olan Hazar Denizi, doğal bir okyanus bağlantısı bulunmayan büyük tuzlu su kütlesi niteliği taşımaktadır. Kuzeyinde Rusya Federasyonu ile Kazakistan, doğusunda Türkmenistan ve Kazakistan, batısında Azerbaycan ve Rusya Federasyonu, güneyinde ise İran yer almaktadır. Asya- Avrupa sınırında, Orta Asya, Kafkasya ve İran'ın ortasında yer alan konumu nedeniyle Hazar Denizi, jeostratejik bir önem taşımaktadır. Söz konusu jeostratejik önem yalnızca coğrafi konumundan değil, sahip olduğu doğal kaynaklardan da ileri gelmektedir. Deniz tabanındaki enerji kaynakları, canlılar, deniz ulaşım yolları ve çevresindeki deniz ürünleri tesislerinin varlığı, Hazar Denizi'nin önemini daha da arttırmaktadır (Karaağaçlı,2009).

Diğer su kaynaklarından izole yapısı, iklimi ve deniz özellikleri ile eşsiz bir ekolojik sisteme sahip olan Hazar havzası, zengin doğal kaynakları ile birlikte stratejik öneme sahiptir (The Strategic Importance of the Caspian Sea, 2014). Özellikle Körfez kaynaklarına alternatif olmasının yanı sıra, enerji kaynakları ve ulaşım güvenliği açısından bölge büyük önem taşımaktadır. Nitekim Hazar Denizi, Fars Körfezi'nden sonra enerji kaynaklarının zenginliği bakımından dünya ikincisi konumundadır (Aktaran:Karaağaçlı,2009). Enerji kaynaklarının bolluğundan kaynaklanan bu stratejik önemi dolayısıyla son on yılda, bölge ülkelerinin yanı sıra, Çin, Hindistan, ABD ve hatta Türkiye gibi birçok ülke ve devlet-dışı aktörlerin de, ilgi odağı haline gelmiştir. Buna göre, Hazar Denizi'nin mevcut kaynaklarına ulaşımın sağlanması adına boru hattı projelerinin önemi giderek artmış ve böylelikle ilgili aktörler arasında şiddetli bir rekabet ortamı gelişmiştir. Özellikle bölgede artan istikrarsızlık nedeniyle, Körfez'den sağlanan petrol arzına alternatif arayan ülkeler için Hazar havzasının önemi artmıştır. Bu açıdan bakıldığında, 2012 yılı verilerine göre Hazar Denizi ve havzasında kanıtlanmış ve muhtemel rezervlerde 48 milyar varil petrol ve 8.76 trilyon metreküp doğal gaz bulunmaktadır. Kıyıdan uzak bölgelerdeki petrol rezervlerinin çoğu Hazar Denizi'nin kuzey kesimindeyken, doğalgaz rezervlerinin çoğu ise güney

kesimindedir (EIA,2012). İlaveten bölgenin, henüz keşfedilmemiş petrol ve doğalgaz yataklarına da evsahipliği yaptığı tahmin edilmektedir.

SSCB'nin dağılmasından önceki dönemde, yalnızca İran ile SSCB'nin egemenlikleri bulunurken, SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan yeni devletler ile birlikte Hazar Denizi'nde hukuki ve siyasi sorunlar baş göstermeye başlamıştır. 1994 yılında, Azerbaycan ile British Petroleum liderliğindeki bir konsorsiyum Hazar Denizi'ndeki petrol kaynaklarının kullanımına ilişkin bir yatırım anlaşması imzalamıştır. Bölgede, bu tarz işbirlikleri vasıtasıyla, Batılı aktörlerin müdahalesini istemeyen Rusya ise, İngiliz Büyükelçiliği'ne bir nota vermiştir. Buna göre, Hazar Denizi'ndeki kaynakların işletilmesine ilişkin hak ve sorumlulukların henüz açıklığa kavuşmadığı ifade edilmiştir.

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusundaki uyuşmazlık da esasen Rusya'nın bu tepkisine dayanmaktadır (Şir;Baykal,2018:9). Bu açıdan bakıldığında, küresel ortamda enerjinin yeni jeopolitiği olarak tanımlanan Hazar'ın kaynaklarının paylaşımı ve kullanımı konusunda ciddi sorunların baş gösterdiği ifade edilebilir (Ongarova,2018:4). Nitekim bugün deniz üzerinde önemli çevresel sorunlar ve baskılarla karşılaşıldığı bilinmektedir. Aşırı avlanma, atık sularının boşaltılması ve petrol-doğal gaz üretimleri Hazar bölgesi ekosistemi üzerinde büyük baskı oluşturmakta ve mevcut durum, aşırı işletim/çıkarmı, habitat tahribatı ve kirlilik tehditlerini ortaya çıkarmaktadır.

Çevresel sorunların yanında, bölge güvenliği konusunun siyasi ve ekonomik çıkarlar sebebiyle daha da içinden çıkılmaz bir hal aldığı ve Hazar Denizi'nin göl mü yoksa deniz mi olduğu konusunda süregelen tartışmaların güvenlik bazlı sorunları devam ettirdiği gözlenmektedir. Diğer taraftan, SSCB'nin dağılmasının ardından, Hazar Denizi'ne kıyısı olan devletler arasındaki siyasi ve sosyal çeşitliliğe rağmen, Hazar bölgesi için ortak endişe duyulduğu ve çözüm önerileri geliştirildiği de bir gerçektir. Gelineen noktada, Hazar Denizi'nin stratejik önemi, yasal statü hakkında farklı görüşlere sahip olan kıyı devletleri arasında kesin bir çözüm bulma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

2.2. HUKUKİ STATÜ TARTIŞMASI

2.2.1.Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü konusunda Uzlaşmazlığın Tarihsel Arkaplanı

Hazar Denizi konusunda kıyıdaş ülkeler arasında en fazla sorun teşkil eden husus, denizin hukuki statüsü, diğer bir ifadeyle egemenlik paylaşımı konusundadır. Yirmi yılı aşkın süredir devam eden sorunda, 2018 yılı itibariyle bir çözüme yaklaşılmıştır.SSCB dağılana kadar, yalnızca İran ve SSCB arasındaki yasal düzenlemelere tabi olan Hazar Denizi, 1991 sonrası dönemde, Uluslararası Deniz Hukuku'nun önemli tartışma alanlarından biri olmuştur(Aslanlı,2018:9). Bu açıdan, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlık kazanan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın denize olan kıyıdaş pozisyonu ile Hazar Denizi'nde söz sahibi olan kıyıdaş ülkelerin sayısı artmış, her bir devlet, farklı bir yasal argüman öne sürmüş ve böylece ortak noktanın bulunması giderek zorlaşmıştır.

Burada uluslararası hukukta statü ve rejim kavramları arasındaki farkı açıklamak önemli olacaktır. Hukuki **rejim**, bir siyasi arazi üzerinde bir veya birkaç devletin tasarruflarını ve bu arazi üzerinde devletlerin ne tür hak ve sorumluluklarının olduğunu tanımlayan bir uluslararası hukuk terimidir. Öte yandan bir bölgenin hukuki **statüsü**, söz konusu bölge üzerinde hangi devletin ya da devletlerin söz sahibi olduğu ya da olmadığını tanımlayan bir uluslararası hukuk terimidir (Şir ve Baykal,2018:10). Hazar Denizi'nde SSCB'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan sorun ise, egemenlik alanlarının belirlenmesi konusunda, bir hukuki statü sorunu niteliği taşımaktadır.

Hazar Denizi üzerinde ilk hukuki düzenleme, 1729 yılında Rus ve Pers İmparatorlukları arasında yapılan Reşt Anlaşması'dır. Bu anlaşma ile birlikte iki tarafa da, Hazar Denizi üzerinde ticaret ve seyrüsefer serbestliği verilmiştir. SSCB dağılmadan önce, Hazar Denizi, eşitlik ilkesine dayandırılarak, Rusya ve İran arasında yapılan anlaşmalara göre paylaşılmıştır. Bu süreçte, iki ülke arasında göl olarak kabul edilen Hazar Denizi kıyısı olmayan devletlere kapalı hale getirilmiştir. İran ve Rusya'ya göre daha önce imzalanan anlaşmalarda, "Hazar Denizi'nin kıyıdaş ülkeler arasında bölünemeyeceği" anlamı çıkmaktadır. Uzlaşmazlığın başlarında, İran ve Rusya'nın bu argümanına kaynak teşkil eden anlaşmalar, Türkmençay Anlaşması(1828), Sovyet- İran Dostluk Anlaşması (1921) ve SSCB-İran Ticaret ve

Denizcilik Anlaşması(1940)'dır. Hazar Denizi'ne yönelik ikinci hukuki düzenleme ise, esasen iki anlaşma ile sağlanmıştır. Bunlardan ilki, Gülistan(1813), ikincisi ise Türkmençay Anlaşmasıdır. 16 Şubat 1828 tarihinde SSCB ve İran hükümetleri arasında imzalanan Türkmençayı Anlaşması, Hazar Denizi'nin %88'lik kısmının, SSCB; %12'lik kısmının ise, İran'ın kullanım alanı olduğunu kabul etmiştir. Bu anlaşma, Hazar Denizi'nde yalnızca ticari gemilerin serbest dolaşımını öngörmüş, savaş gemisi bulundurma hakkını, yalnızca Rusya için tanımlamıştır (Aslanlı,2018:9). Diğer bir ifadeyle, İranlılar açısından tarihlerinin onur kırıcı anlaşmaları olarak bilinen bu iki anlaşma sonucunda Ruslar, Hazar Denizi'nde donanma bulundurma hakkı elde etmiştir. Böylece Trans-Kafkasya, büyük ölçüde Rusya'nın kontrolü altına girmiştir (Şir ve Baykal,2018:3). 1917 yılında Rusya'da Bolşeviklerin iktidara gelmesi ile birlikte, Rusya ve İran arasında daha önce imzalanan anlaşmalar geçersiz sayılmıştır. Sonraki süreçte, iki ülke arasında gerçekleşen anlaşmalar arasında 1921 ve 1940 tarihli anlaşmalar dikkat çekmektedir. Söz konusu anlaşmalar, Hazar Denizi'nde bugün dahi süren tartışmalara konu olmaktadır. 26 Şubat 1921 tarihli 'Dostluk ve İşbirliği Anlaşması' ile Hazar Denizi üzerinde, İran ve SSCB için serbest dolaşım ve savaş gemisi bulundurma hakkı getirilmiştir (Kocaman,2018:101). Söz konusu anlaşma ile Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne dair bir ifade belirtilmemiş, enerji kaynaklarına ilişkin bir düzenleme yapılmamıştır. Görüldüğü üzere, bu anlaşma, Hazar Denizi'ne yönelik bir egemenlik paylaşımı anlaşması değil, kullanım biçim ve yöntemlerini açıklayan bir rejim anlaşması niteliği taşımaktadır. 1930'lu yıllarda balıkçılık ve ulaşım faaliyetlerinin Hazar Denizi'nde gelişmesi üzerine, yeni bir anlaşma ihtiyacı doğmuş ve bu sayede 1935'te imzalanan anlaşma ile ticaret ve seyahat konuları ele alınmıştır. 25 Mart 1940 tarihinde yapılan 'Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması' ile her iki ülkeye kendi kıyılarından itibaren 10 deniz millik balıkçılık faaliyetinde bulunma alanı tanınmıştır. Ayrıca, Hazar Denizi'nde sadece İran ve SSCB gemilerinin seyahat etmesine de izin verilmiştir. Diğer yandan, 1940 Anlaşması'nın en önemli noktası, anlaşmaya eklenen bir madde ile Hazar Denizi'nin bir "Sovyet-İran Denizi" olarak kabul edilmesidir(Şir ve Baykal,2018:4). Nitekim bu madde, İran ve Rusya'nın SSCB dağılmasından sonra, Hazar Denizi üzerindeki argümanlarına temel oluşturması bakımından oldukça önemlidir. İki önemli anlaşma ile şekillenen bu süreçte, Hazar Denizi, dışarıya kapalı bir göl statüsü ile tanımlanmış, yetki alanlarının paylaşımı ve kullanımı konusunda yalnızca İran ve SSCB arasında imzalanan mevcut anlaşmalar

belirleyici olmuştur. Hazar Denizi sorununu ortaya çıkaran husus ise, SSCB'nin dağılması ile bağımsızlık kazanan üç ülkenin de, Hazar Denizi'ne kıyıdaş konumda olup, yetki alanlarının paylaşımında doğal olarak hak sahibi oluşlarından ileri gelmektedir.

1991 sonrasında oluşan yeni konjonktürde, İran ve Rusya, beş ülke arasında yasal bir statü belirlenmediği sürece, 1921 ve 1940 yılı anlaşmalarının güncelliğini koruduğunu esas almış, Hazar Denizi'nin kapalı bir su havzası (göl) olduğu savını öne sürmüşlerdir. İki ülkenin bu argümanına göre, hiçbir kıyıdaş ülke münhasır ekonomik bölge iddiasında bulunmamalıdır (Aslanlı,2018:9). Kazakistan ve Azerbaycan ise, Hazar Denizi'nin deniz olarak tanımlanması ve deniztabanının da, kıyı şeritlerine göre belirlenmesi gerektiğini savunmuştur. Türkmenistan ise konu üzerinde genellikle çekimser tavır sergilemiştir. İran ve Rusya'nın geçerliliğini savunduğu anlaşmalara karşılık bu devletler, 1921 ve 1940 tarihli anlaşmalarda, Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne dair bir maddenin olmayışını vurgulayarak, bahsi geçen anlaşmaların, artık Uluslararası Hukuk öznesi olmayan SSCB ile yapılmış olmasından dolayı geçersiz olduğu yönünde itirazda bulunmuşlardır. Bu itirazın temelinde, 1978 tarihli Devletlerin Uluslararası Anlaşmalara Halefiyeti Sözleşmesi bulunmaktadır. Buna göre, bir devletin bölünmesi ve parçalanması durumunda, “yeni ortaya çıkan devletler itiraz etmedikçe”, dağılma tarihinde geçerlilikleri süren tüm anlaşmalar geçerlidir(Şir ve Baykal,2018:11). Bağımsızlık kazanan yeni devletler, 1991 yılında, SSCB'nin taraf olduğu anlaşmalardan doğan hak ve sorumlulukları kabul ettiklerini deklere eden Alma-Ata Anlaşmasını imzalamışlardır. Ancak yeni devletler, İran ve Rusya'nın geçerliliğini savunduğu Hazar Denizi'ne yönelik anlaşmalara itiraz etmişlerdir. Özellikle Hazar Denizi'nde önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olan Kazakistan ve Azerbaycan, Hazar Denizi'nin Birleşmiş Milletler ‘III. Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne (1982)” tabi olması gerektiğini savunmaktadır. Nitekim, Azerbaycan, savunduğu argüman doğrultusunda, girişimlere başlamış, 1990’lı yılların başında Batılı petrol şirketleri ile Hazar Denizi’ndeki petrol ve doğalgaz kaynaklarının çıkartılması ve işletilmesine yönelik ortaklıklara başvurmuştur. Bu duruma, İran ve Rusya’dan itirazlar gelmiştir (Aslanlı,2018:9).

Özetle, SSCB'nin dağılmasının ardından yeni bağımsızlık kazanan kıyıdaş devletlerin hakları ve Rusya ile İran'ın haklarını sürdürmek istemeleri gibi hususlar

nedeniyle çözüme kavuşamayan birçok sorun ortaya çıkmıştır. Sorunların temel kaynağı, Hazar Denizi'nin, Uluslararası Hukuk nezdinde, deniz ya da göl olarak tanımlanmasında bir karar verilememiş olmasıdır. Hukuki bir çözüme ulaşılamadıklarından dolayı, kıyı devletleri, Hazar Denizi'nin zengin doğal kaynakları üzerinde arama çalışmaları yürütememiş ve bazı noktalarda ulusal çıkarları çatışmıştır.

2.2.2.Hukuki Statü Konusunda Mevcut Kavramlar

SSCB dağılmadan önce, Hazar Denizi'nin statüsü, yukarıda belirtilmiş olan SSCB ve İran arasında imzalanan anlaşmalar doğrultusunda değerlendirilmiştir. Ancak SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan yeni devletlerin farklı önerileri, konunun uluslararası arenada tartışılması sonucunu doğurmuştur. Nitekim, Hazar Denizi'nin hukuki olarak tanımlanması, yeni devletler için bir egemenlik sorunu olarak değerlendirilmektedir. Kıyı devletlerinin tamamı içinse ekonomik bir sorun teşkil eden bu konu üzerinde kesin bir karara bağlanması, gerek bölge gerekse de bölge-dışı ülkelerin varolan kaynakları paylaşma ve kullanmaları açısından oldukça önemlidir. SSCB'nin dağılmasının ardından, uluslararası teamüllere göre, belirlenen mevcut statü, yeni koşullara uygun olmadığı gibi, kıyıdaş devletlerin ekonomik kalkınma hedeflerine de uygun değildir. Söz konusu mevcut statünün en büyük eksikliği ise, 1921 ve 1940 Anlaşmaları doğrultusunda, yalnızca İran ve Rusya'nın haklarını belirlemek üzere tasarlanmış olmasıdır(Poyraz,2011:33). Hukuki rejimin eksikliklerinin giderilmesi, kaynaklardan faydalanma, bölgesel güvenliğin sağlanması ve çevre kirliliğinin önüne geçilmesi için kıyıdaş ülkeler tarafından girişimlerde bulunmuş ve çeşitli öneriler sunulmuştur. Nitekim, Hazar Denizi'nde bulunan kaynakların kullanılabilmesi için deniz tabanının paylaşılması ve sınırların belirlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda hukuki statünün belirlenmesi, bölgenin kaynaklarının işletilebilmesi bakımından uzun vadeli bir kalkınmayı beraberinde getirmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Sorunun ortaya çıkmasının nedeni ise, bu sınırların hangi hukuki çerçevede çizileceği konusunda kıyı devletlerinin farklı argümanları savunmasıdır.

Statü sorununda, Uluslararası Hukuk bakımından,bölgenin deniz ya da göl olarak tanımlanması üzerinden iki temel seçenek ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan

bakıldığında, deniz veya göl olarak tanımlanmasının farklı hukuksal sonuçları olduğu bir gerçektir. Deniz veya göl olarak tanımlanmasına yönelik yaklaşımların yanı sıra, “özel bir su havzası” olduğu görüşü de bulunmaktadır (Terzioğlu,2008:33). Ancak mevcut çalışmaların çoğunluğu Hazar’ın “kapalı deniz” veya “uluslararası göl” olduğu ayrımına yönelik yaklaşım sergilemektedir.

Hukuki statü ile ilgili olarak devletler arasında başlıca anlaşmazlık yaratan husus, deniz tabanının nasıl paylaşılacağı ve varolan kaynakların nasıl kullanılacağı üzerinedir. Nitekim Hazar Denizi’nin rejiminin belirlenmesi, doğal kaynakların da ne şekilde paylaşılacağını belirleyecektir. Burada ortaya çıkan esas konu, Hazar Denizi’nin rejiminin Uluslararası Hukuk çerçevesinde belirlenmesi ve kaynaklarının tüm kıyıdaşlar açısından hakkani bir şekilde paylaşılabilmesidir. Bu konuda bir sonuca varılabilmesi için, hukuki statü konusunda yapılan anlaşmalar, 1982 Birleşmiş Milletler III. Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) ve kıyıdaş devletlerin Hazar Denizi’ne ilişkin öne sürdükleri öneriler, sorunun çözümünde kaynak teşkil etmektedir. Bu doğrultuda siyasi, hukuki ve ekonomik alanda uzmanlarca tartışılan Hazar Denizi’nin statüsü konusunda ortaya konan başlıca seçenekleri incelemek önemlidir.

2.2.2.1. Hazar Denizi’nin Kapalı Deniz olarak Değerlendirilmesi

Hazar Denizi’nin, kapalı bir deniz olarak tanımlanması kavramı 1921 ve 1940 yıllarında, SSCB ve İran arasında imzalanan iki anlaşmaya dayanmaktadır. Bu anlaşmaların hükümlerine göre, Hazar bölgesi, yalnızca bu iki ülkenin egemenlik hakkına açık bir “kapalı deniz” olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda, bir SSCB- İran denizi olarak tanımlanan Hazar Denizi, diğer ülkelerin girişine kapalı hale getirilmiştir. Uluslararası belgeler ışığında incelenecek olan hukuki statü meselesinde, deniz alanları için yapılan en son düzenleme 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’dir (Januzs-Pawletta,2015:23). Uluslararası Hukukta deniz kavramı, açık deniz, kapalı deniz veya yarı kapalı deniz olarak ayrılmaktadır. Her şeyden önce Hazar Denizi, 1982 BMDHS’ye göre bir açık deniz değildir. Açık deniz statüsü, kıyıdaş devletler dışında tüm devletler için serbest yararlanma imkanı sağlamakta(m.87) ve hiçbir devlet bu deniz alanında egemenlik iddiasında bulunmamaktadır(m.90). Ancak tarihsel olarak bakıldığında, Hazar Denizi’nde uygulanan hukuki rejim, Hazar

Denizi'nin üçüncü devletlere kapalı olması ilkesine bağlanmıştır (Poyraz,2011:34). Bu doğrultuda, deniz olarak değerlendirme yapıldığında Hazar Denizi, kapalı deniz tanımı çerçevesinden ele alınmaktadır. BMDHS'nin 122. Maddesi'ne göre; “kapalı veya yarı-kapalı deniz”, iki veya daha fazla devlet tarafından etrafı çevrilmiş ve başka bir denize veya okyanusa dar bir çıkışla bağlanan veya tamamen veya esas itibariyle iki veya daha fazla sayıdaki kıyı devletinin karasuları ve münhasır ekonomik bölgesinden oluşan bir körfez, havza veya deniz anlamına gelmektedir(BMDHS,1982:63).

Bu tanıma göre, denizin kapalı veya yarı kapalı olması, dar bir geçitle dahi olsa, uluslararası sularla birleşip birleşmediğine göre belirlenmektedir. Birleştiği takdirde yarı kapalı deniz; birleşmediğinde kapalı deniz statüsü kazanmakta, ancak her halükarda hukuksal sonuç aynı olmaktadır (Kocaman,2018:105). Bu açıdan değerlendirildiğinde, Don ve Volga kanallarının varlığı, Hazar Denizi'nin yarı kapalı deniz olarak tanımlanması gerektiği yönünde önerileri ortaya çıkarmıştır. Ne var ki, söz konusu kanalların yapay olmaları, bu öneri üzerinde de net bir karar sağlamamaktadır. Kapalı deniz olarak kabul edilmesi yönündeki bu görüşe göre Hazar Denizi, “kıyıdaş devletler tarafından belirlenen ve uluslararası toplum tarafından tanınan kapalı, kıta içi deniz statüsüne sahiptir”(Poyraz,2011:34).

Hazar Denizi'nin kapalı deniz olarak tanımlanması durumunda, BMDHS hükümleri geçerli olacaktır. Buna göre, kıyıdaş devletler, kıyıdan 12 deniz mili karasularına, 200 deniz mili münhasır ekonomik bölgeye ve kıta sahanlığı ilkelerine göre çizilecek bir sınıra tabi olacaklardır. Ancak, Hazar ülkeleri arasında bu tür bir sınıra olanak sağlayacak uzaklık mevcut değildir. Bu durumda, BMDHS'nin 15. maddesi¹ gereğince, karşılıklı kıyılara sahip devletler, ortay hattı (*median line*) esas almalı, sınırın o çizgiyi geçmemesini kabul etmelidirler. Böyle bir durum da, İran'ın egemenlik kaybına uğraması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Buna göre, ya SSCB döneminde imzalanan anlaşmalara dayandırdığı ortak kullanım hakkını ya da razı olduğu %20'lik eşit kullanım hakkını kaybedecektir (Şir ve Baykal,2018:12). Bu bağlamda İran, söz konusu tanıma itiraz etmiştir. Diğer yandan Hazar Denizi'nin

¹ BMDHS'nin 15.maddesine göre; “iki devletin sahilleri bitişik veya karşı karşıya olduğunda, aralarında aksine anlaşma olmadıkça, bu devletlerden ne birinin ne de diğerinin kendi karasularını, bütün noktaları bu iki devletin her birinin karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatların en yakın noktalarından eşit uzaklıkta bulunan orta hattın ötesine uzatmaya hakkı yoktur. Bununla beraber bu hüküm, tarihi hakların veya diğer özel durumların varlığı nedeniyle, her iki devletin karasularının başka şekilde sınırlandırılmasını gerekli olduğu durumlarda uygulanmaz”(BMDHS, 1982:s.26).

kapalı deniz olarak tanımlanması durumunda, açık denize bağlantısı bulunmayan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, Rusya'nın Karadeniz ve Baltık Denizi bağlantılarından yararlanma iddiasında bulunabilecektir (BMDHS,1982:64). Ayrıca, kapalı veya yarı kapalı deniz tanımı yapıldığında, Don ve Volga kanalları üzerinde uluslararası su yolu rejimi uygulanabilecektir. Dolayısıyla, Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletlerin bu kanallardan transit geçiş hakkı doğacaktır. Diğer bir ifadeyle, uluslararası denizlere kapalı bu üç devlet, denize ve denizden ulaşma hakkına sahip olacaktır. Böyle bir durumda, Rusya, kendi akarsuları üzerindeki tekeli kaybetme riskini göze almayı kabul etmemektedir (Şir ve Baykal, 2018:12).

Diğer yandan, Hazar Denizi'nin kapalı veya yarı kapalı deniz olarak kabul edilmesi durumunda, kıyıdaş devletlerin birbirleri ile işbirliği içinde olmaları gerektiğini vurgulayan 123. madde oldukça dikkat çekicidir. Buna göre, "Kapalı veya yarı kapalı bir denize sahildar olan devletler, işbu sözleşme gereğince kendilerine ait olan hakların kullanılmasında ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinde aralarında işbirliğinde bulunmalıdırlar. Bu amaçla, doğrudan doğruya veya ilgili bir bölgesel kuruluş aracılığı ile deniz canlı kaynaklarının yönetimi ve araştırılması, deniz çevresinin korunmasına ve muhafazasına ilişkin hakların belirlenmesi, bilimsel araştırma politikalarının koordine edilmesi, maddelerin uygulanması ve kendileriyle işbirliğinde bulunması için gerektiğinde diğer devletleri veya ilgili uluslararası kuruluşları davet etmek" olarak haklar tanımlanmıştır (BMDHS,1982:63). Hazar Denizi'nin hukuki açıdan deniz olarak tanımlanmasına yönelik olan bu tartışmaların yanında, tüm kıyıdaşlar tarafından hemfikir olunsada dahi BMDHS hükümlerinin uygulanabilirliği kesin değildir. Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletler arasında Rusya hariç, hiçbir devlet, Sözleşmeyi onaylamamıştır.

2.2.2.2.Hazar Denizi'nin Göl olarak Değerlendirilmesi

Uluslararası Hukuk'a göre, bir gölün deniz alanlarının yasal olarak belirlenmesi, kıyıdaş olan devletlere bırakılmaktadır. Bunun nedeni ise, bu konuda evrensel bağlayıcılığı olan bir anlaşma bulunmamasıdır (Januzs-Pawlette,2015:23). Uluslararası Hukuk alanında denizlere yönelik çeşitli düzenlemeler bulunmasına karşın, göller konusunda yeterli ve nitelikli kurallardan bahsetmek pek mümkün

değildir (Poyraz,2011:36). Bu bağlamda, göl olarak nitelendirilmesi durumunda Hazar Denizi'nde egemenlik paylaşımı uluslararası teamüllere göre belirlenecektir.

Hazar Denizi, coğrafi tanımlara göre bir deniz değil, kapalı su havzasıdır. Deniz olarak tanımlanması durumunda 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre kıyıdaş devletler, kıyılarından 200 deniz mili uzaklığa kadar münhasır ekonomik bölge oluşturabileceklerdir. Eğer Hazar Denizi'ne göl statüsü verilecek olursa, kıyıdaş devletler arasında Hazar bölgesinin doğal kaynaklarının eşit paylaşımı söz konusu olabilecektir (Ongarova,2014). Göl olarak tanımlandığında, sınır gölü statüsü kazanacaktır ve 1982 BMDHS yetki alanına girmeyecektir. Hazar Denizi konusundaki soruna hukuki anlamda çözüm bulunamaması, bundan kaynaklanmaktadır. Sözleşmeye göre, bir denizi göllerden ayıran özellikler, açık denizlerle bağlantı, tuzluluk, hacim, yaş ve kıta sahanlığı gibi faktörlerdir (BMDHS, 1982: 64).

Göllerin bölünmesi konusunda farklı yöntemler mevcut olmakla birlikte, sektörlere göre bölme ve ortak yönetim (condominum) yöntemleri, Hazar Denizi için öne sürülen iki yaygın öneridir. Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan, eşit uzaklık ilkesine göre belirlenecek olan ortay hat (median line) ilkesini benimsemektedirler. Özellikle Hazar Denizi'nin göl olarak tanımlanması gerektiğine ilk ve en belirgin savunuculuğu yapan Azerbaycan, sektörel bölünmenin de, ortay hat prensibine göre olması gerektiğini öne sürmektedir. Esasen önemli olan nokta, göl olarak tanımlandığında, Hazar Denizi'nin, hangi yöntemle sektörlere bölüneceğinden ziyade, bölünme sonrası kıyıdaş devletler açısından oluşabilecek egemenlik kayıplarının ya da ekonomik zararın boyutudur (Avcı,2014:8).

2.3. HAZAR DENİZİ'NE KIYIDAŞ DEVLETLERİN, STATÜ SORUNUNA İLİŞKİN YAKLAŞIMLARI

2.3.1. Rusya Federasyonu

Hazar bölgesi, Rusya Federasyonu için jeoekonomik ve jeostratejik açılarından büyük önem taşımaktadır. SSCB'nin dağılmasının ardından, bölgede siyasi değişikliklerin ve yeni güvenlik risklerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, Rusya, Hazar bölgesi üzerindeki etkinliğini sürdürmek istemiştir. Azerbaycan, Kazakistan ve

Türkmenistan'ın yasal statü konusundaki farklı tutumları, egemenlikleri dahilindeki kaynakları, dış pazarlara açma amaçlarından rahatsızlık duyan Rusya'nın, bölgede, kendi ulusal çıkarları bağlamında hareket etmesine imkan sağlamıştır. Bu noktada, Hazar Denizi bölgesi, Rusya'nın jeostratejik, jeopolitik, ekonomik ve ekolojik çıkarları açısından oldukça önemlidir. Söz konusu çıkarlar ışığında Rusya, bölgede uzun vadeli strateji ve istikrar geliştirmek istemektedir(Thomas,1999:75-96). Aksi halde bölge-dışı aktörlerin, Hazar Denizi'ne kıyıdaş diğer devletlerle geliştirilen işbirlikleri, bu aktörlerin gerek ekonomi politik gerekse de askeri anlamda etkinliğini artırmasını beraberinde getirecektir. Bu anlamda Rusya, bölgedeki etkinliğini, diğer kıyı devletleri ile birlikte iki veya çok taraflı anlaşmalarla sürdürme amacıyla olmuştur. Bölgesel anlamda, tarihi, ekonomik, stratejik ve siyasi sebeplerden dolayı, Hazar Denizi'nde en etkili kıyı ülkesi olabilecek konumda olan Rusya'nın hukuki statü konusuna yönelik görüş ve girişimleri de önemlidir.

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü tartışmasının başlamasından itibaren Rusya, açık denize doğal bir bağlantısı olmadığı gerekçesiyle, Hazar Denizi'nin "kapalı bir su havzası" olduğu görüşünü savunmuştur. Buna göre, sektörel bölünmeyi kabul etmeyerek, münhasır ekonomik bölgenin, yalnızca balıkçılık alanını kapsayan 10 deniz mili ile sınırlandırılmasının, bunun dışında kalan deniz sularının ortak kullanımına açık olmasının gerekliliğini öne sürmüştür. Bu düşüncesiyle Rusya, Hazar Denizi'ni, uluslararası kullanıma kapalı hale getirmek istemektedir. Konuya yönelik tutumundaki asıl mesele ise, Hazar Denizi'ni, BMDHS'nin dışına çıkarmaktır. Hazar Denizi konusunda bazı tutum değişiklikleri olsa da, Moskova Hükümeti'nin önem verdiği temel husus, bölge-dışı ülkelerin, Hazar Denizi bölgesine müdahale etmesine engel olmaktır.

Ne var ki, Hazar Denizi'ne kıyıdaş diğer üç devlet ile uluslararası petrol şirketleri arasında, Hazar Denizi'nin hidrokarbon kaynaklarına yönelik anlaşmalar imzalanmaya başladığında Rusya'nın tutumunda değişiklik gözlenmiştir(Terzioğlu,2008:36). Başlarda, Hazar Denizi'nin beş ülke arasında bölünmesine karşı çıkan Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın kendi sektörlerinde bulunan kaynaklar için uluslararası şirketlerle işbirliği yapması karşısında yeni bir strateji geliştirmek durumunda kalmıştır. 1996 yılında tutum değişikliğine giderek, her kıyıdaş ülkenin, 45 deniz mili kadar münhasır ekonomik bölgeye sahip olacağı bir

yaklaşım öne sürmüştür. 1998 yılında ise, tutumunda biraz daha değişikliğe giderek, Hazar Denizi'nin dibinin 'ortay hat'² prensibine göre sektörlere bölünerek paylaşılmasını, su yüzeyinin de ortak kullanıma açık olmasını öne süren bir teklif getirmiştir (Çolakoğlu,2008:110). Bu doğrultuda, sırasıyla Kazakistan ve Azerbaycan ile Hazar Denizi'nin kuzey kısmını, ortay hat prensibine göre paylaşmayı taahhüt eden bir anlaşma imzalamıştır. Böylece Rusya'nın üçüncü tutumuyla birlikte, Hazar Denizi için "ortak su kütlesi" tanımından "sınır gölü" tanımına yaklaştığı görülmektedir. Buna göre, Rusya'nın Hazar Denizi'ne yönelik tavrının, büyük ölçüde faydacı temeller üzerinden şekillendiğini anlamak mümkündür(Rasullu,2014:24).

Rusya'nın Hazar Denizi'ne yönelik politikaları, enerji güvenliği ile de ilişkilendirilebilmektedir. Özellikle AB'nin en büyük doğal gaz ve petrol tedarikçisi konumunu sürdürmesi, Rusya açısından, Hazar Denizi'ndeki kaynakların kullanımını daha önemli kılmaktadır. Bu anlamda, Rusya'nın hukuki statü beklentilerinden en önemlisi, AB ile olan enerji ilişkilerine alternatif teşkil edebilecek herhangi bir boru hattı ya da tedarikçinin ortaya çıkmasının önüne geçmektir (Şir ve Baykal,2018:15). Moskova Hükümeti, söz konusu alternatifleri, Rusya'nın bölge üzerindeki rolüne karşı tehdit olarak algılamaktadır. Hazar Denizi üzerindeki etkinliğini kaybetmek istemeyen Rusya, bölgeye herhangi bir üçüncü gücün (örneğin ABD) girmesini engelleme konusunda çabalarına devam etmektedir. Bu anlamda, Rusya için en önemli meselelerden birisi, Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesi sürecinde söz sahibi olarak, bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları üzerindeki kontrolünü yeniden sağlamak ve arttırmaktır (Rasullu,2014:25). Hukuki statü konusunda kesin bir çözümün, Rusya ve İran açısından olumsuz ekonomik ve siyasi etkileri olacağından, Hazar Denizi'nde çözümsüzlüğün devamı daha makul görülmüştür (Şir ve Baykal,2018:14). Böylece, Rusya'nın Hazar Denizi'nde sürdürdüğü tutumlar daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

² Bu yöntemle göre, münhasır ekonomik bölgelerin genişliği, devletlerin kıyı çizgilerinden paralel ve eşit uzaklıkta olan orta bir hattın çizilmesi yoluyla çözümlenmiştir (Terzioğlu, 2008: 37).

2.3.2.İran

Hazar Denizi üzerinde süregelen tartışmalarda diğer kıyıdaş devletlerden farklı tutum sergilemiş olan İran, yapılan görüşmelerde ve varılan sonuçlarda da, kendi tezini kabul ettirmek için uğraşmıştır. Soğuk Savaş'ın bitimine kadar olan süreçte İran, Rusya ile birlikte, Hazar Denizi'ne kıyısı olan büyük ve etkili bir devlet konumunda olmuştur. SSCB'nin dağılması ile birlikte ortaya çıkan yeni Hazar konjonktüründe ise İran, kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek, yasal statü konusunda yapılacak herhangi bir kapsamlı anlaşmaya sıcak bakmamıştır. Nitekim, bağımsızlık kazanan yeni devletlerin de, Hazar Denizi'nde kıyıdaş durumu elde etmesi ve bölgenin hidrokarbon kaynakları açısından zengin kısımlarının bu devletlerin kıyılarında olması, Tahran Hükümeti'ni endişelendiren hususlardan olmuştur.

Hazar'a kıyıdaş devletler arasında, yasal statü sorununun başlangıcından itibaren kendi tezinde en ısrarcı olan devletin İran olduğu görülmektedir. Rus tarafına yakın bir tez destekleyen İran, SSCB-İran arasında yapılmış anlaşmalara dayanarak, Hazar'ın eşit kullanımını (condominium) ya da eşit paylaşımını savunmuştur (Şir ve Baykal,2018:12). Bu anlamda, beş kıyı devleti arasında ulusal sektörlere bölünme fikrine de tamamen karşı çıkmıştır. Hazar'ı bir sınır gölü olarak tarif eden İran, statü sorununun başlarında Hazar Denizi yüzeyi ve dibinin tüm kıyıdaşlar arasında ortak kullanımını öngören ortak egemenlik fikrinde ısrarcı davranmıştır. Özellikle Rusya'nın 1996 sonrası tutum değişikliği ile desteklediği orta hat prensibine göre paylaşılmasına karşı çıkmış, bu doğrultuda 1998 yılında Rusya-Kazakistan arasında yapılan anlaşmaya itiraz etmiştir. Böyle bir durumda Hazar'da verimsiz kısımdan pay alacağını bilen Tahran Hükümeti, Hazar'ın beş kıyı devletin ortak rızası olmadan paylaşamayacağı görüşünü öne sürmüş ve bölge üzerinde etkisiz kalmak istememiştir (Aslanlı,2018). Rusya'nın tutumundaki değişiklik, Tahran Hükümeti'ni de kendi tutumunda yumuşamaya itmiştir. Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan arasında yapılan paylaşım konusundaki ortak uygulamalar ve Türkmenistan'ın çekimser tutumu sebebiyle İran, statü konusundaki görüşleri bakımından bölgede yalnızlaşmıştır (Poyraz,2011:41).

Bu doğrultuda, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasını belirleyen etmenlerin başında gelen bölgesel güç rolünü yeniden canlandırmak arzusu, söz konusu statü

tartışmalarında da İran'ın tavrını etkileyen unsur olmuştur. Özellikle bölgesel bir tehdit olarak algıladığı Azerbaycan'ın gelişmesi ve "Güney" için bir cazibe merkezi haline gelme ihtimali İran'ı oldukça endişelendirmektedir. Bu komşusunu bölgesel bir tehdit olarak gören Tahran Hükümeti son yıllara kadar sınır güvenliğini esas alarak, bütün kıyıdaşlar gibi önceliğini ulusal çıkarlara vermiştir. Dolayısıyla, Azerbaycan'ın bu gelişimine önemli katkı sağlayacak petrol anlaşmalarını engellemek için de Hazar'da uzlaşmaz bir tutum sergilediği öne sürülebilmektedir (Bayraktar,2007:88). Diğer yandan, Hazar Denizi'nde egemenlik paylaşımı tartışmalarına bakıldığında önerilen çözümlerin sonucunda İran'ın kendi payına düşen kısımdan memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle denizdeki payının Hazar Denizi'nin iç kesimlerine doğru genişlemesini sağlayacak öneriler ortaya koymaktadır.

Eşit paylaşım esası uygulandığı takdirde İran'ın Hazar Denizi'ndeki payı %20 oranında olacaktır. Hazar üzerindeki çoğu politikasını Azerbaycan'a olan tedirginliği üzerinden şekillendiren İran, bu tezinin kabul edilmesi durumunda, Azerbaycan'a ait petrol zengini bölgeden pay alabilmiş olacaktır (Aslanlı,2018:13). Bu durumun yanı sıra, Rusya gibi İran da bölge konjunktüründe dış aktörlerin bulunmasından rahatsızlık duymuş, özellikle Azerbaycan ve Kazakistan'ın Batılı petrol şirketleri ile yaptıkları anlaşmalara tepki göstermiştir. Nitekim, İran'ın Hazar tutumunun temelinde güvenlik kaygıları yattığı bilinmektedir. Bu anlamda, Hazar Denizi'nin yasal statüsüne ilişkin atılacak herhangi bir adım, ulusal güvenliğini ve egemenliğini tehdit edecek ise İran açısından kabul edilebilir görülmemektedir. Statü konusunda condominium (eşit kullanım) kavramına yaptığı vurgunun nedeni, bu açıdan daha bir anlaşılır olmaktadır. En öncelikli talebinin ve beklentisinin güvenlik olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Hazar'da güvenlik ve egemenlik haklarını garanti edecek bir çözümün bulunması, statü konusundaki temel siyasi görüşü olmuştur(Aslanlı,2018:13). Çözumsuzlüğün devam etmesi, bir anlaşma sonucunda ortaya çıkacak egemenlik kaybından daha önemli görünmüştür.

Bölge dışı aktörlerin mevcut enerji kaynakları üzerinden bölgeye müdahalesini ulusal güvenliğine yönelik en büyük tehditlerden biri olarak algılayan İran, Hazar Denizi'nde çıkarılan petrol ve doğalgazın Batı ülkelerine taşınması konusunda endişe duymaktadır. Zira İran petrolüne olan talebi azaltacak etkiye sahip bu süreç, İran'ı eşit paylaşım konusunda ısrarcı olmaya yöneltmiş, ancak bölgede güvenliğin garantörü

niteliğinde olan Rusya'nın tutumundaki değişiklikler ve sistemik etkiler İran'ın kendi ulusal güvenliğini ikinci plana alarak, bölgesel güvenlik ve istikrara odaklanmasını sağlamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.NEOKLASİK REALİZM VE HAZAR ANLAŞMASI

3.1.HAZAR ANLAŞMASININ TEMEL HÜKÜMLERİ

20 yıldan uzun süredir uzlaşma sağlanamayan Hazar Denizi'nin yasal statüsü konusunda, 12 Ağustos 2018 tarihinde, Kazakistan'ın Aktau kentinde, kıyıdaş beş devletin liderleri ile gerçekleştirilen Zirve toplantısı sonucunda bir anlaşma sağlanmıştır. 24 maddeden oluşan Anlaşma, Hazar kaynakları ve sınırları üzerinde kıyı devletlerinin egemenlik gücünün tanımlanması açısından oldukça önemlidir. Buna göre Anlaşma, kara suları, seyrüsefer kuralları, balıkçılığın düzenlenmesi, çevre sorunları ve Hazar kaynaklarının kullanımına ilişkin çeşitli düzenlemeler içermektedir(Şir ve Baykal,2018:9). Anlaşmada esas itibariyle, Hazar Denizi üzerinde çevre sorunlarının önüne geçilmesi ve barışçıl ortamın yaratılması ile bölge devletleri arasında işbirliği sağlayarak çeşitlendirilmesi amaçlanmıştır.

SSCB'nin dağılmasından beri Hazar Denizi ile ilgili olarak elliye yakın görüşme yapılmış, 2002 yılı itibariyle de, kıyıdaş beş devletin üst düzey yetkilileri seviyesinde zirveler gerçekleştirilmiştir. 2018 yılında imzalanan Anlaşma ile sonuçlanan Zirve toplantısı ise, bahsi geçen zirvelerden beşincisidir. Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesi için gerçekleştirilen söz konusu görüşmelerde, statünün belirsizliğinde teknik detaylardan çok, bölgesel ve küresel güçler arasındaki rekabetten kaynaklanan hususlar etkili olmuştur (İsmayıl,2018). Bölge devletleri arasında da zaman zaman yaşanan anlaşmazlıklar, Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesini zora sokmuştur. Nihayetinde, sorunun çözümüne ilişkin 1992 yılından itibaren süregelen görüşmeler, 1996 yılı itibariyle anlaşma taslağı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu taslak bağlamında devam eden görüşmeler, 4-5 Aralık 2017 tarihinde Moskova'da toplanan Hazar ülkeleri Dışişleri Bakanları Zirvesi'nde nihayete kavuşmuş ve böylece söz konusu ülkeler arasında Mutabakat imzalanmıştır. 2018 yılında imzalanan Hazar Anlaşması da, mevcut Mutabakat'ın bir sonucudur. Tarafların üst düzey yetkilileri açısından tarihi bir gelişme olarak nitelendirilen Anlaşma, bölge üzerinde hukuki temeli oluşturması bakımından da oldukça önemlidir. Aktau'da gerçekleştirilmiş olan Zirve ile ortaya çıkan bu Anlaşma, Hazar Denizi üzerinde süregelen mevcut tüm sorunlara

çözüm getirmese de Deniz'in hukuki statüsünü belirlemesi ve kıyıdaşlar arasında ortak bir siyasi irade ortaya koyması bakımından dikkate değer bir gelişmedir (Şir ve Baykal,2018:10).

Anlaşma ile ilgili olarak belirli uzlaşma noktaları olduğu söylenebilir. Buna göre, uzlaşma alanlarından ilki, Hazar Denizi'nin 'deniz' ya da 'göl' olarak tanımlanma tartışmalarına netlik getirmesidir. Anlaşma hükmüne göre, Hazar Denizi'nin yasal statüsü, "özel hukuki statüye sahip deniz" şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımın esasında ise, Hazar Denizi'nin okyanuslara çıkışı olmaması nedeniyle deniz olarak; büyüklüğü, su yüzeyi ve tabanının özellikleri nedeniyle de, göl olarak tanımlanamayacağı belirtilmiştir. Bu özellikleri nedeniyle de 1982 BMDHS ve sınır aşan göl tanımlamaları, Hazar Denizi'nde uygulanabilir olmamaktadır (Şir ve Baykal,2018:16). Bu çerçevede, Anlaşma uyarınca Hazar Denizi'nin tabanı, yan yana ve karşı karşıya olan ülkeler arasında çizilecek orta çizgi kuralına göre sonradan yapılacak anlaşmalarla beşe bölünmek suretiyle paylaşılacaktır. Sahildar ülkelerin Hazar Denizi'nin su havzası üzerindeki egemenlik alanları ise, 15 deniz mili karasuları ve bunu takip eden 10 deniz mili münhasır balıkçılık bölgesi şeklinde belirlenmiştir. Sahildar her ülke, bu sınırlar içerisinde suda, deniz tabanında, yer altında ve hava sahasında egemenlik hakkına sahip olacak, bunun ötesinde kalan saha ise "ortak kullanım alanı" olarak kullanılacaktır.

Hazar havzasının sahip olduğu enerji kaynakları, biyolojik çeşitliliği ve konumu göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası ekonomi ve siyasetin merkezi haline gelen bölgeler arasına girdiği bir gerçektir. Bu anlamda, bölgede devam eden çözümsüzlüğe sebep olan etkenlerde değişiklikler yaşanması, kıyı devletleri arasında anlaşmayı mümkün kılmıştır (Şir ve Baykal,2018:10). Ana hatları ile ele alınacak olursa, ilk olarak; Anlaşma'nın *girişinde*, tarafların, Birleşmiş Milletler ana sözleşmesi ve deniz hukukuna ilişkin beynelmilel kurallardan esinlendikleri görülmektedir. Bununla birlikte, iyi komşuluk ve karşılıklı anlayış ile dayanışma ruhuna sadık kalacaklarını beyan etmiş olmaları da, ayrıca dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, Hazar havzasında bölgesel istikrar için etkili bir rejim oluşturmanın da gerekliliği ifade edilmektedir (Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi, 2018).

Anlaşma'nın *ikinci maddesinde* tarafların, egemenlik, münhasır yetki ve Hazar Denizi'ndeki haklarının bu sözleşme ile belirlendiği ifade edilmiştir. Buna göre,

tarafların sözleşme yükümlülüklerini yerine getirirken birbirlerinin bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüklerine saygı gösterilmesi, güç kullanımı ya da tehdidi ve iç işlerine müdahil olunmaması gibi temel prensipler ortaya konulmuştur(Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi, 2018) Bu anlamda, taraflar arasında barışçıl ve bölgesel anlamda işbirliği ortamının yaratılmaya çalışıldığı söylenebilir. Nitekim, üzerinde mutabık kalınan prensipler arasında sözleşmenin “bölgede güvenlik ve istikrar tesisini hedeflediği” hükmü de yer almaktadır. Bu sayede taraf ülkelerin, bölgesel güvenlik ve istikrar için güven arttırıcı önlemleri alma yükümlüğü altına girdiği görülmektedir.

Diğer taraftan, Hazar Denizi'nde sahil dar olmayan devletlerin askeri kuvvetlerinin bölgede bulunmasına izin verilmeyecektir. Hazar Denizi'nin ulusal paylaşım dışında kalan yerleri “ortak kullanım alanı” statüsüne tabii olacaktır. Taraf devletler, Hazar denizinde çevrenin ve ekosistemin korunmasında işbirliğine gideceklerdir.

Beşinci maddeye göre, Hazar Denizi suları iç sular, karasuları, münhasır balıkçılık bölgesi ve açık deniz olarak bölümlere ayrılmıştır(Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi, 2018).

Altıncı maddede ise karasuları ve üzerindeki hava sahasında devletlerin tam egemenlik haklarını kullanacakları ifade edilirken; *yedinci maddede* sahil dar devletlerin Hazar Denizi'ndeki karasularının uzunluğu 15 deniz mili olarak belirlenmiştir. Ayrıca aynı madde ile bitişik kıyılara sahip devletler arasındaki iç ve kara sularının sınırlandırılmasının, uluslararası hukuk ilke ve normları göz önünde bulundurularak, bu devletler arasındaki anlaşmalar ile gerçekleşeceği belirtilmiştir(Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi, 2018).

Sekizinci maddede ise deniz tabanı ve yer altındaki kaynakların paylaşımı hususunda kesin hüküm ortaya konulmamış, bunun yerine sahil dar devletlerin devletler hukukunda genel olarak kabul görmüş ilkeler ve normlar dikkate alınarak, deniz tabanının ve yer altının paylaşımının bitişik ve zıt kıyıları olan devletler arasında yapılan anlaşmayla gerçekleştirileceği belirtilmiştir(Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi, 2018).

Dokuzuncu maddede, sahildevletlerin karasularının bitiş çizgisinden itibaren 10 deniz mili münhasır balıkçılık bölgesine sahip oldukları, devletlerin bu alanda biyolojik kaynakların korunmasına itina göstermeleri gerektiği kayıt altına alınırken; *ondördüncü madde de*, devletlerin Hazar Denizi'nde boru hattı ve kablo inşa edebilecekleri ifade edilmiştir. Bununla birlikte, *onbeşinci maddede*, eko-sistemin korunması için devletlerin münferiden ve ortaklaşa alacakları önlemler sıralanmaktadır(Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi, 2018).

Diğer taraftan, taraflar, Hazar Denizi'nde uluslararası terörizm, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele edeceklerini, onyedinci maddede beyan ederken, diğer suçlara karşı işbirliğine gidecekleri hükmüne de yer verilmiştir (Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi, 2018).

Hazar Anlaşması'nın yukarıda yer alan bazı maddelerinden de anlaşılacağı üzere, yasal statü konusunu çözümsüz kılan önemli hususlardan biri, deniz tabanının paylaşımı hakkında kesin bir düzenleme getirilmemiş, tabanın paylaşımının taraflar arasında daha sonra gerçekleştirilecek ikili anlaşmalara bırakılmış olmasıdır (Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi, 2018). Böyle bir düzenlemenin sebebi ise, deniz tabanında yapılacak hidrokarbon araştırma, geliştirme ve çıkarma işlemlerine dair var olan uzlaşmazlıklar hakkında kesin bir fikirbirliği sağlanamamış olmasıdır(Şir ve Baykal, 2018:17).

Her ne kadar deniz tabanı konusunda belirli düzenleme getirilmese de, anlaşma ile deniz tabanından geçecek boru hattı ve iletişim kablo hatlarının inşa edilebileceğine dair uzlaşma sağlanmıştır. Bu uzlaşma, Hazar Denizi'nden geçecek petrol ve doğalgaz boru hattı projelerinin önünü açan niteliktedir. Buna göre, boru hatları hangi sektörden geçiyorsa yalnızca o ülkelerin onayını gerektirecektir. Söz konusu düzenleme, yeni bağımsızlık kazanmış olan kıyı devletlerinin lehine sayılabilecek önemli bir gelişme niteliği taşımaktadır.

Anlaşma'nın en dikkat çeken bir diğer konusu ise, Hazar'da kıyıdaş olmayan ülke veya aktörlerin askeri varlıklarına izin verilip verilmeyeceğine ilişkin düzenlemedir (Şir ve Baykal,2018:17). Buna göre, kıyıdaş olmayan ülke donanması veya askeri gemisinin Hazar Denizi'nde bulunması yasaklanmıştır (21.madde). Rusya ve İran açısından bölge üzerindeki en önemli tehdit unsuru olan bu konuda getirilen

düzenleme, iki ülke için de, Hazar Denizi'nden kendilerine yönelebilecek askeri bir tehdidi bertaraf etme imkanı vermiştir.

3.1.2. Anlaşmaya giden Süreç ve Anlaşmayı Mümkün Kılan Sistemik Değişimler

Neoklasik Realizm, dış politika davranışlarının şekillenmesinde etken olarak önceliği sistemik faktörlere vermektedir. Rusya ve İran'ın Hazar Denizi'ne yönelik politikalarında yaşanan değişikliği anlamak adına, ilk olarak sistemde herhangi bir değişimin olup olmadığına, daha sonra varsa bu değişikliklerin söz konusu ülkeler tarafından nasıl algılandığına odaklanmak gerekmektedir. Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletlerin her biri, bölge üzerinde farklı ulusal çıkarlara sahip olmakla birlikte, bu çıkarlar zaman zaman birbiri ile örtüşürken, taraflar arası uyuşmazlıklara da sebep olabilmektedir. Denizin yasal statüsü konusundaki uzlaşmazlıktan kaynaklanan sorunların bölgede yarattığı istikrarsızlık, çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği gibi, bölgesel bir işbirliğini gerekli kılmıştır. Bu noktada, Hazar Denizi'nin statüsüne dair yapılan Anlaşma, kıyı ülkelerinin Hazar Denizi'ne ve uluslararası politikaya dair değişen görüşlerinin ve politikalarının bir yansıması olarak ele alınmalıdır (Şir ve Baykal,2018:17). Karşılıklı yarar ve güvenlik için taraflar arasında diplomasinin önemini öne çıkaran Anlaşma, Hazar havzasında ortak siyasi irade gösterilmesi sonucunda gerçekleşen tarihi bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Söz konusu Zirve için hazırlıklar, esas itibarıyla 1996 yılında kıyıdaş ülkelerin Dışişleri Bakan Yardımcıları seviyesindeki görüşmeler ile başlamıştır. 2002 yılında ise, kıyıdaş devletlerin Cumhurbaşkanı da, sorunun çözümünde aktif bir şekilde yer almak için Zirve toplantıları gerçekleştirmişlerdir. Aktau Zirve toplantısından önce, sırasıyla 2002'de Aşkabat, 2007'de Tahran, 2010'da Bakü ve nihayetinde en son 2014 yılında Rusya'nın Astrahan kentinde, beş ülkenin - Kazakistan, Azerbaycan, Rusya, İran ve Türkmenistan - Cumhurbaşkanı görüşme gerçekleştirmişlerdir. 2017 yılının Aralık ayında Moskova'da gerçekleşen Bakanlar Toplantısı'nda ise, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesi konusunda mutabık kalınmış ve Aktau Toplantısında anlaşma imzalanacağına dair karar alınmıştır (İsmayıl,2018).

Hazar Denizi Anlaşması, esasen ABD ile Rusya arasındaki rekabetin tırmandığı, ABD tarafından Rusya ve İran'a yönelik yaptırımların uygulandığı ve iki ülkeye yönelik ekonomik-politik baskıların giderek arttığı bir dönemde imzalanması bakımından dikkate değer bir gelişmedir (Koçak,2018). Bununla birlikte, NATO'nun genişlemesi ve giderek sınırlarına yaklaşmasından ciddi rahatsızlık duyan Rusya'nın, Hazar Anlaşması için girişimde bulunması, bölge üzerinde dış aktörlerin varlığını mümkün kılacak ortamın oluşmasının önüne geçme hedefi ile ilişkilendirilebilir. İçeriği ve zamanlaması açısından Rusya'nın ulusal ve bölgesel çıkarları ile büyük ölçüde örtüşen bir Anlaşma olması, ABD karşısında sergilenmiş bir karşı hamle olarak yorumlanmaktadır(Koçak,2018).

3.1.2.1.Tavizler ve Kazanımlar

Uzun yıllar devam eden uyuşmazlık üzerinde gerçekleştirilen söz konusu Anlaşma, zamanlama ve arkasındaki politik sebepler dolayısıyla etki eden sistemik unsurları incelemeyi gerektirmektedir. Tarafların mevcut politikalarında değişikliğe gitmelerini ve statü konusunda kendi görüşlerinden taviz vererek anlaşma yoluna girmelerini sağlayan etmenlerin neler olduğu bu anlamda oldukça önemlidir.

Önceden de ifade edildiği üzere, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusundaki uyuşmazlığın başında, 1921 ve 1940 Sovyet-İran anlaşmalarının referans alınmasının gerekliliğini vurgulayan İran, 1996 yılında söz konusu uyuşmazlık için başlatılan çok taraflı görüşmelerde, karasularının %20'lik eşit paylara bölünmesi gerektiğini öne sürmüştür. Hazar Anlaşması'na kadar olan süre içerisinde, bu görüşünde ısrarcı olan İran, Anlaşma ile birlikte, Hazar Denizi'nden karasuları anlamında daha az pay oranı almayı kabul etmiştir. Böylelikle Anlaşma'ya kadar Tahran Yönetimi'nin yetkinlik iddia ettiği deniz altı kaynaklarının çoğu, Azerbaycan karasuları sınırına dahil edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, 1921 ve 1940 Anlaşmaları ile Hazar Denizi'nde %50'lik pay oranına sahip olan İran, 1996 sonrası iddia ettiği %20'lik orana göre yetkinlik göstermiş, 12 Ağustos 2018 tarihi itibarıyla yaklaşık %11'lik bir pay oranını kabul etmek durumunda kalmıştır (Azizi,2018).

Ülke içerisinde tepkiye sebep olacak söz konusu Anlaşma'ya Tahran Yönetimi'nin onay vermesi, sistemik unsurların etkinliğini göstermesi bakımından

önemlidir. Bu sistemik unsurlara bakılacak olursa, ilk olarak, ülkeye yönelik ekonomik ve politik baskılar dikkat çekmektedir. Nitekim, Rusya'nın Hazar Denizi konusundaki uzlaşma teklifini Tahran'ın kabul etmesi, bölgedeki izole durumundan kurtulmayı ve Anlaşmaya taraf olan diğer ülkelerin desteğini almayı hedeflemesi anlamına gelmektedir. İkinci olarak, Rusya'nın önyak olduğu Anlaşma'nın imzalanması, İran'ın Suriye'deki varlığı ve savaş bittikten sonraki süreçte, Suriye'nin yeniden inşa sürecinde söz sahibi olacak ülkeler arasında olma amacı ile de ilişkilendirilmektedir. Ayrıca, Moskova Hükümeti'nin, İran'ın Hazar Denizi Anlaşması'nı kabul etmesi koşuluyla ülkenin Suriye'deki varlığını garanti altına alacağı yönünde görüşler de yer almaktadır (Tagvae,2018). Bu çerçevede, bölgesel ve küresel ortamda yalnızlaştırılmaya çalışılan İran, yaptırımlar ve Batılı ülkelerin politik baskıları karşısında durabilmek için Hazar Anlaşması'nı imzalamış, 1996'dan beri sürdürdüğü hak iddialarından taviz vermek durumunda kalmıştır.

Ülke içerisinden gelebilecek tepkilerin önüne geçebilmek için Anlaşma sonrası haber kaynaklarını sınırlandırmış olsa da, Rus kaynaklı haberlerin hızlı yayılması sonucu İran'da protestolar başlamıştır(Tagvae,2018). Bu bağlamda, Hazar Denizi'nde %20'lik pay oranının %11'e düşmüş olması karşısında muhalif gruplardan tepkilerle karşılaşmıştır. Protestoların liderliğini üstlenen ülke içerisindeki muhalefetin en önemli isimlerinden Rıza Pehlevi, Anlaşma'nın anlamsız olduğunu ifade etmekle kalmamış, bu zayıf durumda, ülkenin milli çıkarlarını korumanın imkansız olduğunu da belirtmiştir (Tagvae,2018). Buradan da anlaşılacağı üzere, Tahran Yönetimi'nin söz konusu tavizler ve karşılaşılacak tepkilere rağmen Hazar Denizi'nde diğer kıyıdaşlarla birlikte Anlaşma'yı imzalamış olması, ülkenin karşı karşıya olduğu kısıtlı konumdan kaynaklanmaktadır. Burada, özellikle, yaptırımlar ve uluslararası baskılar karşısında Rusya'nın desteğinin ezlem görüldüğü ifade edilebilir. Ülkenin sahip olduğu zayıf jeopolitik konum ve ülke içi tepkiler, Ruhani'nin konuşmasında, Anlaşma'nın önemli bir gelişme olduğunu ancak Hazar Denizi üzerinde devam eden bütün sorunlara çözüm getirmediğini ifade etmiş olmasını açıklar niteliktedir.

“Yirmi yıldır süren görüşmeler neticesinde, Hazar Denizi'ne yönelik sorunların yalnızca yüzde otuzluk bir kısmına çözüm getirildi, görüşmeler hala devam ediyor....Görüşmelere devam etmek zorundayız çünkü bu tek yol. Sorunları

diyolog ve karşılıklı görüşmeler ile çözmeliyiz....Bu Anlaşma ile, Hazar Denizi'ne kıyıdaş beş ülke, Deniz'de herhangi bir yabancı askeri varlığın bulunmasını yasaklamıştır....Görüşmeler ve anlaşmaların sonucu olarak, güvenlik anlamında önemli bir ulusal başarı elde ettik.” (Ruhani'nin, 12.08.2018 Hazar Zirvesi Konuşması,Aktau).

İç politikada tepkiye neden olmasını önlemek adına Ruhani, İran açısından olumlu sonuçları olduğunu göstermek için özellikle güvenlik odaklı noktaları ön plana çıkararak, Hazar Anlaşması'nın “ *büyük bir ulusal başarı*” olduğu yönünde ifade kullanmıştır. Bununla birlikte, Hazar Denizi'nin kaynaklarının paylaşımı ve kullanımı konusunda süregelen bütün sorunlara çözüm getirilmediği, görüşmelerin devam edeceğini belirtmiş, karşılaşılabilecek tepkilere karşı, Anlaşma'yı savunur şekilde ifadelerde bulunmuştur.

Anlaşma sonrası İran Haber ajansı IRNA'ya konuşan Ruhani;

“ Deniz tabanının sınırları konusunda netlik sağlanmamış, bu daha sonra taraflar arasında yapılacak ikili yada çoklu anlaşmalara bırakılmıştır....Hazar ülkeleri Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nın korunmasını bir uluslararası düzenleme olarak vurguluyor....Bölgemiz, iyi bir dostluk, istikrar ve komşuluk örneği gösteriyor....Hazar Denizi yalnızca Hazar devletlerine aittir. Diğer ülkelerin askeri varlık bulundurması yasaktır” ifadelerini kullanarak, Anlaşma'nın, Hazar Denizi'nin doğal kaynaklarının paylaşımı konusunda nihai bir anlaşma olmadığını vurgulamaya çalışmıştır(Ruhani'nin, 12.08.2018 IRNA Haber Ajansı'na Konuşması,Tahran).

ABD'nin tek taraflı olarak Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan çekilme kararı ve İran'a yönelik arttırılan çok yönlü yaptırımlar karşısında bölgesel anlamda iş birliği ve desteğe ihtiyaç duyan İran, Hazar Denizi Anlaşması'nı da bu minvalde ele almıştır. Nitekim Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin Hazar Zirvesi sonrasındaki konuşmasında kullandığı ifadeleri, bu yönde bir ihtiyacı kanıtlar niteliktedir.

Bilgiler doğrultusunda, Hazar Anlaşması'nın etkileri, İran açısından sürdürdüğü yaklaşımından tavizler vermek durumunda kaldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Anlaşma'nın Rusya açısından benzer etkileri doğurduğu söylenemez. 90'lı yılların başında, Hazar Denizi üzerindeki egemenliklerini paylaşmak durumunda kalan

Rusya ve İran, çıkarlarını olumsuz yönde etkileyecek bir çözümdense çözümsüzlüğün devamını tercih etmekteydi. Ancak Rusya, Kırım'ı ilhak etmesinin sonrasında yaptırımlara tabi tutulmuş, ekonomik ve politik anlamda gelişmesi engellenmeye çalışılmıştır. Buna rağmen, AB'nin en büyük doğal gaz ve petrol tedarikçisi olmaya devam eden Rusya, Hazar Denizi konusundaki tutumunu da bu minvalde şekillendirmiştir. Hazar Denizi'nin statüsü konusunda Moskova'nın beklentilerinden birisi, AB ile olan enerji ilişkilerine alternatif olabilecek yeni tedarikçilerin ortaya çıkmaması veya bu alternatiflerin Rusya'nın rolüne tehdit oluşturmaması ve bunları yaparken de Hazar Denizi'ndeki etkin rolünün zayıflamamasıdır. Bu anlamda Moskova Hükümeti'nin çözümsüzlük yanlısı görüşünde değişikliğe gitmesi, ilgili hususlar ile açıklanabilir(Şir ve Baykal,2018:14).

Bununla birlikte, Anlaşmanın üçüncü tarafların askeri müdahalesi konusunda getirmiş olduğu yasak, Rusya açısından önemli bir jeopolitik kazanım olarak algılanmaktadır (Koçak,2018). Buna rağmen, Hazar Denizi'ndeki doğal kaynakların paylaşımı, işlenmesi ve satılması konusunda taviz olarak yorumlanabilecek noktalar olduğunu söylemek mümkündür.

Her iki ülke açısından ele alındığında, Hazar Denizi'nin kaynaklarının dış pazarlara satılması ile ilgili olarak Rusya ve İran'ın politikalarında yumuşama olduğu ifade edilebilir. Zira Anlaşma, taraf ülkelerin petrol - doğal gaz boru hatları inşa etmeleri halinde, hattın güzergahında olmayan ülkelere de onay almaları gerektiği yönündeki Rus ve İran tezini içermemektedir (Koçak,2018). Diğer bir ifadeyle, planlanan herhangi bir projenin güzergahı dışında kalan kıyıdaşların ilgili projeyi engelleme imkanı olmayacaktır. Bu anlamda, Rusya'nın petrol ve doğal gaz ihracatındaki etkinliğini azaltma ihtimali olan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın kaynaklarını Avrupa'ya ulaştıracak Trans-Hazar Boru Hattı Projesi'nin önü açılmış olacaktır. Dış pazara enerji arzı konusundaki üstünlüğünü paylaşma taraftarı olmayan Rusya'nın, bu durumda Hazar Anlaşması ile tavizler verdiği yönünde bir algı oluşabilir. Ne var ki, Moskova Yönetimi, söz konusu alternatif projelerin gerçekleşmesinin uzun zaman ve maliyet gerektireceğini düşünerek, çıkarlarına yönelik büyük bir tehlike görmemektedir(Koçak,2018).

Esas itibariyle Anlaşma, Rusya'yı oldukça memnun eden hükümler içermektedir. Özellikle güvenlik ve askeri konulardaki maddeler ile tatmin olan

Moskova Hükümeti, bölge üzerinde üstünlük sağlama hedefini pekiştirecek sonuçlar elde etmiştir. Sonuç, İran'ın, karasuları konusunda bu zamana kadar iddia ettiği haklarından feragat etmesi ve ülke içinden gelecek tepkileri göze almış olması, güvenlik ve işbirliğine olan ihtiyacı doğrultusunda hareket etmek durumunda kaldığını göstermektedir. Diğer taraftan, Rusya'nın, askeri ve güvenlik konularında alınmış olan kararlar neticesinde Anlaşma'nın en memnun kalan tarafı olduğu söylenebilir.

3.1.2.Sistem üzerinde Güç Kaymaları ve Yeni Güç Merkezleri

Günümüz uluslararası ilişkilerinde, devletlerin yeniden konumlandırıldığı bir ortam süregelmektedir. 21. yüzyıl küresel süreçlerin ivme kazandığı, dünya gelişiminde yeni eğilimlerin oluşmaya başladığı ortamda, değişen dinamikler ile birlikte, devletler de, dış politikalarını, değişime uyum sağlayacak şekilde belirlemektedir. Uluslararası güç dengesinin değişmesi, ticaret savaşları, milliyetçi/sağ görüşlerin yükselişi ve bunun siyasi partiler ile tezahürü, liberal demokrasi yerine, popülist otoriter yönetimlere yönelik eğilimin artması, terörün boyut değiştirmiş olması ve Avrupa öncelikli olmak üzere birçok ülkeyi etkileyen uluslararası göç gibi meseleler, yaşanan yapısal değişikliğin güçlü göstergelerindedir(Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası, 2020). Nitekim, Soğuk Savaş sonrası dünyanın yapısal olarak değiştiği ortamda, kırılma noktası olarak nitelendirilen gelişmeler de yaşanmıştır. 11 Eylül saldırılarını takiben, ABD'nin terörizme karşı açtığı savaş ile ilk kez sarsılan statüko, 2010 yılında patlak veren Arap Ayaklanmaları ve iç savaşın tüm uluslararası ilişkileri etkilediği bir vekalet savaşına dönüşen Suriye krizi ile birlikte önemli değişimlere uğramaktadır.

Soğuk Savaş sonrası sistemin tek süper gücü konumunu elde ederek, tüm bölgesel gelişmelere müdahil olan ABD'nin söz konusu konumunu paylaşmak durumunda kalması üzerine, tartışmaların arttığı bir sürece girilmiştir. Bunun arkasında ise uluslararası arenada, artık tek-kutupluluk yerine, çok-kutupluluğun veya kutupsuzluğun tezahürü niteliğini taşıyan gelişmeler bulunmaktadır. Bu çerçevede, SSCB'nin dağılmasından bu yana, ABD'nin liderlik üstlenmiş olması, NATO'nun genişlemesi ve Orta Asya gibi eski Sovyet coğrafyalarında güç boşlukları nedeniyle siyasi zayıflıkların oluşmasının, Rusya ve Çin gibi ülkeleri, dış politikada güvenlik

odaklı olmaya teşvik ettiği yorumu ağırlık kazanmıştır. Güç boşluklarının olduğu Ortadoğu ve Orta Asya gibi bölgelerin siyasi oluşum süreçlerinde ABD'nin, demokrasi ve insan hakları taşıyıcılığı misyonu doğrultusunda mevcut bölgelere müdahil olma arzusu, söz konusu bölgelerde gelişen ülkeleri rahatsız etmiş, dolayısıyla bölgesel işbirliklerinin ortaya çıkması sonucunu beraberinde getirmiştir. Bu noktada, Çin, Rusya ve yine bu ikilinin öncülüğündeki BRICS örgütü gibi devlet ve devletlerarası oluşumlar, ABD karşısında çok-kutuplu uluslararası sistemi savunan ve temsil eden aktörler olarak öne çıkmaktadırlar(Batı,2018).

Çok-kutuplu olarak tanımlanabilecek yeni düzende, Çin ve Hindistan gibi ekonomilerin kapitalist sisteme entegrasyonu ile yine Rusya ve Çin gibi stratejik yeni güç merkezlerinin ortaya çıktığı gözlenmektedir (Aslanlı,2018:18). Yükselmekte olan güçlerin, uluslararası sistem üzerinde güç dağılımını değiştirmeye başladığı bir gerçektir. Rusya ve Çin gibi Orta Asya güvenliği konusunda ortak amaçlar etrafında buluşan askeri ve ekonomik işbirliği, Rusya ve İran gibi savunma işbirliği ile başlayıp, ekonomik, ticari ve askeri işbirlikleri ile geliştirilen ve giderek stratejik bir ortaklık yönünde ilerleyen bölgesel işbirlikleri de, söz konusu sistemik değişimlerin göstergelerindedir.

Diğer taraftan, mevcut küresel mücadele ortamı, Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletleri, özellikle Rusya ve İran'ı, daha stratejik davranmaya teşvik etmiştir. Nitekim Moskova'nın bu dönemdeki amacı, ABD karşısında öncelikle bölgesel, daha sonra küresel bir güç olarak ortaya çıkabilmektir(Aslanlı,2018:8). Tartışmanın başlangıcında yasal statü konusunda çözümsüzlüğü tercih eden Rusya'nın ilerleyen süreçte tutum değişikliğine gitmesi, oldukça dikkat çekicidir. Daha açık bir ifadeyle, Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın görüşlerini destekler nitelikte ikili anlaşmalar yaparak, Hazar Denizi'nin kuzey kesiminin kullanılması konusunda işbirlikleri geliştirmiştir(Şir; Baykal,2018:13). Bu anlamda, 12 Ağustos'ta gerçekleşen Zirve ile imzalanan anlaşmada, Moskova Yönetimi'nin payının büyük olduğu anlaşılmaktadır. Bunun arkasında ise, Rusya'nın, özellikle küresel siyasi konjonktürde yaşanan değişiklikler dolayısıyla, gerek devletler gerekse devlet-dışı aktörler tarafından özel ilgi kazanan Hazar Havzası'nda kilit role sahip bir konuma gelme amacı yatmaktadır.

Bölge genelinde bakılacak olursa, mücadelenin eksen değiştirdiği söz konusu ortamda, Hazar devletleri açısından bölgesel güvenlik ihtiyacı artmış, bölge üzerinde

sahip olunan hakları koruma ve arttırma arayışının başladığı gözlenmiştir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen anlaşma, siyasi, ekonomik ve güvenlik anlamında kıyı ülkeleri arasında bölgesel bir işbirliği ortamına ön ayak olacak, taraflar açısından bölgesel statülerini güvence altına alacak bir gelişme niteliği taşımaktadır.

Rusya ve İran'ın Hazar'a yönelik politikalarını yönlendiren uluslararası ve bölge politikaları daha detaylı bir şekilde incelenecek olursa; ekonomik ve diğer alanlarda giderek önemli bir güç haline gelen Çin'in yükselişi, ABD öncülüğünde Batı tarafından Rusya ve İran'a yönelik çok yönlü yaptırımlar, savunma ve ekonomi alanlarında başlayıp bölgesel işbirliği olarak yorumlanabilecek bir pragmatik ilişki olan Rusya ile İran ortaklığı, Batılı enerji şirketlerinin, Hazar Denizi doğal kaynakları üzerindeki etkinliği, bölge dışı aktörlerin askeri, ekonomik varlığı, istikrarsızlık ve çevre sorunları karşısında Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletler arasında bölgesel işbirliği ihtiyacı gibi faktörler öne çıkmaktadır.

3.1.3.Çin'in Yükselişi

Anlaşmanın imzalandığı tarihe etki eden sistemik faktörler incelendiğinde öne çıkan diğer bir unsur ise, uluslararası ortamda yükselen ekonomisiyle kendisini göstermeye başlayan, Orta Asya, Orta Doğu ve Afrika'da giderek güçlenen Çin etkisidir. Ekonomik, askeri, jeopolitik ve teknoloji alanında gelişmeler kaydederek güçlenen Çin, tek-kutupluluğun sonu tartışmalarının konusu olmaktadır (Batı,2018). 1990'ların ortalarından bu yana, Çin'in, küresel ve bölgesel güvenlik meselelerine yaklaşımının daha proaktif hale geldiği gözlenmektedir. Jeopolitik olarak, artık sadece Güney Çin Denizi hâkimiyetinde kalmayıp, Afrika kıtasına en büyük yatırımları gerçekleştiren ülke olması, Orta Doğu'daki varlığını güçlendirmesi ve son yıllarda AB ile ticari anlaşmalar yapması, ABD karşısında önemli bir güç olarak gelişiminin göstergelerindedir. Orta Asya güvenliği konusunda Rusya ile ortak paydada buluşan Çin, ABD karşısında rakip bir güç olarak yükselişi ile bölgede diplomatik ve siyasi gelişmeleri şekillendiren önemli bir oyuncu olarak bölgesel rolünü kuvvetlendirmektedir.

Çok kutuplu uluslararası sistemin savunucusu ve temsilcisi statüsünde olan Rusya ve Çin'in bölgesel ilişkileri ise, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

Nitekim iki ülkenin de jeopolitik konulara, özellikle bölge güvenliğine verdiği önem dikkate alındığında, kapsamlı bir stratejik ortaklık oluşturmaya iten unsurun, Avrasya güvenliği olduğu açıktır. Bu ortak nokta, ikilinin sınır sorunlarını ve Orta Asya'daki nüfuz mücadelesini barışçıl şekilde yürütebilmesine olanak tanımıştır. Neticede tek kutuplu dünya sisteminin değişmesi, ikilinin ortak hedefi olmakla birlikte, ABD liderliğindeki Batı'ya karşı bu iki ülkenin birbirine ihtiyaç duyduğu bir gerçektir. Ancak, Rusya ve Çin ilişkisinin, bölgesel çıkarlar nedeniyle karşılıklı güven noktasında karışık olduğunun da altını çizmek gerekmektedir. Bölge güvenliği ve çok kutupluluğu savunma noktasındaki ortaklığa karşın, ikili arasında stratejik ilişkileri gölgeleyen bölgesel nüfuz mücadelesi de devam etmektedir. Nitekim Çin'in, yalnızca ekonomik olarak değil, askeri, siyasi ve teknolojik alanlarda da gelişmeye devam etmesi, Rusya'nın Avrasyacı politikasına karşı risk teşkil etmektedir (Sönmez,2010:56).

Yeni Soğuk Savaş'ın başladığı yönünde tartışmaların ortaya çıktığı Uluslararası İlişkiler çalışmalarında, ABD karşısında Çin'in daha büyük bir tehdit olarak algılanması, durumu açıklar nitelikte ele alınabilir. Rusya, sahip olduğu nükleer silah potansiyeliyle halen askeri açıdan ABD'yi dengeleyen en büyük güç olmasına rağmen, Çin'in son yıllarda yaptığı askeri harcamaların, Rusya'nın yaptığından üç katı kadar olduğunu da vurgulamak gerekmektedir.³ Dahası, Çin askeri alandaki gelişmelerle yakın zamanda Moskova'nın bu rolünü devralabilecek konuma yaklaşmaktadır (İnat,2019). 2013 yılında Başkan Xi Jinping tarafından başlatılan “Kuşak Yol Girişimi” ile Çin'in küresel ticari kapsama alanını genişletebilme kapasitesine sahip hale gelmesi, ekonomik anlamda geride kalan Rusya açısından dikkat çeken bir husustur. Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerini ve birçok kuruluş, şirket ve büyük altyapı yatırımını içeren projenin gerçekleşmesi, Çin'in bölgesel ve küresel alanda etkinliğini arttırıcı niteliktedir. Bu doğrultuda, beş Orta Asya ülkesini jeopolitik olarak odak noktasına koyan Çin, bu ülkelerle gerçekleştirilecek enerji projelerine önem vermektedir. 1990'ların ortalarından bu yana, bölgede artan bir etkiye sahip olan Çin, söz konusu girişim ile bölgenin gelecekteki en büyük altyapı yatırımcısı olma

³ 2018 yılı verilerine göre Çin Halk Cumhuriyeti'nin yaptığı askeri harcamalar 249.997 milyar dolar olarak hesaplanırken, Rusya tarafından yapılan askeri harcamalar toplamda 61.338 milyar dolardır. <https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%201988%E2%80%932018%20in%20constant%20%282017%29%20USD%20%28pdf%29.pdf> Erişim Tarihi: 10.10.2019

potansiyeli ile dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, yakın çevre olarak etkinliğini en üst seviyede tutma amacında olan Moskova'nın, bu gelişimi tehdit olarak algılaması, anlaşılır bir durumdur. Geline nokta, Çin ile Rusya arasında ABD hegemonyasına karşı bir işbirliği mevcut olsa da, bu işbirliğinin sorunsuz olmadığı göz ardı edilmemelidir.

Rusya'nın tehdit algısı, Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattı projesinin başarılı olmasından da kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, Çin'in bölge üzerinde etkisini arttırmaya başlaması, Moskova'yı tedbir almak durumunda bırakmaktadır. Dolayısıyla ekonomik potansiyel açısından, Çin ile rekabet edemeyeceğinin farkında olan Rusya, dış politikada, bölgesel çıkarlarını ve etkinliğini koruma amacına odaklanmıştır. Bu noktada, Hazar Anlaşması'nın da, büyük ölçüde Rusya'nın teşvikiyle gerçekleşmiş olmasının nedeni daha iyi anlaşılmaktadır. Anlaşma'nın Giriş'inde de bölgesel anlamda işbirliğine ihtiyaç duyulduğunu vurgulayan Rusya, Hazar bölgesinde de askeri-siyasi varlığına odaklanmıştır (Çavuş,2019). Böylece Çin ile rekabet ve ortaklık dengesini sağlamayı hedefleyen Rusya, bölgesel çıkarlarını tehlikeye atacak derecede Çin'in güçlenmesinin önüne geçmek istemektedir. Hazar Denizi konusunda sağlanacak uzlaşma, Moskova'nın, bölge üzerindeki konumunu güçlendirecek, gerek hegemon statüsünü koruma çabasında olan ABD, gerekse yükselen ekonomisiyle yeni çok kutuplu düzende yerini alan Çin karşısında egemenliğini korumuş olacaktır.

3.1.4.ABD Yaptırımları ve Bölgesel İşbirliği Açısından Rusya-İran İlişkileri

Bölgesel ve küresel konularda, büyük ölçüde ortak hareket eden Rusya ve İran arasındaki ilişkiyi incelemek, Hazar Anlaşması'nın arkasındaki yapısal faktörleri anlamak açısından oldukça önemlidir. Stratejik ya da konjonktürel olması yönünde tartışmaların bulunduğu ilişki için karşılıklı yarara dayalı pragmatik bir ilişki olduğu söylenebilir.

Savunma harcamalarına yönelik ticaret ile başlayan ekonomik ilişkiler, iki ülke karar alıcılarını, dış politikada kilit önemdeki konular hakkında ortak hareket etmelerini dahi sağlamıştır(Mirzaliyeva,2017). Dış politikasını yeniden şekillendiren Rusya için İran, Orta Asya, Kafkasya ve Orta Doğu bölgelerinin kesiştiği jeopolitik

pozisyonu dolayısıyla önemli görülmektedir. Kuzey-güney, doğu-batı arasındaki bu konum, petrol ve doğalgaz kaynaklarının dış pazarlara ulaştırılması konusunda İran'a stratejik bir önem sağlamaktadır. Öte yandan, nükleer programı nedeniyle ABD öncülüğündeki Batı ülkeleri tarafından yalnızlaştırılan İran, ulusal gücünü artırma ve bölgesel güvenlik dengesinin sağlanması açısından Rusya ile işbirliğine önem vermektedir(Mammadlı,2014:2). Bu bağlamda, SSCB'nin dağılmasının ardından, küresel ve bölgesel dengelerdeki değişim ile beraber, Rusya ve İran açısından ortak tehditlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu tehditlerden biri olan ABD'nin tek kutuplu dünya düzeni ve bu doğrultudaki politikaları, ikili arasındaki ilişkiyi geliştiren önemli bir faktördür (Derman,2017:14). Diğer bir ifadeyle, uluslararası politik dinamiklerden etkilenen Rusya-İran ilişkisini belirleyen en önemli faktör, ABD'nin politikalarıdır. ABD'nin bölgedeki artan etkinliğini önlemek ve Batı'nın uyguladığı izolasyonlardan kurtulmak isteyen İran, bu sayede Rusya ile yakın ilişkiye önem vermiştir. Dolayısıyla, Hazar Denizi konusunda da, Rusya'nın görüşünü destekleyerek, anlaşmaya yanaşmasının sebebi daha iyi anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, Rusya, İran'ın nükleer gelişimine belirli kısıtlamalar dahilinde yardımda bulunmaktadır. Rusya'nın buradaki amacı, egemenliğini dışa vurarak, ABD karşısında savunma aracı sağlamaktır. Rusya'nın nükleer teknoloji satışı ile başlayan ticari ilişkileri, giderek bölgesel konularda da işbirliğinin yolunu açmıştır. Moskova için öncelikli olan, bölgesel ve küresel anlamda, Batı karşıtı politikalara sahip Tahran Hükümeti'nin desteğini kaybetmemektir. İki ülke, bölgesel meselelerde ve güvenlikle ilgili çoğu konuda benzer görüşe sahiptir. Nitekim Suriye krizinde de, iki ülkenin Esad rejimini destekleyen benzer tutumu, bu kritik dönemde ilişkinin sağlamlığını pekiştirmiştir. Nitekim Putin'in Orta Doğu'ya yönelik iki önemli angajman siyasetinin olduğu; bunlardan ilkinin, İran'a yönelik bir askeri harekâta karşı İran'ın savunulacağı, diğerinin ise, Suriye ve diğer ülkelerde meydana gelecek rejim değişikliklerinin engellenmesi olduğu bilinmektedir (Çalışkan,2016:6). Bu açıdan, Rus dış politikasında önemli etkisi olan Aleksandr Dugin'in, yeni vizyonda, Moskova-Tahran eksenini en stratejik hatlardan biri olarak değerlendirmesi ayrıca önemlidir. Suriye'de rejimin çökmesi halinde bu hattın zayıflaması ihtimali, Rusya'nın kararlı tutumunun önemli göstergelerindendir(Aslanlı,2018:19).

Dış faktörlerin karşılıklı işbirliği alanlarını geliştirdiği Rusya- İran ilişkisini etkileyen en önemli faktörlerden birisi de, ABD tarafından uygulanan çok yönlü yaptırımlardır. ABD’de Trump’ın başkanlığa gelmesi ve bu iki ülkeye yönelik hasmane politika ve tutumun artması ile birlikte, özellikle İran’a yönelik saldırgan politika iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır (Şir ve Baykal,2018:18). Trump’ın 8 Mayıs 2018 tarihinde yaptığı, 2015 yılında İran ile imzalanmış olan Kapsamlı Ortak Eylem Planı’ndan çekileceğini açıklaması ile İran’a yönelik yaptırımların mesajı verilmiştir. Dahası, söz konusu yeni yaptırımların, 2011-12 yılları arasında benzer nedenlerle İran’a uygulanmış olan yaptırımlardan daha ağır olacağı yönünde açıklamalar da yapılmıştır. Yaptırımlar, 5 Kasım tarihinde yürürlüğe girmiş olmasına rağmen, Trump’ın açıklamasının hemen ardından etkisini hissettirmiş, Tahran Hükümeti’ni Moskova’ya daha çok yaklaştırmıştır. Dolayısıyla, İran, Suriye ve Hazar Denizi gibi önemli bölgesel konularda, Rusya ile işbirliği içerisinde olmaya gayret göstermiştir. Bu noktada, zamanlama olarak Hazar Anlaşması’nı etkileyen en önemli faktör olarak ABD yaptırımları öne çıkmaktadır. Hazar konusunda süregelen statü tartışmalarında herhangi bir çözüm önerisini sekteye uğratma etkisine sahip Tahran ve Moskova Hükümetleri’ni anlaşmaya teşvik eden en önemli faktörün bu olduğu yönünde birçok çalışma bulunmaktadır.⁴ Buna göre, giderek artan baskılar İran’ın Hazar’da müzakere gücünü sınırlandırmış, güvenlik ile ilgili Rusya’nın öncülük ettiği düzenlemeler karşılığında İran anlaşma koşullarını kabul etmek durumunda kalmıştır (Kozhanov,2015:11). Dolayısıyla ikilinin bölgesel emelleri açısından da, birbirine ihtiyaç duyduğu bir süreç gözlenmektedir. İki ülke arasında iş birliği alanlarının geliştirilmesi konusunda liderlerin söylemlerini incelemek ise, söz konusu ikili ilişkinin Rusya ve İran açısından ne derece önemli olduğunu anlamak açısından yardımcı olacaktır. 1 Kasım 2017 tarihinde, üçlü Hazar Zirvesi için Tahran’a ziyarette bulunan Putin, bu ziyaretinde, İran Dini Lideri Ayetullah Hamaney ve Devlet Başkanı Hasan Ruhani ile ayrı ayrı görüşmüştür. Gerçekleştirilen Zirve sonrası basın açıklaması yapan Putin ve Ruhani’nin sözlerini incelemek önemli olacaktır. İran Cumhurbaşkanı ile görüşmesi sonrasında yapılan basın açıklamasında Putin:

⁴ Bu çalışmalardan bazıları: “Hazar’ın Statüsü: Hukuki Sorun,2018 Hazar Anlaşmasına varan Süreç” Aslan Yavuz Şir, Büşra Baykal, Avrasya Dünyası Dergisi,2018; “Asrın Anlaşması: Hazar Anayasası” İlyas Kemalöglü, Anadolu Ajansı Analiz,2018.

“Rusya ile İran arasındaki ilişkilerin gerçekten samimi ve saygı çerçevesinde olduğunu güvenle söyleyebiliriz....Devletlerimiz arasındaki bağları kuvvetlendirmek adına, karşılıklı yarar sağlayacak, çok yönlü çabalar ile iş birliğini stratejik ortaklık düzeyine ulaştıracak girişimlerde bulunmayı hedefliyoruz. Sayın Ruhani ile birlikte, başta ekonomi olmak üzere, birçok alanda Rus-İran iş birliğini geliştirmeyi sürdürmek konusunda aynı fikirdeydik....Konuşmamızda, nükleer enerji sektöründeki projelerin özellikle üzerinde duruldu. Rusya, Uluslararası Hukuk’u ve Kapsamlı Ortak Eylem Planı hükümlerini referans alarak, İran’a destek sağlamaktadır.”

Bununla birlikte enerji sektöründeki ilişkilere değinen Putin:

“Petrol ve gaz sektöründeki iş birliğimizi genişletmek için potansiyelin iyi olduğunu düşünüyoruz. İran’da büyük hidrokarbon sahaları geliştirmek için, önde gelen Rus şirketleri tarafından bir dizi anlaşma imzalandı....İranlı ortaklarımızla birlikte, iki ülke arasında doğrudan ilişkileri geliştirmek adına elimizden gelenin en iyisini yapma konusunda mutabık kaldık....Tabii ki, Sayın Ruhani ile birlikte, bölgesel ve uluslararası sorunlara da değindik. Şunu belirtmem gerekir ki, ülkelerimiz birçok küresel sorunla karşı karşıya kalmaya yakın konumda yer almaktadır.” ifadelerini kullanmıştır (Putin’in, 01.11.2017 Konuşması, Tahran).

Bölge güvenliği, İran nükleer programı ve Suriye’deki durumun tartışıldığı Zirve sonrası Putin: *“Çok sayıda sorun var ve bunların hiçbiri tek taraflı olarak çözülemez. Hiç kimse, hiçbir ülke bu sorunu kendi başına çözemez.”* sözleriyle bölgesel sorunların çözülebilmesi için çok taraflı iş birliklerinin önemini vurgulamıştır.

Aynı konuşma sonrası açıklamalarda bulunan Hasan Ruhani ise, Putin gibi iki ülke arası iş birliğinin önemini vurgulayan ifadeler kullanmıştır.

“Bu ziyaret sırasında Rusya ve İran arasında yeni iş birliği alanlarına ilişkin kararlar alındı ve tüm bu alanlar ekonomik ilişkilerimizde yeni bir aşamaya geçildiğini gösteriyor. İki ülke arasın ticareti kolaylaştıracak ve geliştirecek olan Kuzey-Güney ulaşım koridoru hakkında görüştük....Bugünkü görüşmemizde ayrıca, bölgesel sorunlar, özellikle de bölge genelinde barış ve

güvenliği sağlamak konusunda aynı fikirde olduğumuzu gördük....Hazar Denizi ile ilgili hukuki meseleleri ve zirve sırasında belgelerin imzalanması için bu alanda atılacak diğer adımlar hakkında da konuştuk.” (Ruhani'nin, 01.11.2017 Konuşması, Tahran).

Rusya Devlet Başkanı Putin tarafından anlaşmaya yönelik yapılan konuşmada dikkat çeken hususlardan biri, söz konusu Mutabakatın Hazar Denizi devletleri arasında ticari işbirliklerini arttıracacağı beklentisidir. 2017 yılında Rusya ve diğer Hazar Denizi devletleri arasında dış ticaretin %20 oranında arttığıın altını çizen Putin, bu oranın daha da artmasını hedeflediklerini belirtmiştir. Bölgede sürdürülebilir kalkınma ve ticari büyümenin güvence altına alınabilmesi açısından hükümetler arası bir altyapı geliştirilmesinin önemi üzerinde de durulmuştur (Putin,2018). Özellikle Rusya'nın 2030 Enerji Stratejisi kapsamında ülke ekonomisinin küresel konumunu güçlendirme amacı düşünüldüğünde, Hazar Anlaşması'nın, Rusya'nın teşvikiyle gerçekleşmiş olması daha net anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu Anlaşma kıyı devletlerinin uluslararası arenada ekonomik görünürlüğünün artmasını sağlaması açısından da oldukça önemlidir. Taraflar, Anlaşma'nın, ileride gerçekleştirilecek olan ekonomik işbirlikleri ve ticari anlaşmalara teşvik niteliğinde olduğuna inanmaktadırlar (Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi,2018).

3.1.5.Hazar Bölgesinde Bölge-dışı Aktörlerin Varlığı

Özellikle Rusya ve İran'ı çözüm konusunda acele ettiren bir diğer etken, Azerbaycan ve Kazakistan'ın, Batılı şirketlerle olan işbirliklerini arttırma çabası içerisinde olmalarıdır. 1990'ların ortalarında, Azerbaycan ve Kazakistan, Batılı şirketlerin, Hazar bölgesinin kaynaklarının dış pazarlara açılmasını sağlayacak projeleri desteklemeye başlamıştır. Coğrafi açıdan kapalı bir bölge olması nedeniyle Hazar havzasında zengin fosil ve hidrokarbon üreticisi ülkeler, bu kaynaklarını dünya pazarlarına iletmek konusunda problemler yaşamıştır (Kısacık,2018). Bu husus, özellikle Kazakistan ve Azerbaycan gibi eski Sovyet cumhuriyetlerinin ekonomik bağımsızlıklarını pekiştirmeleri açısından oldukça önemlidir. Bununla birlikte, bölgede var olan güç boşluğu, bölge dışı aktörlerin müdahalesine de olanak

sağlamıştır. Bu doğrultuda ABD, söz konusu ülkelerin enerji kaynaklarını değerlendirebilmeleri için çeşitli boru hattı projelerine destek vermiştir. Buradaki asıl amacı, kendi enerji şirketlerinin çıkarlarını korumak ve arttırmak olan ABD, bölgeye yönelik politikasını, Rusya nüfuzunu kırma, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin “Batı yanlısı” eğilimlerini destekleme ve İran’ı da bölgesel düzeyde sınırlandırma doğrultusunda şekillendirmiştir (Harunoğulları,2016:146). Bu noktada, çeşitli boru hattı projelerini destekleyerek bölge genelinde nüfuzunu pekiştirme şansı bulan ABD’nin askeri varlığını da arttırması, Rusya ve İran açısından ciddi rahatsızlık yaratmıştır. Bölgede, Batılı ülkelerin varlığını arttıracak herhangi bir gelişmeden rahatsız olan iki ülke, Hazar denizinin statüsü konusunda da, uzun zamandır sürdürdükleri çözümsüzlük yanlısı tutumlarını değiştirmişlerdir. Nitekim İran ve Rusya’nın özellikle 2016 sonrası dış politika hususları incelendiğinde, her iki ülkenin de bölgesel ve küresel arena ile iç politikalarında prestijlerini kurtarma ve böylece Batı’ya karşı güçlü durma ihtiyacı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Putin Yönetimi’nin yeni Dünya düzenine bakış açısı, bu noktada referans teşkil etmektedir. Değişen dinamiklere yeni bir bakış açısı getirmek üzere Rusya, 2013 yılında, yeni bir dış politika konsepti belirlemiştir. Daha açık bir ifadeyle, Suriye krizinin derinleşmesi ve Ukrayna krizi ile gerginleşen Batı ile ilişkileri, Rusya’nın 2016 yılında, yeni bir dış politika konsepti oluşturmasına sebep olmuştur (Batı,2018). ABD önderliğindeki tek- kutuplu sistemi reddeden Rusya, dış politikasına yön veren *Avrasyacılık* kavramı doğrultusunda, yayılmacı bir siyaset izlemeye başlamış, hem bölgede hem de küresel alandaki etkinliğini arttırmasıyla yeniden büyük güç olma hedefine odaklanmıştır (Mahmadoy,2019:8). Bu politika ile Avrasyacılar, Kafkasya, Kuzey Karadeniz, Hazar ve Orta Asya’da Rusya’nın yeniden tam hâkim olmasını savunmaktadırlar (Elçi,2018:100). Bu doğrultuda, Rusya’nın, en önemli öncelikleri arasında ABD karşıtı ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi yer alırken; ABD ile iyi ilişki içerisinde olan yakın çevre ülkeleri ile de bölgesel işbirliğini geliştirecek iyi ilişkiler hedeflemektedir. NATO askeri altyapısının, kendi sınırlarına yakınlaştırılmasını, ulusal çıkarları açısından bir tehdit olarak algılayan Rusya’nın temel hedeflerinden birisi de, bölgesindeki bu varlıktan kurtularak, tek etkin askeri güç olabilmektir (Batı,2018). ABD karşıtlığı konusunda ortak paydada buluşulan İran’ın da, öncelikli hedeflerinden biri bölgedeki ABD varlığından kurtulmaktır.

Hazar havzasında Batılı şirketlerin varlığından şikâyetçi olan Rusya, kendisini bu durumun karşısında durabilecek siyasi, askeri ve ekonomik konumda görerek, bölgedeki etkin güç olma amacı yönünde girişimlerde bulunmaktadır. Hazar Anlaşması da, bu girişimlerden biri olarak gösterilebilir. ABD'nin bölgesel ve küresel güçlere meydan okumaya çalıştığı günümüz uluslararası sisteminde, Hazar havzasında Moskova'nın ön ayak olduğu bir işbirliği, Rusya'nın prestijini arttıracak bir etkiye sahip olacaktır.

ABD ile süregelen çekişmenin ortaya çıktığı bir diğer husus ise, Rusya'nın AB'ye yönelik geliştirdiği ve fonladığı en büyük enerji projesi olan Kuzey Akım 2⁵ projesine karşı Washington'ın gösterdiği tepkidir. AB'nin enerji ihtiyacının karşılanmasında önemli bir girişim niteliği taşıyan Proje ile aynı zamanda Rusya'ya olan enerji bağımlılığı da artmış olacaktır. ABD ise daha fazla LNG satmak istediği AB ülkelerinin Rusya'dan doğalgaz ithal etme talebini tepkiyle karşılamış, Proje'ye yönelik yaptırımların olacağını işaret etmiştir.

Bu noktada, Rusya'nın Hazar'a yönelik politikasındaki değişimin, Kuzey Akım 2 projesinin gerçekleştirilebilmesi için bölge ülkelerinin desteğini alma ihtiyacı nedeniyle bir taviz olduğu yönünde yorum yapılabilir. Nitekim Anlaşmanın, özellikle boru hattı inşasına yönelik maddesindeki değişiklik, aslında Rusya'nın, Almanya ve AB'ye yönelik geliştirdiği projesine dair desteği arttırmayı veya projeye yönelik tepkileri hafifletmeyi amaçlaması ile ilişkilendirilebilir(Şir ve Baykal, 2018:18).

Uluslararası sistemde meydana gelen bağlantılı bu değişim ve gelişmelerin, Hazar Anlaşması'nı mümkün kılan bölgesel siyasi konjonktürün ortaya çıkmasını kolaylaştırdığı ifade edilmektedir. Bölge genelinde, çatışmaların sürdürülebilir şekilde önlenmesi ve özellikle Batılı olmak üzere bölge dışı aktörlerin müdahalesinin önüne geçilmesi amacıyla gerçekleştirilmiş olan Anlaşma ve buna giden sürecin sistemik etkileri, büyük ölçüde mevcut faktöre bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Hazar Anlaşması'nı mümkün kılan bu etmenlerin, genel itibarıyla İran ve Rusya'nın politikalarındaki değişiklikler üzerinden şekillendiği gözlenmiştir. Bu anlamda, Rusya, anlaşmayı, transit projeleri için kontrol mekanizmaları kurmak ve Hazar'da bölge-dışı aktörlerin askeri varlığının önüne geçecek kalıcı bir çözüm olarak

⁵ AB'nin enerji güvenliği çerçevesinde ele alınan Kuzey Akım 2 Projesi, Rusya doğalgazının Baltık Denizi'nin altından Almanya'ya taşınmasını sağlayacak boru hattı projesidir.

görmüştür. İran ise, güvenlik konusunda önemli garantiler karşılığında, Rusya'nın tutum değişikliğine uyum sağlamak durumunda kalmıştır(Şir ve Baykal, 2018:19). Diğer yandan, söz konusu sistemik faktörlerin birim seviyede değerlendirilmesi sonucu, dış politika oluşumunu sağlayan iç politik dinamiklerin de, Rusya ve İran özelinde incelenmesi gerekmektedir.

3.2.RUSYA VE İRAN'IN HAZAR POLİTİKALARI'NI ŞEKİLLENDİREN YEREL DİNAMİKLER

Hazar Denizi'nin statüsüne yönelik anlaşmada ortaya çıkan şartlar ve değişikliklere bakıldığında, sorunun yalnızca bir statü sorunu olmadığı anlaşılmaktadır. Mevcut durum, aynı zamanda uluslararası siyaset meselesi olmakla birlikte, bölge dışı aktörler ile siyasi değişikliklerden doğrudan etkilenmektedir. Dolayısıyla, daha önceden Hazar Denizi konusunda önerilen herhangi bir anlaşmayı sekteye uğratma etkisine sahip olan Rusya ve İran'ın konumunu değiştiren birincil unsurun, ABD'nin yayılcı politikaları olmasıyla birlikte, söz konusu politika değişikliğinde, yalnızca sistemik unsurlara odaklanmak, devlet davranışlarındaki değişiklikleri açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu doğrultuda, her iki ülke nezdinde karar alıcılara sistemin baskılarını hatırlatacak etkiye sahip iç kurumların, kurumsal işleyişin ya da doğrudan karar alıcıların kendisinin algılarının incelenmesi gerekmektedir.

3.2.1.Rusya: Yerel Dinamiklerin Etkisi

Rusya'yı Hazar'ın statüsü konusunda diğer kıyıdaşlarla anlaşmaya götüren kararın alınmasında, algı, belirleyici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Algının şekillenmesinde, birincil etkenin sistemik unsurlar olmasıyla birlikte, lider algısı, stratejik kültür ve devlet-toplum ilişkisinin ayrıca etkileri bulunmaktadır. Rusya'nın

Hazar'a yönelik tutumundaki yumuşama ve değişime bakıldığında, Hazar Havzası'nda enerji kaynak ve transit projeleri üzerinde kontrol mekanizmaları kurmak ile üçüncü tarafların askeri varlığının önüne geçecek kalıcı bir çözüm ihtiyacı yer almaktadır. Ancak, Rusya'nın uzlaşmaz tutumundan vermiş olduğu tavizler, söz konusu politika değişikliğini etkileyen yerel dinamikleri de incelemeyi gerekli kılmaktadır. Nitekim söz konusu ihtiyacın arkasında, Rus stratejik kültürünün önemli bir etken olduğunu gösteren büyük güç olma arzusu ve güçlü liderlik unsurlarının da etkileri bulunmaktadır. Ayrıca, Putin'in liderlik anlayışı ve sistemik uyarıcıları algılama biçiminin, bu minvalde incelenmesi gerekmektedir.

3.2.1.1.Stratejik Kültür

Neoklasik Realizmin Rus dış politikasını açıklama konusunda uygun bir yaklaşım olduğunun göstergelerinden birisi de, stratejik kültürün dış politika üzerindeki etkisidir. Öyle ki Putin Yönetimi'nin Rusya'yı, uluslararası arenada bölgesel güç ve enerji süper gücü haline getirmeye çalışması, Rusya'nın stratejik kültürünün bir parçasıdır. Soğuk Savaş sonrası dönemde gerek iç gerek dış politikada belirsizlik yaşayan Rusya'nın yeniden uluslararası ilişkilere yön verebilecek konuma eriştiği gözlenmiştir. Bu durumun, söz konusu belirsizlikleri, izlediği pragmatist politikalar sayesinde ortadan kaldırmış olan Putin Yönetimi ile gerçekleştiğine yönelik görüş, literatürde yaygın olarak kabul görmektedir. Putin Yönetimi, iç ve dış politikadaki belirsizliğin kaynağı olan ideolojik farklılıklara yeni bir bakış açısı getirmiş ve bu sayede ülkenin güvenliği ve çıkarlarını öne çıkaran pragmatist bir yaklaşım tercih edilmiştir. Yeni Batıcılık, Rus milliyetçiliği ve Aşırı Avrasyacılık gibi akımlardan farklı olarak Putin Yönetimi'nin tercih ettiği dış politika için "ılımlı/pragmatist Avrasyacılık", "demokratik devletçilik" ve "uzlaşmacı jeopolitik akım" gibi tanımlamalar yapılmıştır (Sönmez,2010:41). Bu tanımlamaların yanında, Putin Yönetimi'nin ilk döneminde uyguladığı dış politikanın, ağırlıklı olarak Avrasyacı ve jeopolitik yaklaşımlardan etkilendiğini öne sürmek mümkündür. Nitekim, Putin'in başkanlığı sürecinde kabul edilen dış ve güvenlik politikalarına yönelik iki önemli belge, bu etkinin altını çizmektedir. Buna göre, 2000 yılının Nisan ayında kabul edilen Ulusal Güvenlik Stratejisi ve aynı yılın Haziran ayında kabul

edilen Dış Politika Konsepti'nde, Avrasyacı göstergeler yer almaktadır. Dış Politika Konsepti, esas olarak Rusya'nın yüzyıllardır uluslararası ilişkilerde dengeleyici bir aktör olmasına vurgu yaparak, çok kutuplu bir sistemin savunmasını yapmaktadır.

Her ne kadar konsept güncellenmiş olsa da, özünde vurguladığı noktalar; Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde ABD'nin öne çıkması, NATO'nun genişlemesi ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin onayı olmadan gerçekleştirilen operasyonlardan duyulan rahatsızlıklar olarak öne çıkmaktadır. Bu duruma ek olarak, Putin'in en önemli dış politika hedeflerinden birisinin, eski Sovyet sahasında Moskova'nın rolünün yeniden tesis edilmesi olduğuna da dikkat çekmek gerekir. Dolayısıyla, dış politika hedefleri ve odak noktalarına bakıldığında, Rusya'nın büyük güç olma arzusunun sürdürüldüğünü anlamak mümkündür. Bu hedef çerçevesinde şekillenen Dış Politika Konsepti ile günümüzde Rusya'nın bölgesel ve küresel anlamda çok taraflı işbirliklerine ve devletlerarası bağlantılara önem verdiği görülmektedir. "Faydacı Milliyetçilik" olarak da nitelendirilen pragmatist yaklaşım, Putin Yönetimi'nin, 2000'li yıllar itibariyle dış politika uygulamasında etkili olmuştur. Bu anlayış çerçevesinde, Rus dış politikasını yeniden şekillendiren Putin Yönetimi, Rusya'nın ulusal çıkarlarını gözetken bağımsız bir büyük devlet olarak hareket etmeyi hedeflemiştir. Bu anlayış, yayılcı olmayan, ama büyük devlet olma vasfını yeniden kazanmasına olanak sağlayan bir dış politikayı benimsemektedir. Aynı zamanda, Rusya'nın yakın çevresinde özel çıkarlarının olduğunu ifade eden faydacı milliyetçiler, bu bölgede çıkarların korunması için askeri araçların kullanılmasını savunmaktadır. Bu noktada, Hazar'da üçüncü tarafların askeri varlığından duyulan rahatsızlık bu konu ile ilişkilendirilebilir. Bölge istikrarını, kendi ulusal güvenliği açısından elzem gören bu anlayışa göre, Rusya'nın özel bir rolü bulunmakta ve bu rolün Batılı devletler tarafından da tanınması gerektiği vurgulanmaktadır (Efegil, 2012:11).

2016 yılında güncellenmiş olan Dış Politika Konsepti'nin bölgesel dış politika önceliklerini açıklayan bölümünde, Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu ve eski Sovyet coğrafyasında yer alan ülkeler ile ikili veya çok taraflı işbirliklerinin önemi vurgulanmıştır. Ek olarak, Hazar Denizi'ne kıyıdaş beş devlet arasında ortak bir karar alma mekanizması kurulması ve güçlendirilmesine yönelik olan ifade, çalışmanın konusu açısından önem arz etmektedir (Ministry of Foreign Affairs of Russian

Federation,2016). Nitekim, Hazar Denizi'nde SSCB'nin dağılmasından bu yana süren uzlaşmazlık konusunda çözüme gidilmesi isteğinin güçlendiğini gösteren bu ifade, 2017 yılında Moskova'da gerçekleştirilen toplantının habercisi niteliğindedir. Söz konusu toplantı, Hazar Denizi'nin statüsüne yönelik olarak, Dışişleri Bakanları seviyesinde gerçekleştirilmiştir. 1990'ların başında Hazar Denizi'ne kıyıdaş yeni devletlerin ortaya çıkması ile birlikte Rusya, bölge üzerinde İran'la birlikte sahip olduğu egemenliğini paylaşmak durumunda kalmıştır. Bu durum, Moskova Hükümeti'ni, ülkenin ekonomik ve siyasi çıkarlarını sekteye uğratacak bir çözümü kabul etmektense, çözümsüzlüğün devamına göz yumma sonucu ile karşı karşıya bırakmıştır. Neticede, Rusya'nın Hazar Denizi'nde çözümün sağlanması veya enerji kaynaklarının kullanılması ile edineceği kazanç, çözümsüzlük sürdüğü takdirde eline geçecek olandan fazla değildir. Ne var ki, 2018 yılında tüm kıyıdaşların ortak bir siyasi irade göstermelerine olanak sağlanması da, Rusya'nın girişimleri sonucunda olmuştur. Bu noktada, Rus stratejik kültürünün, söz konusu uzlaşmanın Rusya açısından kabul edilmesinde etkili olduğu öne sürülebilir. Nitekim Rusya'nın Hazar bölgesinde sürdürdüğü politika, esas itibarıyla bölge dışı devlet ya da devlet dışı unsurların bölge kaynakları üzerinde söz sahibi olmasından ve Hazar bölgesini jeopolitik emeller doğrultusunda kullanmasından rahatsızlık duyarak, bölgedeki tek etkin gücün Rusya olması amacı doğrultusunda şekillenmiştir. Bu anlamda, Hazar Denizi'nin konumunu Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi'nden çıkarmayı istemesi, bölge ülkeleri ile yapılacak karşılıklı anlaşmalar sayesinde, bölgedeki etkin gücün Uluslararası Hukuk ya da Batı değil, kendisi olduğunu gösterme amacından kaynaklanmaktadır. Bu da Rusya'nın stratejik kültürünün bir parçası, hatta büyük güç olma arzusu ile bağlantılıdır. Rusya'nın, özellikle Putin yönetiminin, son döneminde belirginleşen Batı'ya meydan okuma politikaları bu konu ile ilişkilendirilebilir. Nitekim Rus kültüründe, Rus kimliğini, Batı karşıtı olarak tanımlamaya olan yatkınlık, uzun bir geleneğe dayandırılmaktadır (Smith,2016:47). Putin'in başkanlığı boyunca yayınlanan Dış Politika Konseptleri'nin ilk maddelerinde, Rusya'nın bölgesel bütünlüğü ve devlet egemenliğine yapılan vurgu, Batı karşıtlığı bağlamında ilişkilendirilebilir (Foreign Policy Concept of Russian Federation,2000;2016:1-2).

Modern Rusya'yı, Neo-Revisyonist olarak nitelendiren Richard Sakwa'ya göre, sistemde var olan Uluslararası Hukuk norm ve değerlerinin savunuculuğunu yapan Rusya, bu dış politikası ile küçük ya da büyük olsun, bütün güçlerin, mevcut değerlere

uygun hareket etmeleri gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu vurgu ile Batı'ya, özellikle ABD'ye karşı duruşunu ortaya koymaktadır (Sakwa,2013:12-13). Andrei P. Tsygankov ise, Rus dış politikasının ve ulusal çıkarlarının, büyük ölçüde, ülkenin Batıyla olan ilişkileri ile anlaşılabilirliğini iddia etmektedir. Buna göre, Moskova Hükümeti'nin dış politika tercihlerini, Batı'nın uluslararası davranışları belirlemekte ve karar alıcıların, Rusya'yı, bu sistemin eşit ve meşru bir aktörü olduğunu gösterme amacını ortaya çıkarmaktadır (Tsygankov,2015:1). Hazar Denizi'nin statüsüne yönelik olarak Rusya'nın duruşunu değiştiren etmenler, bu amaç ile ilişkilendirilebilir. Nitekim Rusya'nın Hazar Denizi'ndeki pozisyonunu değiştirmeye yönelen etmenler arasında ABD ile ilişkileri gelmektedir. Bu minvalde, iki ülke arasında giderek belirginleşen mücadele, birçok bölgede devam etmektedir. Suriye krizi, Trump Yönetimi'nin Çin ile rekabeti ve Rusya'yı çevrelemeye yönelik bazı girişimler, bu çerçevede örnek gösterilebilir. Daha öncede bahsedildiği gibi, söz konusu çekişmenin, çalışmanın konusu açısından en dikkat çekici örneği ABD'nin Kuzey Akım 2 projesine karşı gösterdiği tepkidir. Yavuz Şir ve Büşra Baykal'a göre, Rusya'nın Hazar Denizi'ne ilişkin tutumundaki yumuşama, Kuzey Akım 2 projesinin ABD sınırlamalarına ilişkin verilmiş bir taviz olarak değerlendirilebilir (Şir ve Baykal,2018:18).

Rusya Devlet Başkanı Putin'in, Başkan olarak iktidara geldiği ilk dönemde, Batı ile iş birliği ve iyi ilişkiler kurma hedefiyle hareket ettiği ve bu çerçevede devlet yönetimini ideolojik perspektiften uzak tutmaya çalıştığı gözlenmektedir. Ne var ki, Putin'in bahsi geçen politikasının çok uzun soluklu olmadığı, bu noktada ikinci ve üçüncü Başkanlık dönemlerinde mevcut politikasında değişikliğe gittiği gözlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, 2000'li yılların başında, Putin Yönetimi'nin hayata geçirmeye çalıştığı, "Batı ile iş birliği" anlayışı, daha sonra yerini "Batı ile rekabet" yaklaşımına bırakmış ve böylece ilişkiler rekabet düzleminde gelişme göstermiştir. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde, uluslararası sisteme yönelik Rus dış politika yaklaşımında meydana gelen mevcut değişikliğin, Putin'in Başkanlık dönemlerinde gerçekleştirmesi liderin etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla, Rusya'nın sisteme dönük dış politikasında yaşanan bu değişimi anlamlandırmada, Putin'in liderlik algısı, oldukça önemli olmakla birlikte, bu değişikliğin ortaya konulabilmesinde Putin'in söylemleri, belirleyici nitelik taşımaktadır.

Soğuk Savaş sonrası, uluslararası sistemin tek süper gücü konumunda yer alan ABD'nin, hemen hemen tüm bölge ve gelişmelere müdahil olma isteği ve bu istek doğrultusundaki faaliyetleri, Rusya'nın rahatsızlığının giderek artmasını da beraberinde getirmiştir. Moskova Yönetimi'nin bu rahatsızlığında, NATO'nun genişlemesi, ABD tarafından Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ne askeri savunma sisteminin kurulması ve Rusya'nın enerji ihracatı konusundaki üstünlüğüne alternatif olabilecek doğalgaz ve petrol boru hattı projelerinin ABD tarafından desteklenmesi gibi nedenlerin de rolü önemli olmuştur. (Smith,2007:3). Dolayısıyla, ABD'nin faaliyetleri çerçevesinde, Rusya'nın değişen bakış açısı, dış politikasında da rekabet odaklı bir stratejiye yönelmesine sebep olmuştur.

2007 yılında Münih'te gerçekleşen Güvenlik Konferansı'nda Putin'in yapmış olduğu konuşma, Rus dış politikasında yaşanan değişikliğin çerçevesini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre, Rusya Devlet Başkanı Putin yapmış olduğu konuşmada şu sözlerle yaşanan değişikliği özetlemiştir:

“(...) Son yıllarda ABD politikasındaki tek kutuplu bir dünya yaratma çabalarını tedirginlikle izliyorum. Bir ülke kendi kurallarını dünyanın geri kalanına sanki kendi düzeniymiş gibi kabul ettirmeye çalışırsa huzur ve istikrar değil, sorun bekleyin. Çağdaş dünyada tek efendi fikri mümkün olmadığı gibi, kabul edilemez de. ABD, tehlikeli biçimde güç kullanıyor. Avrupa'ya füze kalkanı kurarsanız cevabını veririz... Tek- kutuplu sistem modeli kabul edilemez olduğu gibi, bugünün dünyasında imkansızdır... Tek taraflı ve yasa dışı müdahaleler küresel ortamdaki sorunları çözmek yerine, yeni krizler ve trajedilere sebep olmaktadır... NATO birlikleri ülke sınırlarımıza kadar dayanmışken biz, anlaşma yükümlülüklerini yerine getirmeye ve karşı saldırıda bulunmamaya gayret gösteriyoruz. Ancak söz konusu genişlemenin birliğin modernizasyonu ya da Avrupa güvenliğini sağlama amacı ile ilgili olduğunu düşünmüyoruz. Aksine, karşılıklı güven düzeyini aşağı çeken bir durum yaratmaktadır. Ayrıca bu genişlemenin kime karşı olduğunu da sorma hakkına sahibiz... Yeni bölücü çizgiler, duvarlar yaratmaya çalışıyorlar” (Putin'in, 10.02.2007 Konuşması, Münih).

Bu konuşmasında, Putin, ABD'nin politikalarını eleştirmiş, ABD tarafından oluşturulan tek kutuplu dünyanın kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, NATO

genişlemesinden duyduğu rahatsızlığı da dile getirmiştir. Özellikle Berlin Duvarının yıkılmasıyla birlikte, bloklaşmanın ortadan kalkmasını beklediği ortamda, yeni ayrımların yapılmaya çalışıldığını ileri sürmüştür. Nitekim, Irak işgali ile soğumaya başlayan ilişkiler, ABD'nin eski Sovyet coğrafyasında da etkinlik göstermeye başlaması ile gerginliğini sürdürmüştür (Tellal, 2010:218). AB ve NATO genişlemesi (2004), Turuncu Devrim (2004) ve NATO Füze Savunma Sistemi Projesi (2002-2007) ile Batı'nın, söz konusu coğrafyada etkinliğini arttırması Rusya açısından kabul edilemez hale gelmiştir (Musaoğlu,2015:19). Münih'te gerçekleşen ilgili konuşmasında bu doğrultuda rahatsızlıklarını dile getirmiş olan Putin'in, çok kutuplu sistemin gerekliliğini ve bu sistemin önemli aktörlerinden biri olarak Rusya'yı işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Putin, bahsi geçen konuşmasında, tek-kutuplu sisteme yönelik güçlü eleştirisi ile aslında, Rus egemenliği ve güvenliğine yönelik tehdit olarak algıladığı politikalara karşı daha fazla hoşgörü gösterilmeyeceğini ifade etmiştir (Dural,2016:16). Konuşmayı takip eden süreçte, Batı'nın, Putin'in çok taraflılık çağrısını göz ardı etmesi üzerine Rusya, yönünü Batılı olmayan işbirliklerine çevirmiştir. Bu süreçte Şangay İşbirliği Örgütü gibi bölgesel platformlar tercih edilmiştir.

Özellikle üçüncü başkanlık döneminden itibaren, Putin'in, dış politika yapımında, milliyetçi görüşlerden etkilendiği söylenebilir. Dahası, bu süreçte, Putin'in, metodolojik olarak Rusya'nın bölünme riskini ön plana çıkardığı ve egemenlik sözcüğünü sık kullanmaya başladığı görülmektedir. 2014 Mart'ında, Kırım'ın ilhak edilmesi sonrasında, Meclis konuşmasındaki “*ya biz egemen olacağız ya dağılacaktır*” ifadesi, tam olarak bu duruma örnek teşkil edebilir (Çalışkan,2019).

Benzer şekilde, 2014 yılında, Uluslararası Tartışma Kulübü'nün, Valdai'de gerçekleşen Yıllık Toplantısı'nda konuşan Putin, Batı'nın hâkimiyetinde süregelen bir uluslararası sistemin, Rus çıkarlarına tehdit oluşturduğunu belirten ifadelerde bulunmuştur. Ayrıca, Putin mevcut konuşmasında, Rusya'nın çıkarları ile örtüşecek yeni bir uluslararası düzenin kurulmasının aciliyetinden de söz etmiştir. Özellikle ulusal sınırlara ve çıkarlara dayanan NATO genişlemesinden duyulan rahatsızlığı dile getiren Putin'in şu ifadeleri kullanması, oldukça dikkat çekicidir:

“Bir ülke ve yalnızca o ülkenin müttefiklerinin üstünlüğünün olduğu bir ortamda, küresel sorunlara çözüm arayışı artık o ülkeler grubunun kendi evrensel çıkarlarını kabul ettirme amacına dönüştü.” (Putin’in 24.10.2014 Konuşması, Valdai).

Diğer taraftan, konuşmasında tek kutuplu sistemi ciddi şekilde eleştiren Putin’in, Uluslararası Hukuk kurallarına uygun, daha eşit ve gerçekçi bir sistemin gerekliliği üzerinde de durduğu da gözlenmektedir. Burada Putin liderliğindeki Rusya’nın, dış politika yaklaşımında, tam olarak rekabetçi değil, pragmatist bir yönelim tercih ettiğini göstermek istediği söylenebilir. Özellikle Rusya’nın çıkarlarına ve egemenliğine saygı duyulan bir sistemin gerektiği yönünde tavır sergileyen Putin’in bu yaklaşımına, aşağıdaki sözleri örnek gösterilebilir:

“Tek kutuplu düzen, çatışmaları çözmek yerine, çatışma ortamının artmasına yol açar. Ülkelerin egemenlik ve istikrarının sağlanması yerine kaos ortamının giderek arttığını görüyoruz. Ayrıca demokrasi yerine Neo-Faşistlerin ve İslami Radikallerin arttığını görüyoruz.” (Putin’in 24.10.2014 Konuşması, Valdai).

Ayrıca, ülke güvenliğini ve çıkarlarını öne çıkaran pragmatist bir politika izlemeye yönelik Putin Yönetimi’nin eşitlik ve iş birliğine yaptığı vurguların da konuşmalarına yansdığı bilinmektedir. Ancak burada önemli olan tek-kutuplu sisteme yönelik ciddi bir eleştirel bakış açısına sahip olunmasıdır. Putin’in yukarıda bahsi geçen konuşmada öne sürdüğü şu sözler de, bu duruma örnek teşkil edebilir:

“Rusya’nın özel ya da ayrıcalıklı bir konuma ihtiyacı yok. Yalnızca, diğerlerini çıkarlarına saygı gösterilirken, bizim çıkarlarımıza da göz önünde bulundurulmasını ve konumumuza saygı gösterilmesini istiyoruz.” (Putin’in 24.10.2014 Konuşması, Valdai).

Mevcut örnek ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Rusya’nın uluslararası sistemi algılama biçimi, büyük ölçüde bu eleştiri üzerinden şekillenmektedir.

3.2.1.2.Lider Algısı

Lider imajının güçlendirilmesi, Rus stratejik kültürünün bir parçası olan, büyük güç olma isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Somut güç kaynaklarına,

özellikle askeri araçların kullanılmasına vurgu yapan Rusya, dış politikasında Batı karşısında konumunu güçlendirmek için, sahip olduğu kapasitelerin kullanılmasına olanak sağlayacak devlet-toplum ilişkisi ile lidere ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada, Rus dış politikasında, liderin baskın olma durumu, toplum yapısı ile ilişkilendirilebilir. Nitekim demokratik kültürün gelişmediği Rusya'da, Putin gibi bir liderin ortaya çıkması, demokratik kurumların zayıflığı ve dolayısıyla halkın lidere bütünüyle güveni sonucunda mümkün olmaktadır. Bu çerçevede, bir ülkede otoriter liderliğin bulunması, Neoklasik Realizmin uygulanmasını kolaylaştırıcı bir etkidir. Buna göre, Neoklasik Realist kuram ile dış politika analizi yapılırken, dış politikayı kimin ya da kimlerin yaptığı, söz konusu analize dahil edilmesi gereken değişkenler olarak ele alınmaktadır (Ripsman, Lobell ve Taliaferro,2016:123).

Bu genel çerçeveden hareketle, Rus dış politika davranışlarının anlaşılması adına, dış politikanın nasıl yapıldığını incelemek ayrıca önemlidir. Buna göre, mevcut çalışmaların çoğunda, dış politika kararlarının, büyük ölçüde Putin tarafından alındığı yönünde görüşler ağır basmaktadır. Bu anlamda, Putin'in düşünceleri ve sistem üzerindeki değişiklikleri nasıl algıladığı hususu, oldukça dikkat çekicidir. Putin, iktidara geldiği günden bu yana, gerek ülke içerisindeki ekonomi politikaları, gerekse dış politika davranışlarıyla halkın desteğini almayı başarmış, bu desteği ve gücünü giderek arttırmıştır. Dolayısıyla, Rus dış politika analizinin, Putin'in algılamalarından bağımsız yapılması mümkün değildir. Ayrıca, Rus dış politikasındaki değişiklikleri anlamak adına yapılan çalışmaların çoğunda, öncelikli olarak sistem üzerindeki değişikliklere ve dış çevreden gelen uyarıcılara karşı verilen tepkiler olarak ele alınan politikalar, Putin'in düşünce ve algılamaları da hesaba katılarak yapılmaktadır.

Seçimle iktidara geldiğinden bu yana, ortalama %76 oranındaki oy oranı ile Putin, güçlü halk desteği alan ve Rusya'da bugünkü politik rejimin evrimini sağlayan bir lider olarak görülmektedir. Özellikle, halk tarafından almış olduğu destek, Putin'in dış politika kararlarının da, sorgulanmadan kabul edilmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Buna karşılık, Rogov , ise otoriter liderliğin bulunduğu Rusya gibi ülkelerde, söz konusu oranların liderin aldığı desteği yeterince gerçekçi bir şekilde yansıtmadığını ileri sürmektedir. Ayrıca, Rogov, Rusya'da yapılan halk oylamalarında, Putin karşıtı azınlık grupta yer alabilmek için güçlü bir motivasyona ihtiyaç duyulacağını da altını çizmektedir (Rogov,2017:4-7).

Rus dış politikasını, Neoklasik Realist kuram ile açıklayan Elena Kropatcheva da çalışmasında, Çin'in yükselişi ve NATO-Rusya ilişkilerini, Rus dış politikasını şekillendiren sistemik değişkenler olarak ele almaktadır. Bununla birlikte Kropatcheva, dış politika davranışlarının, Rus karar alıcıların küresel güç değişikliklerini algılamalarına bağlı olduğunu iddia etmektedir. Buna göre, Rusya, NATO ya da Çin ile dış politika konusuna bağlı olarak iş birliği yaparken, ayrı tutumlar da sergileyebilir, hatta söz konusu politikalar çatışabilir. Dolayısıyla, Rus dış politikasında gözlenen bu tarz farklı eğilimler, karar alıcıların algıları ve taktiksel girişimleri ile açıklanabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, dış politika davranışlarının öngörülebilirliğini sistem üzerinden açıklarken, Rusya'nın materyal kapasitesinden çok, bunların nasıl algılandığının altını çizmektedir (Kropatcheva,2018: s.48). Romanova ise Rus dış politika davranışlarını açıklarken, Batı'nın politikalarının etkinliğini vurgulamakla birlikte, Putin'in algılarına da odaklanmaktadır (Romanova,2018:84).

Materyal kapasitelerin yeterliliğine bakmaksızın, Rus dış politikasını, büyük ölçüde liderin algılaması ve iç kurumların etkinliği üzerinden ele alan araştırmacılardan biri olan Bertil Nygren (2012) ise, "Putinizm" olarak nitelendirdiği bir özel ara değişkeni analizine dahil etmiştir. Putinizm, burada, merkezi devlet yapısının, toplumun militarizasyonunun, Federal Güvenlik Servisi'nin ve özellikle Viladimir Putin'in düşüncelerinin, Rusya'nın amaçlarını nasıl etkilediğini göstermek için kullanılmıştır. "Putinizm" değişkeni, Rusya'nın küresel ve bölgesel rolünü artırmaya yönelik politikasının, bu politikanın mevcut kaynaklarla uyuşup uyuşmadığına bakılmaksızın, bir süreklilik politikası olarak kalacağını öne sürmektedir (Nygren,2012:522).

Bahsi geçen çalışmalardan anlaşılacağı üzere, Neoklasik Realizmin uygulandığı, Rus dış politikasına ilişkin çalışmaların ortak özellikleri, Batı'nın politikalarının Rusya açısından sistemik bir tetikleyici olduğu ve Putin'in algılarının, Rus dış politikasını önemli ölçüde şekillendirdiğidir. Liderin, uluslararası sistemi algılayış biçimini anlamak açısından Putin'in konuşmalarını incelemekte fayda vardır. 2005 yılında Federal Meclis'in Yıllık toplantısındaki konuşmasında Putin'in, NATO'nun genişlemesi, tek kutuplu sistemin sürdürülmeye çalışılması ve ABD'nin tek taraflı müdahalelerine yönelik tepkilerini açıkça ifade etmeye başladığı söylenebilir. Söz

konusu konuşmanın önemli noktalarından biri, Putin'in, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını büyük bir felaket olarak nitelendiren ifadeleri olmuştur.

“Her şeyden önce, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün yüzyılın en önemli jeopolitik felaketlerinden biri olduğunu kabul etmeliyiz. Rus ulusu için büyük bir dram. Milyonlarca yurttaşımız Rus toprakları dışında kaldı....Yurtdışındaki Rusların haklarına saygı konusunda uluslararası desteği, siyasi ve diplomatik pazarlığın konusu olamayacak kadar önemli bir konu olarak görüyoruz.... Umarız eski Sovyet coğrafyasında AB ve NATO'ya yeni üye olan ülkeler insan haklarına saygı gösterirler.” (Putin'in, 25.04.2005 Meclis Konuşması, Moskova)

İlgili konuşmasında, ABD'nin eski Sovyet coğrafyasında etkinliğini arttırmaya başlamasından duyulan rahatsızlığın dile getirilmeye başlandığı görülmektedir. Nitekim Putin'in başkanlığının ilk döneminde, ABD ile iyi ilişkiler geliştirmeye yönelik tutumu, 11 Eylül saldırıları ile görülen yakınlaşma, ABD'nin Irak işgali sonrası bozulmaya başlamıştır (Dural, 2016:16).

2007 yılı Münih Konferansı'ndaki konuşmasında ise Putin, söz konusu rahatsızlığını daha açıkça ifade etmiş, ABD'yi, “tek taraflılık” ve Uluslararası Hukukun temel ilkelerini göz ardı etmesi yönünde suçlayan ifadelerde bulunmuştur. Tek kutuplu küresel sisteme yönelik eleştirilerini sert bir dille ortaya koyan Putin'in önemli ifadeleri, aşağıdaki gibidir:

“(...) Bilindiği gibi uluslararası güvenlik sadece askeri ve siyasi istikrarı kapsamaz. Aynı zamanda küresel ekonomiyi, yoksullukla mücadele, ekonomik güvenlik ve medeniyetler arası diyalog geliştirmeyi de kapsar. Güvenliğin bu evrensel özelliği “birisinin güvenliği hepimizin güvenliği” ilkesiyle açıklanabilir. Franklin D. Roosevelt'in İkinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde söylediği gibi, “bir yerde barış bozulduğunda, her yerde güvenlik tehlikede demektir.” Bu ifade bugün de güncelliğini korumaya devam ediyor. ... Bundan sadece yirmi yıl önce dünya ideolojik ve ekonomik olarak bölünmüş ve küresel güvenlik, iki süper gücün potansiyeli ile sağlanmaktaydı. Bu küresel ortam dünya gündeminde, en keskin sosyal ve ekonomik sorunları ortaya çıkardı. Diğer bütün savaş türleri gibi Soğuk Savaş da bizi, mecazi anlamda, saldırı halinde bıraktı. Soğuk Savaş'ın ideolojik kalıplarında, çifte standartlarından

yani bloklaşma durumundan bahsediyorum. Ancak Soğuk Savaş sonrası önerilen tek kutuplu dünya sistemi de işe yaramadı. İnsanlık tarih boyunca tek kutuplu süreçlerden geçti, peki ne oldu? Tek kutuplu dünya ne demek?... Tek bir patron, tek bir egemenin olduğu dünya... Bunun demokrasiyle hiçbir ilgisi yok. Tesadüfe bakın ki bize, Rusya 'ya sürekli demokrasi dersi veriliyor. Fakat bize verilen dersleri kendisi öğrenmek istemiyor. Tek kutuplu sistemin bugünün dünyasında kabul edilebilir olmadığını düşünüyorum.” (Putin'in, 10.02.2007 Konuşması, Münih).

Rusya'nın egemenlik haklarına saygı duyulması, Uluslararası Hukukun temel ilkeleri çerçevesinde, devletler arası eşitliğe vurgu yapan Putin'in, Ukrayna işgali sonrası ABD'nin ekonomik yaptırımları ve diğer dış baskılar neticesinde daha sert bir tavır sergilediği, yukarıda bazı kesitleri alınmış olan Valdai konuşmasında açıkça konmuştur. Ancak küresel ortamda, Rusya'nın çıkarlarının ve haklarının korunmasına öncelik verirken, küresel sorunların çözümü için de iş birliğinin önemini vurgulayan Putin, söylemlerinde, pragmatist dış politikasını ifade eder hale gelmiştir. 2018 yılının Nisan ayında, dış ülke elçilerinin bulunduğu bir toplantıda kullanmış olduğu ifadeler, bu anlamda önemlidir:

“Bugün, diplomasinin ve diplomatların rolü oldukça önemli hale gelmiştir. Gerçekten de dünyadaki durum endişe sebebidir. Dünya düzeni giderek daha kaotik hale geliyor, yine de devletler arasında sağduyunun sağlanacağını umuyoruz. Böylece uluslararası ilişkilerin yapıcı bir yol alacağını ve tüm dünya sisteminin daha istikrarlı olacağına inanıyoruz....Rusya için hem bölgesel hem küresel ortamda, güvenlik ve istikrarın güçlendirilmesini sürekli olarak savunmaya devam edeceğiz. Ayrıca, uluslararası yükümlülüklerimize, yasal standartlara titizlikle uyum göstermeye ve BM Şartı'nın rehberliğinde ortaklarımızla iş birliği kurmaya devam edeceğiz.” (Putin'in, 11.04.2020 Konuşması, Moskova).

Putin, uluslararası sistemde devletler arası eşitlik sağlanması ve Rusya'nın çıkar ve haklarına da saygı gösterilerek korunması amacındadır. Bu doğrultuda, BM yükümlülükleri ve yasal standartların uygulanması gerektiğini, küresel ve bölgesel anlamda, tüm sorunların tek taraflı müdahaleler yerine, çok taraflı iş birlikleri ile çözülmesi gerektiğini öne sürdüğü söylenebilir.

Putin'in sağlamış olduğu güç ve etkinlik ile sistem üzerindeki değişiklikleri algılayış biçimi, dış politikada etkiler doğurmakta ve bu etkiler, Rusya'nın Hazar bölgesine yönelik politikasında da ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Putin'in başkanlığa gelmesiyle birlikte, Hazar Denizi bölgesi, sahip olduğu enerji kaynaklarının önemi neticesinde, Rusya'nın stratejik gündeminde önemli bir noktaya taşınmıştır. Bu açıdan, 21 Nisan 2000 tarihinde gerçekleştirilen Rusya Güvenlik Konseyi toplantısında Hazar bölgesi, tartışılan en önemli dış politika meseleleri arasında yer almıştır. Aynı toplantıda Putin, Hazar bölgesi konusundaki işler için özel bir başkanlık temsilciliğinin kurulacağını da açıklamıştır.

Rus haber kaynaklarına göre, 21 Nisan 2000 tarihinde gerçekleştirilen Rus Güvenlik Konseyi'de, Putin'in, Hazar Denizi Bölgesi konusunda öne çıkan ifadeleri şu şekildedir;

“Rusya, Hazar Denizi üzerindeki tüm projelerde kıyıdaşlar ile iş birliği yapmaya- onların çıkarlarına saygı göstermek çerçevesinde- hazır ancak bunu yaparken kendi çıkarlarını göz ardı etmeyecektir” (Putin'in,21.04.2000 Güvenlik Konseyi Konuşması, Moskova).

İlgili konuşmada, Hazar Denizi konusunda diğer taraflarla birlikte iş birliği ve proje geliştirmeye verdiği önemi dile getirmiş olan Putin aynı zamanda bölge üzerinde kendi çıkarlarından taviz verilmeyeceğinin de altını çizmiştir.

“Amerika, İngiltere, Türkiye gibi diğer ülkelerin Hazar Denizi'ne yönelik politika geliştirmelerinin tesadüf olmadığını anlamamız gerekiyor. Bunun nedeni bizim bölgede aktif olmamızdır. Şunu anlamalıyız ki, bu bölgede hiçbir şey kendiliğinden olmayacak. Bunun artık bir rekabete dönüştüğünü ve rekabet edebilir olmamız gerektiğini anlamamız gerekiyor.” (Putin'in, 21.04.2000 Güvenlik Konseyi Konuşması, Moskova).

Yukarıdaki ifadelerde de görülebileceği üzere, Hazar Denizi Bölgesi'nin ülke çıkarları açısından ne derece önemli olduğunu ifade eden Putin, bölge üzerinde boşluk bırakmama ve rekabet edebilir olmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Aynı yıl yayınlanan Rus Dış Politika Konsepti'nde, özel olarak Hazar havzasının önemine vurgu yapılmış ve Hazar Denizi kaynaklarının geliştirilmesi için Lukoil, Gazprom ve Yukos ortak girişimi olan bir şirket kurulmuştur. Söz konusu hamleler, Putin'in,

“Yakın Çevre” de yeniden etkin güç olma hedefini ve Hazar bölgesine yönelik politikalarındaki tutarlılığını göstermektedir (Saivetz,2000).

Putin, Hazar Denizi bölgesi ve süregelen statü tartışmalarını bir güvenlik meselesi olarak algılamaktadır. Bu noktada, üçüncü tarafların, özellikle ABD’nin, bölge üzerindeki askeri mevcudiyeti gibi sistemik unsurların, lider nezdinde tehdit olarak algılanarak, dış politika davranışlarını şekillendirdiği gözlenmektedir. Rusya’nın Hazar bölgesine yönelik politikası, bölgedeki Batı etkisini dengeleyecek askeri, siyasi ve ekonomik etkinliği sağlama amaçları doğrultusunda şekillenmektedir. Bölge üzerinde etkinliği sağlama ve güvenilirliği artırma açısından Putin, askeri gücünü artırma yönünde politikalar tercih etmektedir. Diğer bir ifadeyle, Rusya’nın Hazar bölgesindeki etkinliği, güçlü ve daha görünür bir askeri kapasite ile ilişkilendirilmiştir (El,Lisear ve Chamroeun,2015:9). Buradan hareketle, Hazar Denizi’nin statüsüne yönelik olarak kıyıdaşlar arasında sağlanan mutabakat metninin, Hazar havzasında üçüncü taraf askeri varlıklarının bulunmasının yasaklanmasını içeren maddesi, Rus dış politikası açısından söz konusu askeri etkinliğin sağlanmasına yönelik politikalar ile açıklanabilecektir. Ayrıca, Putin’in Hazar bölgesine yönelik söz konusu politikasında, ülkenin sahip olduğu materyal kapasitesinin yetersizliğini göz önünde bulundurarak, bu yetersizliğin giderilmesi ile askeri ve siyasi varlığın güçlendirilmesi yönünde politikalar geliştirmesi, liderin dış politika davranışında rasyonel hareket ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Neoklasik Realist kurama, algı değişkeni üzerinden yöneltilecek rasyonelliği hesaba katmadığı yönündeki eleştiriler, Rusya özelinde, Putin Yönetimi’nin Hazar politikasını inceleme gerekliliğini öne çıkarmaktadır. Nitekim Putin, 2000 yılındaki bir ifadesinde, Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD gibi ülkelerin, Hazar Denizi’ne yönelik ilgi ve politikalarının tesadüfi olmadığını, bunun, Rusya’nın bölgedeki yetersiz varlığının sonucu olduğunu ifade etmiştir. Burada, bölgenin bir rekabet alanı olduğunu ve Rusya’nın rekabet edebilir olmasının gerekliliğini de vurgulamıştır (Saivetz,2000).

Çalışmanın önceki kısımlarında da vurgulandığı gibi, dış politikada, ani değişiklikleri açıklama iddiasında olan Neoklasik Realizmin liderlik faktörünü ön plana çıkarması ve özellikle liderin güçlü olduğu ülkelerde uygulanması, Rusya’nın Hazar politikasındaki değişikliği anlamaya yardımcı olmaktadır. Ancak, söz konusu

politika değişikliğinin etkilerinin Putin'in iktidara gelişinden bu yana 18 yıllık bir süreye yayılmış olmasını da belirtmekte fayda vardır. Diğer taraftan, Hazar Denizi'nin yasal statüsüne yönelik taraflar arası bir anlaşmaya önayak olmak için Rusya'nın bu kadar gecikmiş olması, ülkenin materyal kapasitesiyle orantılı politikalar izlemesi ile açıklanmaktadır. Nitekim Putin Yönetimi, bölge üzerindeki kontrolünü arttırabilmek için öncelikle bölgenin üçüncü taraf müdahalesinden arınması gerektiğinin, bunun da ancak taraflar arası bir anlaşma ile olabileceğinin farkına varmıştır. Bölge üzerinde askeri etkinlik, ancak ABD gibi üçüncü tarafların askeri varlığının sahada yasaklanması ile sağlanacaktır.

3.2.2.İran: İç Dinamiklerin Etkisi

İran'ı, Hazar Denizi'nin yasal statüsü konusunda anlaşmaya iten nedenlerden birisi; ABD tarafından uygulanan çok yönlü yaptırımların, ülke ekonomisindeki olumsuz etkisidir. Diğer bir neden ise, İran'm, uluslararası arenadan izole edilme çabasıdır. Burada, İran ile ekonomik ilişkileri bulunan ülkelere yönelik tehditlerin de etkinliği oldukça yüksektir. Diğer taraftan, İran'a yönelik mevcut baskı karşısında Rusya ile İran arasındaki iyi ilişkilerin önem kazanması ve bu iki ülke arasındaki işbirliğinin canlı tutulmasına olan ihtiyaç da, bir diğer önemli nedeni oluşturmaktadır. Sistemsel somut etkiler olarak İran politikasını şekillendiren bu unsurların iç politikada nasıl algılandığını inceleyen Neoklasik Realizm, İran içerisinde bu tespitlerin kim tarafından yapıldığına, karar vericilere bu faktörleri kimin hatırlattığına ve ülke içerisinde hangi çıkar gruplarının etkili olduğuna yönelik sorular sormaktadır. İran'm, Hazar Denizi'nin yasal statüsüne yönelik hazırlanan Anlaşma metnini, diğer kıyıdaşlarla birlikte imzalamak üzere verdiği karar, sistemin etkilerinin, ülke iç politikasındaki algılanış biçimi ile ilişkilendirilmektedir. Bölgesel ve küresel alanda yalnızlaşan İran'm, Hazar Denizi'ne kıyıdaş diğer devletlerarasında gerçekte bir anlaşmanın dışında kalması, ülkenin güvenliği açısından sorun teşkil edecektir.

Diğer taraftan, İran iç politikasında karar alıcıların söz konusu algısını etkileyen aktörler ve unsurların, ayrıca incelenmesi önemli olacaktır. Bu anlamda, öncelikli olarak İslam Devrimi sonrası iç ve dış politikayı belirleyen temel unsur olarak güvenlik kaygısı, özelde ABD olmak üzere, Batı'ya karşı beslenen düşmanlık ve jeopolitiği

hesaba katan dış politika stratejilerinde yer alan Doğu'ya Bakış yaklaşımını içeren stratejik kültürün söz konusu algıyı etkilediği gözlenmektedir. İkinci olarak, Velayet-i Fakih anlayışı ve Devrim Muhafızları Ordusu'nun iç ve dış politikada sağlamış olduğu, gerek ekonomik gerekse siyasi alandaki etkinliği, Hazar bölgesine yönelik politikada verilmiş tavizler olarak incelenmeyi gerektirmektedir. İran'ın dış politikasını şekillendiren temel dinamikler olarak, tehdit algısı, ideoloji, ulusal çıkarlar ve kurumların çıkarları ile devletin toplum ile olan ilişkisini içeren mevcut analiz, ülkenin Hazar politikasında hangi noktalarda taviz vermeyeceği, hangi noktalarda müzakereye hazır olduğunu anlamak açısından önemlidir.

3.2.2.1.Stratejik Kültür

Neoklasik Realizm tarafından dış politikada alınan kararların anlaşılması adına etkili bir faktör olarak ele alınan stratejik kültür, İran dış politikasında yaşanan değişiklikleri açıklama noktasında da faydalı olacaktır. Ülke coğrafyası, öz kaynakları ve siyasi yapısı gibi somut unsurları, stratejik kültürün bileşenleri olarak kabul eden Neoklasik Realistler, bu duruma ek olarak, ideoloji, güç kullanma isteği ve milliyetçilik gibi soyut unsurları da dahil etmişlerdir (Taliaferro, Ripsman ve Lobell, 2016:69).

Bu genel çerçeveden hareketle, İran dış politikasını büyük ölçüde şekillendiren sistemik unsurların yanında, stratejik kültür de oldukça önemlidir. İran İslam Cumhuriyeti'nin stratejik kültürünün parçalarını oluşturan unsurlar arasında ise, dini-ideolojik siyasi sistem, coğrafi konumunun getirmiş olduğu güvenlik kaygısı ve Şii felsefesi yer almaktadır. Bu noktada, teorik ve pratik açıdan oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan İran dış politikasının bir ya da birkaç faktör çerçevesinde açıklanmaya çalışılması yeterli değildir. Buna göre, ülke içerisinde rejime yönelik, çatışan yaklaşımlar, ulusal çıkarlar ve liderlerin algılamaları gibi birçok unsurun, dış politika davranışlarının şekillenmesinde etkisinin olduğu bir gerçek olmakla birlikte, stratejik kültür değişkeninin, tüm bunları etkileyen öncelikli bir unsur olduğunu da öne sürmek gerekmektedir. Burada, stratejik kültür, İran İslam Cumhuriyeti liderlerinin dünyayı nasıl gördükleri ve neyi neden yaptıklarını anlamak açısından faydalı bilgiler sağlamaktadır.

İran'da merkezi yönetimin gücünü sürdürmesinde önem taşıyan faktörler arasında sahip olduğu tarihi ve kültürel kökleri ile Pers Uygarlığına dayanan geçmiş yer almaktadır. Diğer taraftan, 1979 yılında yaşanan İslam Devrimi, ülke iç ve dış siyasetinde dönüm noktası niteliğinde değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Buna göre, monarşi ile yönetilmekte olan İran'da yönetim şekli, Ayetullah Humeyni'nin 1960'larda Velayet-i Fakih teorisi olarak ortaya çıkardığı İslam Devleti düşüncesi çerçevesinde şekillenen bir düzene dönüşmüştür. Bu anlamda, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası analiz edilmeye çalışılırken, öncelikli olarak temel Şii siyaset teorisini anlamak oldukça önemlidir. Buna göre, Ayetullah Humeyni, Şii bir devlet adamının, devletin başına geçmesi gerektiği düşüncesi ile İslam hükümlerinin devlet eliyle hayata geçirilmesini öngörmüştür (Koç,2018:5). Esas itibarıyla bu düşünceye dayandırılan İslam Devrimi, İran'da benzeri olmayan bir siyasi sistem oluşturmuş, klasik siyasi düşünce ile modern siyasi yöntemin sentezi olan bir düzen kurmuştur. Diğer bir ifadeyle, İran İslam Cumhuriyeti, rejimin önemine ve ulusal çıkarlara dayanan bir teokrasi olarak ortaya çıkmıştır.

Devrim sonrası İran dış politikasının felsefesini belirleyen Humeyni'nin temel prensipleri, en genel hatlarıyla, tam bağımsızlık (ekonomik ve siyasi anlamda), bölgesel ve iç politik konularda ABD müdahalesine karşıtlık ve Siyonizm karşıtlığı olarak ifade edilebilir. Nitekim İslam Devrimi'nin sebebi, özellikle İranlıların ve Devrim liderlerinin, ABD ve İsrail yanlısı politikalar izleyen Muhammed Rıza Şah yönetimindeki diktatörlüğü sona erdirmek olarak ifade edilebilir (Yousefi,2018:231). Bu anlamda, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasına yön veren esas etmenin, Batı ve İsrail karşıtlığı olduğu, ülkenin bölgesel politikalarının büyük ölçüde bu düşmanlık doğrultusunda şekillendirildiği yorumunun yapılması, daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. İranlıların ve liderlerin, özellikle Batılı ülkeler olmak üzere, dış ülkelerin müdahalesine karşı güvensizliği olarak ifade edilebilecek olan mevcut karşıtlık, İran siyasi kültürünün bir bileşeni oluşturmaktadır. Özellikle Devrim sonrası ABD'ye karşı olan güvensizlikte zaman zaman yumuşamalar olmuşsa da, değişmeyen prensipler arasında yer almaya devam ettiği bir gerçektir. Humeyni'nin ölümünden sonra ise, dini liderliği Ayetullah Hamaney üstlenmiştir. 2006 yılında İran hükümet yetkililerine yaptığı konuşmada Hamaney, *"Ülkemiz, ulus ve hükümet yetkilileri için en önemli ilahi lütuf, ulusal saygınlık ve bağımsızlıktır. Bugün, hiçbir güç siyasi sistemimiz üzerinde baskı kuramaz, hakkında konuşamaz, kararlarımız üzerinde*

tehditlere başvuramaz.” (Hamaney’in, 19.07.2006 Konuşması,Tahran). ifadelerini kullanarak, dış ülkelerin, özellikle de ABD’nin, İran iç politikasına müdahil olmasına olan sert duruşu ve İran İslam Cumhuriyeti için en önemli unsurun tam bağımsızlık olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca söz konusu konuşmasında, İslami Rejimin sekiz temel prensibini açıklayan Hamaney’in üçüncü prensibinin, özellikle üzerinde durulması gerekmektedir. Burada vurgulanmak istenen nokta, siyasi bağımsızlık konusunda Hamaney’in bakış açısını anlatmasıdır. Buna göre,

“Üçüncü ilkimiz, siyasi bağımsızlığı korumaktır. Bu çok önemlidir. Bu İslam Cumhuriyeti’nin temel ilkeleri arasındadır. Burada hem kültürel hem ekonomik bağımsızlıktan söz edilmektedir. Kendimizi, Batı’nın bize empoze ettiği kültürün zincirlerinden kurtarmalıyız. Ulusal bağımsızlığı göz ardı eden hiçbir hareket, slogan ya da planlama ilkesel olamaz.” (Hamaney’in, 19.07.2006 Konuşması,Tahran).

Batılı güçlerin müdahalesine karşı olan söz konusu bakış açısı, İran İslam Cumhuriyeti’nin stratejik kültürünün en önemli parçalarından biridir. Hamaney’in altını çizerek açıkladığı husus, dış politikada değişmeyen prensipler arasındadır.

İran’da dış politika yapımının işleyişine geri dönülecek olursa; dış politika yapımını, ülke içi kurumsal yapı ve bireylere odaklanarak açıklamaya çalışan Kazemzadeh’e göre, tek adam yönetimi yerine, Şii din adamları ve köktendincilerden oluşan bir oligarşi yönetimi bulunmaktadır. Buna göre, radikaller, reformcular ve faydacılar olmak üzere yönetici eliti oluşturan köktendinci üç farklı hizip bulunmaktadır. Her hizibin dış politika davranışları konusunda yaklaşımının farklılaştığı üzerinde duran yazar, İran dış politikasının bağımsız değişkeni olarak İslam’ın (Şii İslam’ın) öne çıkarılmasının yeterli olmayacağını iddia etmektedir (Kazemzadeh,2017:199). Bunun yerine, Faydacılar, dış politikada, ABD ve AB ile ilişkilerde yumuşama ile Rusya ve Çin ile yakın iş birliğini savunurken; Reformcular, uranyum zenginleştirme programının askıya alınmasını talep etmektedir. Bunun yanında, Radikal Hizip ise, ABD ve İsrail’e karşı sertlik yanlısı bir politikayı savunurken; Batılı egemen güçlerin hâkimiyetindeki düzenin değiştirilmesi taraftarıdır (Kazemzadeh,2017:205). Buradan da anlaşılacağı üzere, İran dış politika davranışlarının şekillenmesinde ülke içerisindeki farklı görüşlerin etkisi bulunmaktadır.

Ülke iç siyasetinde, hizipleri, Radikaller ve Reformcular olarak ayıran Mansfield'e göre, Radikaller, Humeyni'nin Batı ve ABD karşıtı ideolojik söylemlerini, "direniş ekonomisi" iddiasını ve kültürel içe kapanma eğilimini devam ettirmektedir. Bununla birlikte, Reformcular ise, özellikle ekonomik iş birliği konusunda Batı ile yakınlaşma siyaseti benimsemiştir. Reformcular arasında önemli isimlerden olan Haşimi Rafsancani, ekonomik liberalizmi; Muhammed Hatemi, siyasal liberalizmi ve Hasan Ruhani ise daha pragmatist şekilde dengeli bir ekonomi ile siyasal liberalizmi savunmuştur (Mansfield,2011:465). Ancak, genel kabul görmüş duruma göre, din adamlarının politika yapımında baskın olduğunu ve gerek Humeyni gerekse Hamaney'in dini liderliğinde, dış politika amacının, ABD ve İsrail düşmanlığı doğrultusunda, mevcut uluslararası sisteme karşı çıkma şeklinde geliştiğini ifade etmek gerekir.

Devletin ve anayasanın kutsallaştırıldığını, dinin devletleştiğini ve Devrim sonrası İran iç siyasetinde farklı hiziplerin ortaya çıktığını ileri süren diğer bir yazar da Behrooz Moazami'dir. Buna göre, Moazami, Humeyni'nin 1989 yılındaki vefatından sonra her biri son İmam'ın yolunu takip ettiğini iddia eden Faydacılar, Reformcular ve Militaristlerden oluşan parçalı bir siyasi ortamın ortaya çıktığını belirtmektedir (Moazami,2018:21). Bu anlamda, içsel bir istikrarsızlıkla yüzleşen İran'ın, ülkenin önemli karar aşamalarındaki süreç ve sonuçlar üzerinde dönemsel farklılıklarının olması anlaşılabilir niteliktedir.

Diğer yandan, Humeyni'nin ölümünden sonra, devrimci İslami ideolojinin, İran dış politikasında etkisinin azalmaya başladığını, bunun yerine ekonomik kalkınma ile güvenliğin öncelik kazandığını ve bu yüzden de yöneticilerin dış politikada daha pragmatist yaklaşım benimsediklerini öne süren çalışmalar da bulunmaktadır(Yousefi, 2018).İran ekonomisinin, büyük ölçüde petrol ve doğalgaz gelirlerine bağlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, dış politikada, pragmatist tutumun benimsenmesinin gerekliliği daha bir anlaşılır hale gelmektedir. Özellikle de Trump Yönetimi'nin uygulamaya koyduğu yaptırımlar karşısında, ülkenin dış politikada ulusal çıkarlarını korumaya yönelik bir yaklaşım benimsemesini ve bu durum da iş birliği arayışını gerekli kılmıştır.

Askeri çıkarların dış politikayı etkileyen bir faktör olduğunu ileri süren çalışmalar, İran İslam Cumhuriyeti'nin, Devrim sonrası uluslararası sistemde yalnız

kalmış olmasına odaklanmaktadır. Bölgesel ve küresel ortamda yalnızlaşan İran, stratejik kültürünün en önemli bileşeni olan güvenlik kaygısı ile ilişkili bir biçimde savunma kapasitesini artırma çabası içerisinde olmuştur (Konukçu,2018:76). Rusya ve Çin ile silah donanımı ve savunma kapasitesini artırmaya yönelik iş birliklerinin önemini farkında olan İran, söz konusu ülkelerle birçok alanda iş birliği arayışına girmiştir.

İran dış politikasını, karar alıcıların yaklaşımları nezdinde dogmatik ve pragmatik olmak üzere iki farklı çerçeveden analiz eden Amir M. Yousefi, Ahmedinejad döneminde sertlik yanlısı, saldırgan bir politika seyreden İran'ın, Ruhani'nin iktidara gelmesiyle daha ılımlı ve faydacı bir politika seyrine yöneldiğini ileri sürmektedir (Yousefi,2018:229). Yousefi'ye göre, İran dış politikasında yaşanan değişiklik, ülkenin sahip olduğu çelişkili siyasi kültürü ile açıklanabilir. Bu anlamda, İran'da, karar alma sürecinde dogmatik ve pragmatik olmak üzere iki genel siyasi kültürün etkili olduğu öne sürülmüştür. Dolayısıyla, Ahmedinejad yönetiminde ülkenin dış politika davranışlarının daha saldırgan olduğu, reformcu olarak nitelendirilebilen Ruhani döneminde ise, yararcılığa dayanan ılımlı bir yaklaşım tercih edildiği ifade edilmiştir. Bu noktadan hareketle, İran dış politikasında yaşanan radikal değişikliklerin, siyasi kültürdeki değişiklikler ile açıklanacağı iddia edilmiştir.

Ruhani'nin ılımlı dış politika seyri konusunda söylemlerine bakılacak olursa, 13 Ağustos 2013 tarihinde, İslami Danışma Meclisi'nde yaptığı konuşmada, söz konusu dış politikanın seyri konusunda fikir vermektedir. İlimli dış politikanın yönünü gerginlikleri hafifletmek, karşılıklı güven yaratmak ve yapıcı bir şekilde etkileşim kurmaktan geçtiğini öne süren Ruhani, İran'ın dünyayla asla savaş istemediğini ifade etmiştir. Diğer taraftan, İran'ın hiçbir zaman ambargolarla tehdit edilmemesi gerektiği, bunun yerine eşit şartlar altında, karşılıklı güven ortamı içinde, diyalog yoluyla iletişime geçilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu noktada Ruhani'nin konuşması şu şekildedir:

“İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikada tam bir kararlılıkla, bölgede barış ve istikrar aradığını ifade etmek isterim. İran bu çalkantılı bölgede bir istikrar limanıdır.Sınırları değiştirmek ya da hükümetleri devirmek gibi amaçlarımız yok. Her ülkenin siyasi sistemi, halkın isteklerine bağlıdır. Terör ve her türlü tiranla mücadele, İslami Devrim ve İran kültürünün ayrılmaz parçasıdır.

Çevremizde tüm bölgelerde barış ve istikrarın sağlanması yalnızca bir arzu olmaktan öte, İran İslam Cumhuriyeti için bir gerekliliktir. Şeffaflık, güven kapısını açmanın anahtarıdır. Bahsettiğimiz şeffaflık iki ya da çok taraflı ilişkiler yoluyla olmalı, tek taraflı değil.” (Ruhani'nin, 13.08.2013 Meclis Konuşması, Tahran).

İran'ın son yıllarda sürdürmekte olduğu dış politika stratejilerinin de, mevcut doğrultuda şekillendiğini söylemek mümkündür. Ahmedinejad başkanlığı sürecinde (2005-2013) İran, dış politikada, Batılı olmayan devletlerle iş birliği amacıyla olan *Doğuya Bakış* yaklaşımını benimsemiştir. Bu yaklaşımın arkasındaki temel amaç, ABD ve Avrupalı ülkelerce uygulanan İran'a yönelik izolasyon politikalarından kaçınmaktır. Ruhani'nin başkanlığı döneminde, özellikle Trump Yönetimi'nin Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan çekileceği kararını açıklamasının ardından, giderek gerginleşen ilişkiler neticesinde İran, *Doğuya Bakış* stratejisine daha çok önem vermeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle, İran, Beyaz Saray tarafından uygulanan “azami baskı” yaklaşımı karşısında, Asya ile olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır (Makahleh, vd., 2019). Dolayısıyla, Doğu'nun Güçleri ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışan İranlı karar alıcılar, bu yönde girişimlerini daha da arttırmışlardır. Dışişleri Bakanı Cevat Zariף'in 2016 yılında gerçekleştirilen Tahran Güvenlik Konseyi'nde yapmış olduğu konuşmasındaki ifadeleri, uluslararası sistemde, yalnızca Batılı ülkelerin hakim olmadığını, güçlenen yeni aktörlerin olduğunu vurgular niteliktedir. Soğuk Savaş sonrası dönüşen sistemin, kutupsuz bir sistem olduğu yönünde ifadeler kullanan Zariף, dönüşen sistemin merkezinde artık Batı'nın olmadığını ileri sürmüştür. Zariף'in ilgili konuşmasında “*Mevcut dönüşümün, önceki dönüşüm dönemlerinden farklı olduğunu ve artık Batı-merkezli olmadığını belirtmemiz gerekiyor.*” ifadelerini kullanarak, Batı-merkezli uluslararası sistemin yerine yeni jeopolitik aktörlerin güçlenmeye başladığını öne sürmüştür. Ayrıca, Zariף, gücün merkezinin değiştiğini ifade ederek “*Bugün, uluslararası sistemdeki tüm gelişmelerin Batı'da başlayıp Batı'da bitmediği gerçeğinin farkında olmalıyız... Yeni aktörlerin belirlediği bir senaryo ile karşı karşıyayız... Diğer yandan, küresel düzen hakkında konuşmak gerekirse, Batı Asya bölgesine dikkat çekilmeden yeni uluslararası düzenin yapılandırılması hakkında konuşmak imkansızdır. Bu gerçektir ve uluslararası ilişkilerde çok temel bir gelişme anlamına gelmektedir.*” sözlerine

konusmasında yer vermiştir. (aktaran:Anoush Ehteshami; Ariabarzan Mohammadi, 2017).

Diğer taraftan, 26 Eylül 2018 tarihinde, Tahran'ın, Çin, Rusya, Hindistan ve Afganistan'ın milli güvenlik danışmanları nezdinde gerçekleştirilen bir zirveye ev sahipliği yapmış olması, ülkenin mevcut yaklaşımı ile ilişkilidir. Şangay İş birliği Örgütü'ne (ŞİÖ) üye olma hedefinde olan İranlı yetkililer, Moskova, Pekin ve diğer ŞİÖ üyelerinin İran'a uygulanan baskı ve yaptırımların etkisini hafifletecek önlemler almasını ümit etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Hazar Konvansiyonu, İran'ın yenilenen Doğuya Bakış yaklaşımının bir uygulaması olarak ele alınabilir. Rusya'nın tutumuna göre hareket etme durumunda olan İran, Hazar Denizi'nin yasal statüsüne yönelik anlaşmayı imzalamıştır. Ayrıca İran, denizin statüsüne ve deniz tabanının nasıl bölüneceğine yönelik egemenlik ve güvenlik odaklı tutum da sergilemiştir. Nitekim Hazar bölgesi, İran için ekonomik bir öncelik yaratmamaktadır. Ancak, SSCB'nin dağılmasının ardından İran, uluslararası izolasyonun da pekiştirdiği ABD düşmanlığı doğrultusunda, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerin iyileştirilmesi ve bölgesel işbirliği ihtiyacı içerisine girmiştir (Toktassynov,2019:4). Hazar bölgesinde Rusya ile birlikte, ortak egemenlik haklarına dair geleneksel iddialardan taviz vererek, Anlaşmayı imzalayan Tahran Yönetimi, bölge ülkeleri ile ilişkilerin iyileşmesi gerektiğinin farkına varmıştır. Anlaşma'nın "potansiyel kaybedeni" olarak yapılan nitelendirmeler karşısında Ruhani, "Anlaşma'nın öneminin büyük olduğunu, ancak sorunların yalnızca yüzde otuzluk kadarının çözüme kavuştuğunu ve çözümsüz kalan sorunların taraflar arasındaki ikili ve çoklu anlaşmalara bırakıldığını" ifade etmiştir. Buna göre, Azerbaycan ve Türkmenistan ile var olan paylaşım sorunlarının süreceğinin altını çizen Ruhani'nin özellikle üzerinde durduğu husus, kıyıdaş olmayan ülkelerin askeri varlık buldurmasına yöneliktir (Dudley,2018). İlgili madde ile getirilen yasak, Ruhani tarafından "*büyük bir ulusal güvenlik başarısı*" olarak ifade edilmiştir (Toktassynov,2019:5). Nitekim Azerbaycan'ın bölgede ABD askeri varlığını sağlayan girişimleri, İran'ın, Hazar bölgesindeki asıl endişesi olmuştur.

3.2.2.2.Lider Algısı

İran'da 1979 İslam Devrimi sonrası ortaya çıkan siyasi sistem, Şii Ulema'nın, toplum içindeki konumunun siyasallaşması ile oluşmuştur. Bu sistemde, anayasal

düzenin merkezinde bulunan Velayet-i Fakih kurumu, meşruiyet kaynağını, İmamet inancından almaktadır. Uygulanmakta olan haliyle Velayet-i Fakih, 1960'lı yıllarda Ayetullah Humeyni tarafından şekillendirilmiştir. Devrim lideri olan Humeyni'nin bu inancının esası; Kayıp On İkinci İmam'ın yokluğunda, İslam toplumlarının yönetilmesi ve hükümetlerin kurulması yetkisinin, atanmış bir fakihte olması gerektiğine yönelik düşünceye dayanmaktadır. Buna göre, âlimler, peygamberlerin mirasçısı olarak kabul edilmektedir. Humeyni'nin Şii İslam inancını bu şekilde, din ve devlet işlerini bütünleştiren bir anlayışa çevirmesi ile İran'da yönetim yeniden şekillendirilmiştir. Bu sistemde Lider, Kayıp İmam'ın temsilcisi olması dolayısıyla, dini ve siyasi otoriteyi birlikte elinde tutan kişi olarak ortaya çıkmaktadır (Jane,2019:29). Velayet-i Fakih ise, demokratik bir sistemde, yürütme organına tanımlanan önemli yetki alanlarını elinde bulunduran kurum olarak, İran siyasi sisteminde yürütmenin üstünde konumlandırılmıştır (İlknur,2009:144). Dolayısıyla, Devrimden bu yana, devletin hükümet sistemi içerisine güçlenerek yerleşmiş olan bu anlayış, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında egemenlik ve meşruiyet felsefesinin de temelini oluşturmaktadır (Taflioğlu,2013:101). Literatürde, İran siyasetine yönelik yapılan yer alan çalışmaların çoğunda, genel olarak önceliğin, söz konusu inanç felsefesine ve Velayet-i Fakih anlayışına verilmesi, İran dış politikasını analiz eden çalışmalarda da, öncelikli olarak Dini Liderin etkisini incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Siyasal sistemin en üstünde yer alan Dini Lider'den sonra, dış politika yapımında ve yürütülmesinde ana aktör, Cumhurbaşkanı'dır. Dış politikada ana kurumsal organ ise, Cumhurbaşkanlığı tarafından kontrol edilen Yüksek Milli Güvenlik Konseyi'dir. Cumhurbaşkanı başkanlığında yürütülüyor olsa da Konsey'de görüşülen dış politika konuları üzerinde Dini Lider'in etkileme gücü bulunmaktadır. Dini Lider bunu, iki temsilcisi üzerinden tavsiyede bulunma yetkisi ile yapmaktadır (Efegil,2012:62). Diğer bir ifadeyle, İran'da politikalar kısmi bir mutabakat sonucunda şekillenmekte olup, süreci dikkate alan, nihai karar birimi, Dini Lider'dir. Bu süreçte, kişi ve kurumlar, Dini Lider'e bilgi ve seçenek sunmakta, ardından Dini Lider, mevcut seçenekler içerisinde en rasyonel olduğunu düşündüğü kararları uygulama talimatı vermektedir (Moazami,2018:20). Dolayısıyla dış politika karar alma süreçlerinde Dini Lider'in desteğini almak durumunda olan Cumhurbaşkanının etkisinin sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Nihai karar alma konusunda da belirleyici olan Dini Lider'dir. Dini

Lider ile Cumhurbaşkanı arasındaki ilişki ise tarafların ideolojik niteliği ile ilişkilendirilmektedir. Örneğin, pragmatist bir cumhurbaşkanının yönetiminde, kurumsal ilişkilerin gergin seyrettiğini söylemek mümkündür. Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde alınan dış politika kararlarında Dini Lider ve Cumhurbaşkanı arasında büyük ölçüde fikir birliği sağlanmış, Ali Hamaney'in yetki gücü oldukça artmıştır. Öyle ki, 2013 yılında, Ruhani iktidarı devraldığında, dış politika kararları alırken, öncelikle Hamaney'i ikna etmek durumunda kalmıştır (Aksu,2019).

İran İslam Cumhuriyeti'nde, Dini Liderin, uluslararası sistemden gelen uyarıcılara cevap vererek, ülkenin genel pozisyonunu belirleyen temel aktör olması, Hazar politikasında da incelemeyi gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, 12 Ağustos 2018 tarihinde gerçekleştirilen Hazar Zirvesi'nde ortaya konan Anlaşma metninin İran tarafından imzalanması, Tahran Yönetimi'nin böylesine önemli bir kararı, Dini Liderin onayı ve yönlendirmesi olmadan alamayacağını ortaya koyması açısından önemlidir.

2017 yılının Kasım ayında, Putin'in, Hazar Zirvesi'ne katılmak için gerçekleştirdiği Tahran ziyareti sırasında, Hamaney ile yaptığı görüşme, Hazar Denizi konusunda İran'ın tavrının hangi yönde seyredeceğini anlamak açısından fikir vermektedir. Zirve'den birkaç saat önce, Putin'e ev sahipliği yapan Hamaney, bölge güvenliği ve istikrarı konusunda, özellikle Rusya ve İran arasında olmak üzere, çok taraflı iş birliklerinin önemine vurgu yapmış, farklı noktalara değinerek, Rusya'ya mesajlar da vermiştir. Rusya- İran ilişkilerini daha küresel bir konsept üzerinden ele alan Hamaney, konuşmalarında, Putin ve Rusya'nın konumu ve siyasi duruşu konusunda övücü ifadeler kullanmış ve İran'ın, bölgesel güvenlik anlamında, Rusya'nın desteğine olan ihtiyacına yönelik mesajlar vermiştir. Özellikle Amerikan karşıtlığı ve İran-Rusya iş birliği doğrultusunda Amerika'nın karşısında durulabileceği vurgusunu yapan Hamaney, şu ifadeleri kullanmıştır:

“İş birliğimiz sayesinde Amerika'yı izole edebiliriz... ABD destekli teröristlerin Suriye'deki başarısızlığı inkâr edilemez, ancak Amerikan'ın planlarını sürdürdüğü bir gerçek.... Dolar kullanmayı reddedebilir ve bunun yerine ikili ve çok taraflı operasyonlarda ulusal para birimlerini kullanarak ABD'nin

yaptırımlarına karşı koyabilir, Amerika'ya tecrit edebiliriz.” (Hamaney’in 01.11.2017 Konuşması, Tahran).

Hamaney’in, uluslararası sistemin baskıları konusundaki bu algılama biçimi, Rusya ve İran ilişkilerinin derinleşmesi gerektiğine yönelik bir mesaj vermek istediği şeklinde yorumlanmaktadır. Nitekim, konuşmasında, Putin için “*güçlü ve sorumlu bir lider*” olduğu ve Rusya için “*diyalog kurabileceğiniz ve iş birliği geliştirebileceğiniz bir ülke*” ifadelerini kullanmış olması, ayıca dikkat çeken noktalardır (Suchkov,2017).

3.2.2.3.Devrim Muhafızları Ordusu

1979 yılında bir halk milis gücü olarak kurulmuş olan Devrim Muhafızları Ordusu (DMO), askeri bir güç olmanın ötesinde, İran ekonomisi ve siyasi alanında da etkinliğini kurmuş bir kurum olarak öne çıkmaktadır (Dumlupınar,2017:10). İdeolojik niteliği ön planda olan DMO’nun, İran siyasetinde ve ekonomisinde ağırlığını arttırdığına dair çalışmalar, giderek yaygınlaşmaktadır. Bununla birlikte, İran’ın iç ve dış politikasında ideolojik olarak örgütlenmiş bir güvenlik ağı olan DMO’nun etkinliği oldukça yüksektir. Özellikle İran-Irak Savaşı sonrası kazandığı etkinlik, ekonomi ve siyasi alanlarda kendini göstermiştir.

Rejimin güvenlik kaygılarının da etkisiyle, DMO’na Anayasada, ülkenin bağımsızlığı veya bütünlüğünün korunması yerine, Devrimin, yani Rejimin korunması görevi verilmiştir. Bu noktada, İran Ordusu’nun yanında ikinci bir ordu olarak yer alan DMO’nun, kurumsallaşmasını tamamladığı bilinmektedir (Sinkaya,2010:122). Kara, hava ve deniz kuvvetlerinin yanı sıra, milyondan fazla olan Besiç adındaki gönüllü milis teşkilatı hariç olmak üzere, DMO çatısı altında, 150 bin asker görev yapmaktadır. Kudüs Gücünü de bünyesinde barındıran DMO, İran’ın balistik füze gibi stratejik programlarını da yürütmektedir (Dursun,2019). Tüm bu askeri varlığın yanında, ülke siyasetinde ve ekonomisinde etkinlik oluşturan DMO’nun bu etkinliği, belirli dönemde iktidarda bulunan siyasi yöneticilerin ideolojik nitelikleri ile ilişkilendirilebilir. İran siyasetindeki varlığını, ideolojik yapı ve hükümet ile olan ilişkileri ile açıklayan bir diğer çalışmaya göre, devrimi ve rejimi korumakla yükümlü DMO, devrime ya da rejime yönelik her türlü tehdidi, bu ideolojik bakış etrafında

değerlendirmektedir. Bu nedenle, Devrime yönelik tehditlerle baş etmek adı altında, DMO'nun giderek siyasi alana dâhil olması öne sürülmüştür (Sinkaya,2010:133).

1990'ların başında, Humeyni'nin ölümü üzerine Devrim liderliğini üstlenen Ali Hamaney'in DMO için tanımladığı yetki, devrimin korunması görevinin ötesine geçmiştir. Hamaney'in, İslam Cumhuriyeti'ne yönelik en büyük tehdit olarak tanımladığı "kültürel saldırı" karşısında güvenliği sağlamak için DMO görevlendirilmiştir. İranlı muhafazakâr kesimin söylemlerinde öne çıkan, Batı'nın kültürel saldırısı olarak nitelendirilen bu tehdit, İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluş değerlerinde var olan ABD düşmanlığını daha da tetiklemiştir.

İran'daki sivil-asker ilişkilerinin temel belirleyicisi olarak Dini Lider ile DMO arasındaki karşılıklı bağımlılık öne çıkarken, Ordunun, siyaset ve ekonomideki etkisinin en belirgin şekilde arttığı dönem olarak da Ahmedinejad dönemi işaret edilmektedir. Bir dönem DMO'na katılmış olan Mahmud Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile kabine ve yönetimde DMO mensuplarına önemli pozisyonlar verildiği görülmektedir (Sinkaya,2010:118). Böylelikle, ülke siyasetinde etkinliği artmış olan DMO'nun, aynı etkinliğini, ülke ekonomisinde de arttırdığı gözlenmiştir. Bu çerçevede, sahip olduğu iktisadi şirket ve kurumlarla DMO, İran dış politikasını, gelir kaynaklarını ve stratejik harcamalarını kontrol etmektedir. Savunma bütçesinden en büyük payı almasının yanı sıra, ülke genelinde ulaşım, enerji, altyapı ve telekomünikasyon şirketlerine sahip olması ve bunlardan önemli gelir elde etmesi de dikkate değer gelişmelerdir. Bu açıdan bakıldığında, şirketlerin başında, DMO'nun ekonomik anlamda önemli bir uzantısı olarak kabul edilen Hatem-ul Enbiya Yapı Karargâhı gelmektedir. İran-Irak savaşında tahrip olan yerleşim yerlerini onarmada önemli projeleri olan Şirket, DMO'na önemli yatırım ve proje sunma ile ihalelere girme yolu açmıştır. Total, Shell ve Hyundai gibi şirketlerin, 2000'li yıllarda Basra Körfezi'ndeki Güney Fas Petrol sahasından ayrılmasından sonra, bu alanlar, Hatem-ul Enbiya Karargâhı'na devredilmiştir. Ayrıca, İran hava yolu şirketi olan Mahan Air ve Kudüs gücüne bankacılık hizmeti veren Ensar Bankası da DMO'nun sahip olduğu büyük şirketler arasındadır. Öyle ki, ülke genelinde sahip olduğu bu şirketler ve ekonomideki varlığı, DMO'nun "ekonomik tekel" oluşturduğu yönünde eleştirilmesi sonucunu doğurmuştur (Dursun,2019). Bu anlamda, ülkenin ekonomisini doğrudan

veya dolaylı olarak etkileyecek dış politika davranışları üzerinde DMO'nun etkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

DMO, elde etmiş olduğu bu siyasi ve ekonomik güç sayesinde, İran'ın güvenlik alanında hâkim olmuştur. Nitekim İran Dışişleri Bakanlığı'ndan ziyade, özellikle Orta Doğu politikası olmak üzere, dış politikayı, DMO'nun yönlendirdiğine dair yaygın bir görüş bulunmaktadır (Dursun,2019). Bu çerçevede, DMO'nun çıkarlarına dokunan her türlü girişim, rejime tehdit olarak bertaraf edilmektedir. Diğer taraftan Donald Trump Yönetimi'nin Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan tek taraflı olarak çekilme kararı ve sonrasında İran'a yönelik uyguladığı yaptırımlar, ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Ülkeye yönelik uygulanan "azami baskı" ve sistem üzerinde izole etme çabaları sürerken, İran'la ekonomik ilişkileri olan ülkelerin de tehdit edilmesi, ayrıca dikkat çekmektedir. Bu durumda, bölgesel anlamda iş birliklerine ihtiyaç duyan İran İslam Cumhuriyeti için Rusya'nın desteği büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, ikili ilişkilerde iş birliğinin canlı tutulması gerekmektedir. Sistemin bu etkilerinin tespitini, ülke içerisinde yapan ve karar alıcılara hatırlatan aktörler arasında ise, daha çok DMO öne çıkmıştır. Nitekim ekonomik ve siyasi alanda bu derece etkinliği elde etmiş bir kurumun, dış politika kararları üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

2015 yılında, İran ile imzalanmış olan Kapsamlı Ortak Eylem Planı sonrasında, ülkeye yönelik yaptırımlardaki yoğunluğun azalması, petrol ihracatından beklenen gelirin elde edilmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda, İran endüstriyel altyapısının modernizasyonu ve yeni altyapı projeleri için kaynak sağlanması olasılığı doğmuştur (Kanapiyanova,2017:554). Söz konusu modernizasyon ve proje çeşitliliğini sağlayacak olan şirketleri kontrol etmekte olan DMO, ABD'nin anlaşmadan çekilmesi kararından en çok etkilenen aktör olması bakımından da dikkat çekicidir.

DMO, ülke içerisinde, söz konusu sistemsel etkiler karşısında, İran'ın Orta Doğu'da yalnız kalmaması gerektiğini, aksi takdirde İsrail karşısında yenik düşeceğini ve bu nedenle Rusya'nın desteğine ihtiyacı olduğunu, karar alıcılara hatırlatan bir aktördür. Dolayısıyla, Hazar Anlaşması'nın imzalanması konusunda, Rusya ile aynı fikirde olması durumu, DMO'nun konuya sıcak bakması ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca, söz konusu yaptırımlar karşısında ülke ekonomisinin ayakta duramayacağı ortamda, ülkenin önde gelen şirketlerine sahip DMO, bölgesel politikaların şekillenmesinde,

Rusya ile benzer tutum sergileme gerekliliğinin farkındadır. Daha önce de vurgulandığı gibi, Rusya ile iş birliğinin gerekliliğini öne çıkaran bir diğer unsur ise, Devrimin, yani rejimin devamlılığı için güvenliğin sağlanması kaygısıdır. İnan'ın Hazar Denizi'ne yönelik politikası da deniz tabanındaki kaynaklardan ziyade, askeri-güvenlik odaklı olarak daha çok bölgesel varlığı ile ilişkilidir (Toktassynov,2019:7). Bu anlamda, Hazar Anlaşması'nın kaybedeni olarak nitelendirilen İnan, hükümler neticesinde denizin kaynakları açısından en verimsiz kısmından pay alıyor olsa da bölge güvenliği, üçüncü tarafların, özellikle ABD askeri varlığının yasaklanması ve bölgesel iş birliği açısından müzakereye olumlu bakmıştır.

SONUÇ

Neoklasik realizm, devletlerin dış politika davranışlarını açıklama amacı doğrultusunda iç ve dış faktörleri birlikte ele alan bir model sunmaktadır. Analiz birimi olarak devleti temel alan bu kuram, uluslararası sistemin genelinden ziyade, devletlerin dış çevreye yönelik davranışlarının hangi koşullar altında şekillendiğini incelemektedir. Buna göre, sistemik baskıların, dış politika çıktısına dönüştürülmesi aşamasında, iç faktörlerin etkinlik gösterdiğini öne süren Neoklasik Realizmin bu yönüyle bütüncül bir analiz sağladığı söylenebilir. Karar vericilerin algıları ve iç siyasal ortamdaki etkin kurumlar gibi birim düzey ile stratejik kültür ve lider gibi birim-altı düzeydeki değişkenler, Neoklasik Realizm ile yapılan dış politika analizinde öne çıkan olgulardır.

Bu genel kuramsal çerçeveden hareketle, ilgili Anlaşma'nın zamanlaması ve arkasındaki politik sebepler araştırılmış, ele alınan değişkenler vasıtasıyla çalışmanın araştırma sorularına yönelik cevaplara ulaşılmıştır. Giriş kısmında da vurgulandığı üzere, Rusya ve İran'ın, Hazar Anlaşmasını imzalama kararını nasıl ve hangi koşullar altında aldığının açıklanma ihtiyacı, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturan ana araştırma sorularıdır. Buna göre, her iki ülkenin de ilgili anlaşma ile bugüne kadar ileri sürdükleri hak ve iddialarından taviz vererek, bölgesel güvenliği oluşturacak koşulları yaratma amacı güttükleri tespit edilmiştir. Diğer taraftan, İran ve Rusya'nın Hazar Denizi'ne yönelik dış politika davranışlarındaki sert tutumun yumuşamasında ve buna bağlı olarak bölge ülkeleri ile bir anlaşmaya gitmesinde, sistemik etkenlerin etki düzeyi yadsınamayacak düzeydedir. Bununla birlikte, sistem üzerinde yaşanan değişiklikler, iç aktörler nezdinde egemenlik ve bölge güvenliğine yönelik tehdit olarak algılanmakta ve bu sayede dış politika davranışına gidilmektedir.

Politika yapım sürecini etkileme noktasında ise, baskın bir ideoloji, genel fikir birliği ya da stratejik kültürün varlığı konusunda, İran'da güçlü bir İslami ideoloji, Rusya'da ise baskın liderliği mümkün kılan bir stratejik kültürün mevcut olduğu anlaşılmıştır.

Karar alıcıların, sistemik uyarıcıları tehdit/fırsat olarak algılama aşamasında etkili olan iç unsurlara açıklık getirmek gerekirse; İran özelinde, ABD yaptırımlarının ekonomik ve politik baskılarından etkilenme düzeyi en yüksek olan Devrim

Muhafızları Ordusu'nun karar alma sürecinde yadsınamaz bir etkinliği olduğu tespit edilmiştir. Hazar Denizi'ne ilişkin sürdürülen iddialardan taviz verilerek, müzakereye açık bir tutum sergilenmesinin arkasında da, Devrim Muhafızları Ordusu'nun algi aşamasındaki etkinliği gösterilebilmiştir. Rusya'da ise, stratejik kültürün bir parçası olan büyük güç olma arzusu, liderin sistemi algılama biçimi ile ilişkilendirildiğinden, İran'daki Devrim Muhafızları kadar, karar alma sürecini etkileyebilecek bir iç aktör tespit edilememiştir.

Mevcut veriler doğrultusunda, çalışmanın birinci varsayımı, Rusya ve İran'ın sürdürdükleri iddialarından vazgeçerek, Hazar Anlaşması'nı imzalama kararı almalarını etkileyen birincil unsur, uluslararası sistemin baskıları olduğu yönündedir. Buna göre, sistemde mevcut olan mücadele ortamı, iki ülkeyi, Hazar bölgesinde daha stratejik davranmaya yönlendirmiştir. Daha açık bir ifadeyle, çalışmanın temel yaklaşımı ve araştırma sorularına bağlı olarak, Rusya ve İran'ın Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne yönelik tutumunda yaşanan değişikliği etkileyen birincil unsurun, sistemik baskılar olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuca göre, iki ülkenin soruna yönelik tutumlarının değişmesine sebep olan sistemik unsurlardan en önemlisi, ABD tarafından uygulanan baskı politikaları olarak öne çıkmıştır. Buna göre, ABD yaptırımları, her iki ülkenin karar alma aşamasında kısıtlayıcı etki yaratmıştır. İlgili ülkelerin iç ve dış siyasetinde ekonomik sorunlar ile güvenlik temelli problemler ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle, Hazar Anlaşması'nın, her iki ülkenin de, uluslararası piyasalardan uzaklaştırılmaya çalışıldığı dönemde imzalanmış olması dikkat çekicidir. Diğer taraftan, Çin'in yükselişi ve "Bir Yol Bir Kuşak Projesi" kapsamında Hazar bölgesine yönelik artan ilgisi, politika değişikliği üzerinde etkisi olan bir diğer sistemik unsurdur. Ayrıca bölgede süregelen istikrarsız ortamın gerektirdiği işbirliği ihtiyacı da, dış çevreyi anlamak açısından dikkat çekicidir. Ne var ki tüm bu sebepler arasında, Soğuk Savaş sonrası dönemde, bölgede meydana gelen güç boşluğunu, ticari anlaşmalar ve askeri varlığıyla doldurmaya çalışan ABD'nin Hazar bölgesine yönelik politikasının sekteye uğratılması amacının en önemli etken olduğu sonucuna varılmıştır.

Diğer taraftan, elde edilen bilgiler doğrultusunda, çalışmanın ikinci varsayımı, sistemsel baskıların dış politika çıktısına dönüştürülmesi aşamasında, ülke liderlerinin uluslararası sistemin yapısını ve devlet içi özellikleri birlikte değerlendirerek,

şekillendirdiği yönündedir. Diğer bir ifadeyle, her iki ülke liderinin uluslararası sisteme dair değişen görüşleri ve politikaları, Hazar Denizi'ne yönelik söz konusu dış politika değişikliğinde etkili olmuştur. Bu noktada, Hazar Denizi konusunda İran ve Rusya'nın politika değişikliği üzerinde belirleyici iç faktörlerin karar alıcılar, stratejik kültür ve iç kurumlar olduğu görülmektedir. Nitekim, her iki ülkenin anlaşmayı imzalama kararının, yapısal bir döngünün sonucu olduğu, bunun da, sistemsel etkilerin birim düzeyde algılanma biçimi ile ilgili olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu aşamada, Rusya özelinde bir değerlendirme yapmak gerekirse, lider olgusu, dikkat çekici bir nitelik taşımaktadır. Buna göre, Rusya'nın Hazar Denizi'nin statüsüne yönelik anlaşmaya önayak olmasını mümkün kılan sistemik baskılar konusunda, ülke egemenliğine tehdit olarak algılanmasının arkasındaki en önemli faktör, liderdir. Mevcut çalışmada, lider olgusu ile öne sürülen unsur ise, Vladimir Putin'in sistemi algılama biçimidir. Diğer bir ifadeyle, Putin'in, Rusya'yı, uluslararası sistemde nasıl konumlandığıdır. Nitekim Rus stratejik kültürünün bir parçası olan büyük güç olma arzusu, Putin'in liderliği döneminde anlam kazanmaktadır. Buradan hareketle, faydacı milliyetçilik olarak da nitelendirilen Putin'in pragmatist dış politika yaklaşımı ile Rusya'nın bölgesel ve küresel ortamda çok taraflı işbirlikleri ve bağlantılara önem verdiği anlaşılmıştır. Rus dış politika davranışlarının Batı'nın, özellikle de ABD'nin politikaları ile şekillendiğini öne süren çalışmalara ek olarak, bu çalışmada, liderin, sistemin etkilerini nasıl algıladığı ve nasıl taktiksel politikalara dönüştürdüğü üzerinde durulmuştur. Rusya'nın Hazar Anlaşması'nın metnini hazırlayıp, tarafların onayına sunarak inisiyatif almış olmasının ardında, lider algısının önemli bir etken olduğu anlaşılmıştır.

İran'ın, Hazar Denizi'nin statüsüne yönelik tutumundan vazgeçerek, diğer kıyıdaşlarla birlikte anlaşma imzalama kararının ardında, Rusya ile benzer şekilde iç unsurların da etkisi olmuştur. Buna göre, sistemin uyarıcılarının devlet düzeyinde algılanması, büyük ölçüde Dini Lider'in etkisindedir. Nitekim İslam Cumhuriyeti'nde uluslararası sistemden gelen baskılara cevap olarak, ülkenin bölgesel ve küresel pozisyonunu belirleyen temel aktör, Dini Lider'dir. Bu doğrultuda, Hazar Anlaşması'nın imzalanması kararının, Dini Lider'in onay ve yönlendirmesi ile mümkün olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre, varılan noktada, İran dış politikasında, Dini Lider'in sahip olduğu yetki genişliği üzerinde durulmuştur.

Putin'in, 2015 yılında, Hazar Denizi'nin statüsüne yönelik hazırlamış olduğu Anlaşma metnini, İran Cumhurbaşkanı yerine, Dini Lider Ali Hamaney'e sunmuş olması, ülkenin Hazar Denizi'nde anlaşmaya imza atma kararının arkasındaki ana aktör olarak Dini Lider'i işaret etmektedir. Bugüne kadar SSCB ile sağlanmış eski anlaşmalara atıfta bulunarak, Hazar Denizi'nin kapalı bir göl olduğunu öne süren ve hiçbir kıyıdaş ülkenin münhasır ekonomik bölge iddiasında bulunamayacağını savunan İran, Rusya ile birlikte tutum değişikliğine gitmek durumunda kalmıştır. Ayrıca, ABD yaptırımlarının etkisiyle dış politikada kısıtlanmış olan İran'ın çevresine yönelik karar alma aşamasında, ekonomik ve güvenlik temelli unsurların hatırlatıcısı olarak Devrim Muhafızları Ordusu da dikkate alınmıştır. Nitekim bu kurum, İran'da, yalnızca rejim güvenliği konusunda değil, siyaset ve ekonomi alanında da güç ve yetki sahibi haline gelmiştir. Bu anlamda, dış politika davranışları konusunda karar alıcılar üzerinde etki sağladığı söylenebilir. Rejim'in koruyucusu olan Devrim Muhafızları Ordusu, bu doğrultuda herhangi bir tehdit unsurunu bertaraf etme yetkisi ile giderek etki alanını genişletmiş ve böylece ülke siyasetinde etkinlik kazanmıştır. Ayrıca sahip olduğu şirket ve kurumlarla ülke ekonomisinde tekel oluşturduğu da söylenebilir. ABD'nin baskılarının artmasıyla ülke ekonomisinin olumsuz şekilde etkilendiği dönemde Devrim Muhafızları Ordusu, ilgili alanlardaki çıkarlarını korumaya çalışmaktadır. Bu minvalde, ülkenin dış politika davranışlarında ekonomik ve siyasi işbirliklerine, Rusya'nın desteğini arttıracak ve komşularla iyi ilişkilerin önünü açacak hamlelere ihtiyacı olduğunu karar alıcılara hatırlatan aktör, Devrim Muhafızları'dır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; her iki ülkenin dış politikasına etki eden ara değişkenler,- stratejik kültür, lider algısı ve iç kurumların işleyişi- olacak şekilde ortak ele alınmış olsa da, dış politika kararlarını etkileyen en önemli değişkenlerinin farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Rusya'nın Hazar Anlaşması'na yönelik davranışında en önemli unsur, Putin'in sistemi algılama biçimi iken; İran'da, öncelikli unsur olarak Dini Lider Ayetullah Hamaney'in algısı, daha sonra da Devrim Muhafızları Ordusu'nun etkisi gözlenmiştir. Sonuç olarak, İran ve Rusya'nın dış politikalarında Hazar Denizi'ne yönelik politika değişikliğinin yapısal bir döngünün sonucu olduğuna ulaşılmıştır. Yapısal değişikliklerin birim düzeyinde anlamlandırılması sonucu ortaya çıkan stratejik tercihler, Hazar Anlaşması'nı Rusya ve İran için mümkün hale getirmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Kitap Bölümleri

- Brezinski, Zbigniew (2005). Büyük Satranç Tahtası. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Crawford, Robert M.A. (2000). Idealism and Realism in International Relations. London and New York: Routledge Handbook.
- Chufrin, Gennady (2001). The Security of the Caspian Sea Region. Oxford: SIPRI.
- Çakmak, Cenap (2014). Uluslararası Hukuk: Giriş, Teori ve Uygulama. Bursa: Ekin Yayınevi, 157-176.
- Dugin, Alexander (2014). Putin vs Putin: Vladimir Putin Viewed from the Right. Arktos Media.
- Efegil, E. (2018). Dış Politika Analizi (Ders Notları). İstanbul : Gündoğan Yayınları.
- Gözen, Ramazan (2014). der. Uluslararası İlişkiler Teorileri. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mearsheimer, John J.(2001). The Tragedy of Great Power Politics. W.W.Norton, New York.
- İlknur, Miyase (2009). İmam Mehdi'den Humeyni'ye İran. İstanbul: Cumhuriyet Kitap
- İnat, Kemal & Duran, Burhanettin (2019). İran Yaptırımları: Hukuksal Boyut, Bölgesel ve Küresel Yansımalar, Türkiye'ye Etkileri. İstanbul: Seta .
- Kropatcheva, Elena (2018). Power and National Identity. Şu Kitapta: Routledge Handbook of Russian Foreign Policy,43-57
- Lobell, Steven E., Ripsman, Norrin M. ve Taliaferro, Jeffrey W. (2009). Neoclassical Realism, The State And Foreign Policy. New York: Cambridge University Press.
- Lobell, Steven E., Ripsman, Norrin M. ve Taliaferro, Jeffrey W. (2016). Neoclassical Realist Theory of International Relations. New York: Oxford University Press.
- M. Hollis, Hollis, M., & Smith, S. (1991). Explaining and Understanding International Relations . Oxford: Clarendon Press.
- Mearsheimer, John J.(2001). Tragedy of Great Power Politics. New York: W. W. Norton & Company.
- Moazami, Behrooz (2013). İran'da Devlet, Din ve Devrim.(Çev.B. Bilgen), İstanbul: İletişim Yayınları
- Pawletta, Babara J. (2015). The Legal Status of the Caspian Sea: Current Challenges and Prospects for Future Development. Berlin: Springer.
- Saikal, Amil. (2016). "Iran and the Changing Regional Strategic Environment" Şu Kitapta: Iran in the World, President Rouhani's Foreign Policy. Ed/ Shahram Akbarzadeh & Dara Conduit. New York, NY : Palgrave Macmillan 17-33.
- Waltz, Kenneth (Reissued 2010). Theory of International Politics. Illinois. Waveland Press.

Yalvaç, Faruk (2015). "Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar" Haz/Ed. Ramazan Gözen, Uluslararası İlişkiler Teorileri , İstanbul: İletişim Yayınları, 31-63.

Makaleler

Abilov, Shamkhal (2013). "Hazar Raporu: Hazar'ın Hukuki Statüsü" Hazar Strateji Enstitüsü, 46-67.

Akgül-Açıkmeşe, S. (2011). "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni-Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri" Uluslararası İlişkiler, 8 (30), 43-73.

Aslanlı, Kenan (2018). "Hazar Denizi'nin Jeopolitik ve Jeoekonomik Konumu: Enerji, Taşımacılık, Hukuk ve Çevre Boyutları" İran Araştırmaları Merkezi Analiz, 5-13.

Avcı, Erkan (2014). "Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları" Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü, 1-22.

Aydın, Mustafa (2004). "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği" Uluslararası İlişkiler, 1(1), 33-60

Balcı, Aziz (2016). "Yeni Dünya Düzeninde Jeopolitiğin Değişen Konumu" Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi, 5(10), 107-129.

Bayar, Tuğba (2019). "Multiple Dualities: Seeking the Patterns in Iran's Foreign Policy" Ali Azimuth, 8(1), 37-54.

Bayraktar, Gökhan (2007). "Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri" Stratejik Araştırmalar Dergisi (11), 83-93.

Becker, M.E ve Cohen, M.S. ve Kushi, S. ve McManus, I.P. (2015). "Reviving the Russian Empire: The Crimean Intervention Through a Neoclassical Realist Lens, European Security, 25(1), 112-133.

Çalışkan, Burak (2016). "Küresel Bilek Güreşi" İnsamer Analiz, (17), 1-21.

Çolakoğlu, Selçuk (1998). "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu" Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 107-122.

Derman, Giray S. (2017). "Ortadoğu'da İki Etkin Güç: Rusya-İran" İran Araştırmaları Merkezi, Analiz, 1-20.

Dumlupınar, Nihat (2017). "İran'ın Güvenlik Politikalarında Devrim Muhafızları Ordusu'nun Yeri" Ankasam Analiz, 3(1), 7-21.

Dural, Seda (2016). "Putin'in Söylemleri Üzerinden Rusya'nın Ukrayna ve Suriye Politikası" Uluslararası İlişkiler Söylem Analizi, Çeviri ve Kültürel Çalışmalar Doktora Çalışma Programı, 1-34.

Duran, Burhanettin (2019). "The Crisis of the Liberal World Order and Turkey's Resistance" Insight Turkey, 21(3), 9-21.

Efegil, Ertan (2012). "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Faktörler" Ortadoğu Analiz, 4(48), 53-68.

Elias, Firas (2017). "İran'ın 2025 Projesi" Ankasam Stratejik Bakış, 18(4), 1-8.

Eisenstadt, Michael (2015). "The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran" Middle East Studies of the Marine Corps University, (7), 1-50.

Erol, M. ve Ülker İrfan K. (2019). "Aktau Hazar Denizi'nin Statüsü Sözleşmesi: Arka Planı ve Genel Hükümleri" Hoca Ahmet Yesevi Kongre Kitabı, 850-864.

Ertoyl, Birkan (2019). "Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm" Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 1(1), 1-26.

Harunoğulları, Muazzez (2016). "Hazar Havzasındaki Jeoekonomik Mücadele ve Devletlerin Bölge Politikaları" International Journal of Euroasia Social Sciences, 7(25), 133-162.

Ismayilov, Elnur (2015). "Rusya Güvenlik Stratejisi-2020 Belgesi" Bilgesam Analiz (1231), 1-9.

Johnston, Alastair I. (1995). "Thinking About Strategic Culture" International Security, 19(4), 32-64.

Juneau, Thomas (2009). "Power, Perception, Identity and Factional Politics: A Neoclassical Realist Analysis of Iranian Foreign Policy, 2001-2007" Department of Political Science, Carleton University.

Kazemzadeh, Masoud (2017). "Foreign Policy Decision-Making in Iran and the Nuclear Program" Comparative Strategy, 36(3), 198-214.

Kiraz, Sami (2018). "Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi" Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2), 417-440.

Kocaman, Muhammed E. (2018). "Hazar Havzası'nın Hukuki Statüsü" Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 9(1), 99-114.

Koç, Mehmet (2017). "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-1 Devrim Rehberliği" İram Analiz, 1-20.

Koçak, Konur A. (2018). "Hazar Denizi'nin Statüsüne dair Anlaşma ve Olası Sonuçları" Tasav Analiz, (16), 1-13.

Konukçu, Yasemin (2018). "İran'ın Bölgesel Güvenlik Stratejisi: Bir Güç Döngüsünün Değerlendirilmesi" Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi, 3(3), 74-91.

Kropatcheva, Elena (2012). "Russian Foreign Policy in the Realm of European Security through the Lens of Neoclassical Realism" Journal of Eurasian Studies, 3(1), 30-40.

Mauil, Hans W. (2019). "Global Disorder" Uluslararası İlişkiler Dergisi, 16(63), 3-12.

Negahban, Behbod (2017). "Who Makes Iran's Foreign Policy? The Revolutionary Guard and Factional Politics in the Formulation of Iranian Foreign Policy" Yale Journal of International Affairs, (12), 33-45.

Musaoğlu, Neziha (2015). "Putin İktidarı Döneminde Rus Dış Politikasının Normatif Temelleri: 'Egemen Demokrasi' Söylemi" Karadeniz Araştırmaları, (45), 13-41.

Ongarova, Yerkinay (2018). "Kazakistan'ın Çok Yönlü Enerji Politikası ve Hazar Denizi" Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi, 2(3), 1-21.

Poyraz, Yasin (2011). "Hazar'ın Hukuki Rejimine İlişkin Sorunlar ve Kıyıdaş Devletlerin Çözüm Çabaları" Uluslararası Hukuk ve Politika, 7(28), 27-55.

Romanova, Tatiana (2018). "Russia's Neorevisionist Challenge to the Liberal Order" *The International Spectator*, 53(1), 76-91.

Rose, Gideon (1998). "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy" *World Politics*, 51(1), 144-172.

Rogov, Kirill (2017). "Public Opinion in Putin's Russia: The Public Sphere, Opinion Climate and Authoritarian Bias" *Norwegian Institute of International Affairs, Working Paper* 878.

Pritchins, Stanislav (2019). "Russia's Caspian Policy" *Russian Analytical Digest*, (235).

Rathburn, Brian (2008). "A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism" *Security Studies*, 17(2), 294-321.

Sakwa, Richard (2017). "U.S.-Russian Relations in the Trump Era" *Insight Turkey*, 19(4), 13-27.

Selcen, Nazife ve Akgül, Pınar (2016). "Orta Asya'da İran Faktörü: Stratejiler ve Karşılaştığı Engeller" *İran Araştırmaları Merkezi, Analiz*, 1-16.

Sinkaya, Bayram (2010). "İran'da Sivil-Asker İlişkileri ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi" *Ortadoğu Etütleri*, 2(2), 115-142.

Spechler, Dina R. (2010). "Russian Foreign Policy During the Putin Presidency" *Problems of Post-Communism*, 57(5), 35-50.

Şir, Aslan Y. ve Baykal, Büşra (2018). "Hazar'ın Hukuki Statüsü: Hukuki Sorun, 2018 Hazar Anlaşması'na Varan Süreç ve Yansımaları" *Avrasya Dünyası*, (3), 9-19.

Taflioğlu, Serkan (2013). "İran İslam Cumhuriyeti'nd Egemelik ve Meşruiyet Kaynağı Velayet-i Fakih" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(3).

Taliaferro, Jeffrey (2006). "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State" *Security Studies*, 15(3), 464-495.

Telci, İsmail N. (2018). "Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İran'dan Ne İstiyor?" *Seta Perspektif*, (208), 1-6.

Tellal, Erel (2010). "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), 189-236.

Terzioğlu, Süleyman S. (2008). "Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyı Devletlerinin Hukuksal Görüşleri" *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, 3(5), 26-47.

Toktassynov, Temirtay (2019). "Caspian Sea Convention: The Reasons Behind Iran's Landmark Agreement" *Journal of International Politics*, 1(1), 1-7.

Tsygankov, Andrei P. (2005). "Vladimir Putin's Vision of Russia as a Normal Great Power" *Post-Soviet Affairs*, 21(2), 132-158.

Yalçınkaya, Aleaddin ve Konulçu Yasemin (2017). "İran Siyasetinde Dini Lider ve Cumhurbaşkanı İlişkileri: Hasan Ruhani'nin Birinci Dönemi Örneği" *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 407-416.

Yolcu, Tuğba (2014). "Hazar Bölgesi'nin Hukuli Statüsü Sorunu ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Siyaseti" *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 12-28.

Yousefi, Amir M. (2018). "Political Culture and Iran's Foreign Policy: A Comparative Study of Iran's Foreign Policy during Ahmedinejad and Rouhani" *Journal of World Sociopolitical Studies*, 225-245.

Zarif, Jevad M.(2018). “What Iran Really Wants: Iranian Foreign Policy in the Rouhani Era” Foreign Affairs, 3(3), 49-59.

Elektronik Kaynaklar

Anuarbekuly,Almasbek (22.07.2017). “Rusya-ABD Gerginliği ve Orta Asya’ya Yansması” ANKASAM, <https://ankasam.org/rusya-abd-gerginligi-ve-orta-asyaya-yansimasi/> 10.10.2019.

Ay,Zafer (27.05.2019). “Ortadoğu’nun Geleceğinde Rus-İran Etkisi” <https://www.gencdiplomatar.com/masalar/avrasya/ortadogunun-geleceginde-rus-iran-etkisi.html/> 03.05.2020.

Azizi, Hamidreza (11.10.2018). “Iran Look East Policy 2.0” <http://www.iras.ir/www.iras.iren/doc/note/3746/ira/> 29.11.2019.

Batı, Güney F.(07.02.2018). “Tek Kutupluluktan Çok Kutupluluğa Küresel Dünyanın Jeopolitik ve İktisadi Evrilmesi” Tasam, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/50187/tek-kutupluluktan-cok-kutupluluga-kuresel-dunyanin-jeopolitik-ve-iktisadi-evrilmesi/> 04.02.2020.

Cafiero, Giorgio ve Makahleh, Shehab A.(03.08.2019). “İran’ın Doğu’ya Bakış Stratejisi” <https://iramcenter.org/iranin-doguya-bakis-stratejisi/> / 02.12.2019.

Chatnam House: The Royal Institute of International Affairs (18.12.2017). “Russia’s New Strategy for Caspian Relations” <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/russia-s-new-strategy-caspian-relations/> / 30.12.2019.

Convention on the Legal Status of the Caspian Sea (12.08.2018). <http://en.kremlin.ru/supplement/5328/> / 18.05.2020.

Constitute of Islamic Republic of Iran (1989). https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989?lang=en/ / 18.05.2020.

Çavuş, Ümmügülsüm (20.08.2019). “Çin-Rusya İlişkileri” Tasam, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51445/cin-rusya-iliskileri/> / 10.10.2019.

Dudley, Dominic (14.08.2018). “Tehran Tries to Face Down Domestic Critics of Caspian Sea Deal” <https://www.forbes.com/sites/dominicdudley/2018/08/14/tehran-skeptics-of-caspian-sea-deal/#bcf156250fc2/> / 17.12.2019.

Dursun, Ahmet (10.04.2019). “İran’da güvenlik, siyaset ve ekonominin merkezindeki güç: Devrim Muhafızları Ordusu” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranda-guvenlik-siyaset-ve-ekonominin-merkezindeki-guc-devrim-muhafizlari-ordusu-/1447800/> 10.12.2019.

EIA (26.08.2018). “EIA Statistics: Caspian Sea Region” https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf/ / 18.05.2020.

Hamaney, Ayetullah (19.07.2006). “Leader’s Speech to Government Officials” <http://english.khamenei.ir/news/1646/Leader-s-Speech-to-Government-Officials/> 22.04.2020.

Heirannia ve Kalehsar, Omid S. (06.11.2018). Legal Framework of the Caspian Sea and the Interests of Iran. Tehran Times. <https://www.tehrantimes.com/news/429319/Legal-framework-of-the-Caspian-Sea-and-the-interests-of-Iran/> / 18.05.2020.

IRNA (12.08.2018). “Rouhani: Hazar Denizi, Kıyıdaş Ülkelerin Birlikteliğini Güçlendirme Nedenidir” <https://tr.irna.ir/news/3642411/Ruhani-Hazar-Denizi-k%C4%B1y%C4%B1da%C5%9F-%C3%BClkelerin-birlikteli%C4%9Fini-g%C3%BC%C3%A7lenme> / 20.03.2020.

Naji, Kasra (29.01.2015). “Iran’s Revolutionary Guards take lead on foreign policy” <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-31037425> / 11.12.2019.

Karaağaçlı, Abbas (01.12.2018). Bilgesam, <http://www.bilgesam.org/incele/1291/-hazar-denizi/#.XTaj3x0zbIU> / 20.12.2018.

Keating, Dave (05.09.2018). “Russia’s Controversial Nord Stream 2 Pipeline May Now Be Unstoppable” <https://www.forbes.com/sites/davekeating/2018/09/05/as-of-today-russias-controversial-nord-stream-2-pipeline-is-already-underwater/#734813d91e1c> / 03.05.2020.

Kozhanov, Nikolay (2015). “Understanding the Revitalization of Russian-Iranian Relations” Carnegie Moscow Center, <https://carnegie.ru/2015/05/05/understanding-revitalization-of-russian-iranian-relations-pub-59983> / 07.01.2020.

Kremlin.ru (12.02.2008). “The Foreign Policy Concept of the Russian Federation” <http://en.kremlin.ru/supplement/4116/> 30.12.2019.

Kremlin.ru (14.02.2008). “Transcript of Annual Big Press Conference” <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24835/> 22.10.2019.

Kremlin.ru (11.04.2018). “Presentation of Foreign Ambassadors’ Letters of Credence” <http://en.kremlin.ru/events/president/news/57238/> / 18.05.2020.

Kremlin.ru (12.08.2018). “Fifth Caspian Summit” <http://en.kremlin.ru/events/president/news/58296/> / 11.10.2018.

Loui K. Hadi (20.02.2019). “Devrimin 40.Yılında Siyasi Fıkıh ve Pragmatizm Arasında İran” <https://iramcenter.org/devrimin-40-yilinda-siyasi-fikih-ve-pragmatizm-arasinda-iran/> / 25.11.2019.

Pritchins, Stanislav (2019). “Russia’s Caspian Policy” Russian Analytical Digest, (235), 1-9. <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD235.pdf> / 18.05.2020.

Maibauer, Gustav (04.10.2018). “Rethinking Neoclassical Realism” The London School of Economics and Political Science, <https://blogs.lse.ac.uk/internationalrelations/2018/12/04/rethinking-neoclassical-realism-workshop-at-lse/> / 07.01.2020.

Mirzaliyeva, Fatima (01.08.2017). “Putin Dönemi Rus Dış Politikası” Insamer. https://insamer.com/tr/putin-donemi-rus-dis-politikasi_779.html / 03.05.2020.

Noori, Alireza (10.05.2019). “Iran seeks broader defense cooperation with Russia amid US pressure” <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/05/iran-russia-military-cooperation-arms-deals-embargo-jcpoa.html> / 01.10.2019.

Ostovar, Afshon ve Tabatabai, Ariane M. (18.10.2019). “Iran, The Unitary State” Foreign Affairs, https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2019-10-18/iran-unitary-state?utm_medium=social&utm_source=twitter_cta&utm_campaign=cta_share_buttons%20/ / 18.05.2020.

Putin, Vladimir (10.02.2007). "Speech at the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy" <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034/> /22.04.2020.

Putin, Vladimir (24.10.2014). "Meeting of the Valdai Discussion Club" <http://en.kremlin.ru/events/president/news/46860/> /20.04.2020.

Putin, Vladimir (01.11.2017). "Meeting with President of Iran Hasan Rouhani" <http://en.kremlin.ru/events/president/news/55980/> / 20.04.2020.

Romanova, Tatiana A. (07.10.2012). "Neoclassical Realism and Today's Russia" Russia in Global Affairs. <https://eng.globalaffairs.ru/number/Neoclassical-Realism-and-Todays-Russia-15681/05.10.2018>.

Saivetz, Carol R. (2000). "Putin's Caspian Policy" Harvard Kennedy School Belfer Center for Science and International Affairs. <https://www.belfercenter.org/publication/putins-caspian-policy/> / 02.12.2019.

Rouhi, Masha (20.08.2018). "US Pressure is Pushing Iran closer to Russia and China" <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/energysource/us-pressure-is-pushing-iran-closer-to-russia-and-china/> / 22.09.2019.

Shrinov, Rashid (20.08.2018). "Kazakhstan to complete formalities for sea borders after delimitation of bottom with Azerbaijan, Turkmenistan" AzerNews. https://www.azernews.az/news.php?news_id=136426&cat=business/ / 18.05.2020.

Shrinov, Rashid (16.08.2018). "Caspian Littoral Countries Ink Historic Convention" AzerNews. https://www.azernews.az/news.php?news_id=136299&cat=nation/ / 18.05.2020.

Stratfor Worldview (19.05.2014). "The Strategic Importance of the Caspian Sea" <https://worldview.stratfor.com/article/strategic-importance-caspian-sea/> / 12.02.2018.

Tehran Times (12.08.2019). "Iran ready to expand economic co-op with Caspian Sea littoral states" <https://www.tehrantimes.com/news/439165/Iran-ready-to-expand-economic-co-op-with-Caspian-Sea-littoral/> / 10.12.2019.

Temizer, Selin (25.01.2016). "İran Sisteminde Mutlak Liderin Belirleyiciliği" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-sisteminde-mutlak-liderin-belirleyiciligi/510095> / 30.12.2019.

Therme, Clement (2018). "Iran Seeks Russian Support Through Caspian Sea Concessions" International Institute for Strategic Studies. <https://www.iiss.org/blogs/analysis/2018/08/iran-russian-support-caspian/> / 13.12.2019.

TRT Haber (10.04.2019). "İran'da Güvenliğin Ötesindeki Güç: Devrim Muhafızları Ordusu" <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranda-guvenligin-otesindeki-guc-devrim-muhafizlari-ordusu-411499.html> / 11.12.2019.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2020). "Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası" <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa/> / 03.05.2020.

United Nations (1982). "United Nations Convention on the Sea Law" https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf /30.10.2019.

Uskovi, N ve Carmi, O. (30.04.2019). "Iran's Changing of the Guards" <https://foreignpolicy.com/2019/04/30/irans-changing-of-the-guards/> / 11.12.2019.

Tezler

Ciddi, O. (2017). Hazar'ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesi Sorunu, Yüksek Lisans Tezi. KKTC Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı. Lefkoşa.

Ertoy, Birkan (2019), Neoklasik Realizm Yaklaşımı ile Rusya'nın Ukrayna Müdahalesinin Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Kiraz, Sami (2018), Suriye İç Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Neoklasik Realizmin Bakış Açısından Analizi 2011-2017. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Mammadlı, Aytan (2014), Bölgesel Güvenlik Dengeleri Bağlamında Rusya-İran İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Rasullu, Nurida (2014), Hazar'ın Hukuki Statüsü- Tartışmalı Yataklar Sorunu, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sinkaya, Bayram (2011), The Revolutionary Guards And The Iranian Politics: Causes And Outcomes Of The Shifting Relations Between The Revolutionary Guards And The Political Leadership In Post-Revolutionary Iran, Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.